

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**2000'Lİ YILLARDA BİRİKİM DERGİSİ'NDE SOSYAL
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enes Malik ÇAKIR

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Davut DURSUN

OCAK – 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**2000'Lİ YILLARDA BİRİKİM DERGİSİ'NDE SOSYAL
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enes Malik ÇAKIR

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

“Bu tez sınavı 18/01/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Davut DURSUN	BAŞARILI
Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	BAŞARILI
Doç. Dr. Köksal ŞAHİN	BAŞARILI

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C.		Sayfa : 1/1
	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ		
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		
	TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU		
Öğrencinin			
Adı Soyadı	:	Enes Malik ÇAKIR	
Öğrenci Numarası	:	Y176003014	
Enstitü Anabilim Dalı	:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	
Enstitü Bilim Dalı	:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS	☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	2000'li Yıllarda Birikim Dergisi'nde Sosyal Demokrasi Tartışmaları	
Benzerlik Oranı	:	%18	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,			
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.			
			11/12/2020 İmza
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafıma yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.			
Bilgilerinize arz ederim.			
			.../.../20... İmza
Uygundur			
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı:			
Tarih:			
İmza:			
☐ KABUL EDİLMİŞTİR		Enstitü Birim Sorumlusu Onay	
☐ REDDEDİLMİŞTİR			
EYK Tarih ve No:			

ÖNSÖZ

Çalışma süresi boyunca destek ve katkılarda bulunan, beni araştırmaya teşvik eden değerli tez danışmanım Prof. Dr. Davut DURSUN'a teşekkürlerimi sunarım. Her konuda yanımda olan, emek harcayan, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve çalışma süresince beni yüreklendiren, motive eden sevgili Şeymanur BOĞAZ'a teşekkürü borç bilirim.

Enes Malik ÇAKIR

18.01.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SOSYAL DEMOKRASİ İDEOLOJİSİ VE TÜRKİYE’DE SOSYAL DEMOKRASİ	5
1.1. Sosyal Demokrasi: Tanım ve Tarihsel Gelişim.....	5
1.1.1. Sosyal Demokrasinin Kaynakları	13
1.1.1.1. Sosyalizm	14
1.1.1.2. Marksizm	17
1.1.2. Sosyal Demokrasinin Kökenleri	22
1.1.2.1. Bernstein ve Revizyonizm.....	22
1.1.2.2. Kautsky ve Sosyal Demokrasi	25
1.1.3. Küreselleşme ve Üçüncü Yol Tartışmaları.....	28
1.2. Türkiye’de Sosyal Demokrasi	40
1.2.1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Sosyalist Düşüncenin Gelişimi	40
1.2.2. Milli Mücadele Döneminde Sosyalist Hareketler	42
1.2.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Sosyal Demokrasi.....	43
1.2.4. Çok Partili Dönemde Sosyal Demokrasi	45
1.2.5. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrasında Sosyal Demokrasi	47
1.2.6. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrasında Sosyal Demokrasi	51
1.2.7. 2000’li Yıllarda Sosyal Demokrasi	57
BÖLÜM 2: BİRİKİM DERGİSİ VE SOSYAL DEMOKRASİ	62
2.1. Kuruluş ve Tarihçe	62
2.1.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesinde Birikim Dergisi	63
2.1.2. 1989 Sonrasında Birikim Dergisi	65

2.2. Amaç ve İlkeler	67
2.3. Birikim Dergisi'nde Sosyal Demokrasi Algısı.....	72
BÖLÜM 3: 2000 SONRASI BİRİKİM DERGİSİ'NDE SOSYAL DEMOKRASİYE İLİŞKİN TARTIŞMALAR.....	78
3.1. Emek.....	78
3.1.1. Dayanışma ve Örgütlenme	81
3.1.2. Sendikalaşma	85
3.2. Sınıf	90
3.2.1. İşçi Sınıfı	93
3.2.2. Orta Sınıf	98
3.3.3. Burjuva	99
3.3. Demokrasi.....	101
3.3.1. Özgürlük ve Eşitlik.....	103
3.3.2. Sivil Toplum.....	110
3.3.3. Yerellik	114
3.4. Sosyal Devlet.....	118
3.4.1. Sosyal Adalet.....	119
3.4.2. Sosyal Haklar ve Sosyal Politikalar	120
3.4.3. Ekonomi ve Sermaye.....	127
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	142
ÖZGEÇMİŞ	158

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkına Partisi
AP	: Adalet Partisi
ATÜT	: Asya Tipi Üretim Tarzı
DP	: Demokrat Parti
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DSP	: Demokratik Sol Parti
HP	: Halkçı Parti
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MDD	: Milli Demokratik Devrim
OSF	: Osmanlı Sosyalist Fırkası
SD	: Sosyalist Devrim
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
SODEV	: Sosyal Demokrasi Vakfı
SPD	: Almanya Sosyal Demokrat Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TSF	: Türkiye Sosyalist Fırkası

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora	
Tezin Başlığı: 2000’li Yıllarda Birikim Dergisi’nde Sosyal Demokrasi Tartışmaları			
Tezin Yazarı: Enes Malik ÇAKIR		Danışman: Prof. Dr. Davut DURSUN	
Kabul Tarihi: 18.01.2021		Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 158 (tez)	
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi			
<p>Bu çalışmada Birikim Dergisi’nin 2000’li yıllar içerisinde yer alan sosyal demokrasiye yönelik tartışmaları ele alınmaktadır. Sosyal demokrasi ortaya çıkışından bu yana farklı kaynaklardan beslenerek günümüze kadar ulaşmakta, günümüzde de varlığını koruyarak devam eden bir düşünce olarak yer almaktadır. Özellikle küreselleşmeyle birlikte Üçüncü Yol yaklaşımı sayesinde sosyal demokrasinin seyri değişerek çeşitli tartışmalar da beraberinde gelmektedir.</p> <p>“Aylık sosyalist kültür dergisi” olarak kendini tanımlayan Birikim Dergisi, Türkiye’de sol düşünce içinde köklü bir yer edinmektedir. Bazı güncel durumlara da sol perspektiften bakarak tartışmalar kaleme alınmaktadır. Sosyal demokrasiye yönelik belirli tartışmalar da Birikim Dergisi’nde kendini gösterebilmektedir.</p> <p>“Sosyal demokrasi nedir? Türkiye’de sosyal demokrasi nasıl gelişmiştir?”, “Birikim Dergisi’nin fikirleri sosyal demokrasiye yönelik düşünceleri nelerdir?” ve “2000’li yıllarda Birikim Dergisi’nde sosyal demokrasiye yönelik tartışmalar ne şekilde kendini göstermektedir?” çalışmanın araştırma soruları olarak belirlenmiştir.</p> <p>Çalışmada öncelikle sosyal demokrasi teorisi ve Türkiye’deki sosyal demokrasinin durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından Birikim Dergisi’nin kuruluşu ve amaçları ortaya çıkarılarak derginin önde gelen isimlerinin sosyal demokrasiye yönelik düşünceleri açıklığa kavuşturulmuştur. Son olarak sosyal demokrasinin belirli konu başlıkları altında 2000’li yıllarda Birikim Dergisi’nde yer alan değerlendirmeler analiz edilmiştir. Çalışmanın asıl amacını Birikim Dergisi’ndeki bu tartışmaların ortaya çıkarılması, yazarlar tarafından nasıl tartışıldığı ve sosyal demokrasiye yönelik bakış açılarının analizi oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda ise sosyal demokrasiye yönelik değerlendirmelerin farklı olduğu, özellikle siyasal alanda sosyal demokrasinin temel değerleriyle birlikte Üçüncü Yol pratikleri de savunulurken iktisadi alanda Üçüncü Yol’a eleştirel bakıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın yönteminde ise literatür taraması ve doküman analizi kullanılmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Sosyal Demokrasi, Üçüncü Yol, Birikim			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.	
Title of Thesis: The Social Democracy Debates in the Birikim Dergisi in the 2000s			
Author of Thesis: Enes Malik ÇAKIR Supervisor: Prof. Dr. Davut DURSUN			
Accepted Date: 18.01.2021		Nu. of Pages: v (pre text) + 158 (main body)	
Department: Political Science and Public Administration			
<p>In this study, debates of Birikim Dergisi which oriented social democracy in the 2000s are discussed. Social democracy has reached the present day by the support of different sources wherefrom its existence. Besides, it remains as an on-going thought and preserves its presence. Especially, with globalization, the course of social democracy has dramatically changed, and several debates come along through the Third Way approach.</p> <p>Birikim Dergisi, which describes itself as a “monthly socialist culture magazine’ attain an essential place in the left-thought in Turkey. Also, some debates are written from the left-perspective in some current situations. Furthermore, specific debates directed to social democracy can manifest themselves in Birikim Dergisi.</p> <p>“What is social democracy? How has developed social democracy in Turkey?”, “What are Birikim Dergisi's opinions and thoughts on social democracy?” and “How are the debates on social democracy manifested in Birikim Dergisi in the 2000s?” were determined as research questions in the study.</p> <p>Firstly the theory of social democracy and its position in Turkey tried to be explained in the present study. Then, the establishment and aims of Birikim Dergisi are brought into the open to clarify the thoughts on social democracy of leading names of the magazine. Finally, the evaluations which take place in the scope of some defined titles of social democracy in Birikim Dergisi in the 2000s are analyzed. The main purpose of this study is to expose these discussions, how are they debated by the authors, and analyzing the authors’ perspectives on social democracy. As a result of the study, it was concluded the evaluations on social democracy are various. Particularly in the political field, the fundamental values of social democracy and Third Way practices are defended too. Nevertheless, the Third Way is critically approached in the economic field. Literature review and document analysis were used in the method of the study.</p>			
Keywords: Social Democracy, Third Wave, Birikim			

GİRİŞ

Sosyal demokrasinin sosyalizm ve Marksizm dışında bir ideoloji olarak ortaya çıkması uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte sosyal demokrasinin sosyalizm ve Marksizm'den bazı konularda tam olarak kopmadığı, onlardan etkilendiği de söylenebilir. Zaman içinde kendi yolunu oluşturan sosyal demokrasinin Avrupa'da edindiği deneyimlerle birlikte farklı temaları da bünyesine katmıştır. Bu şekilde gelişen sosyal demokrasinin ilgilendiği alanlar da çeşitlenmekte, bu sayede sosyal demokrasinin ne olduğuna ilişkin bir tanımının yapılmasında da zorlanılmaktadır. Böylece sosyal demokrasinin tarihsel gelişimiyle birlikte kazandığı tecrübelerle belirli değerler edindiği, bu değerler sayesinde sosyal demokrat bir görüntünün ortaya çıktığı söylenebilir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan *Üçüncü Yol* yaklaşımının sosyal demokrasi adına yeni bir açılım getirdiği, fakat bazı kesimler tarafından sosyal demokrasinin neoliberal değerlere daha da yaklaştığı yönünde eleştirilmektedir.

Türkiye'de ise sosyal demokrasinin Avrupa'da yaşanan deneyimler gibi bir tecrübeyi yaşayamadığından bahsedilebilir. Kendi özgün değerlerini oluşturma noktasında zayıf kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat yine de bu gelişmelerden etkilenecek Türk siyasi hayatında kendisine bir alan açmıştır.

1975 yılında "aylık sosyalist kültür dergisi" olarak yayın hayatında yerini alan Birikim Dergisi'nin sol literatürde geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Birikim sola ait değer ve kavramları, güncel politik konuları, Türkiye'de ve dünyada görülen toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunları kendi zihin dünyaları bağlamında tartışmakta bu alana entelektüel bir katkı yapmaktadır. Özellikle sol düşüncedeki tartışmalara yer veren Birikim'de sosyal demokrasiye ait düşünceler de yer almıştır. 2000 yılından sonraki dönemde Birikim Dergisi'nde sosyal demokrasiye yönelik düşüncelerin tartışılmasını açığa çıkartmak ve bunları değerlendirmek, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışma 2000 yılından sonra Birikim'de yer alan sosyal demokrasinin temel tezlerine ilişkin tartışmaların incelenmesiyle bu tartışmaların değerlendirilerek sosyal demokrasiye yönelik tavırlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu tartışmalar adına öncelikle sosyal demokrasinin teorik tartışması ve Türkiye'deki durumu açığa çıkartılmaya çalışılmış,

ardından Birikim Dergisi'nin sol düşünce içerisinde hangi konumda bulunduğu ve nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğu analiz edilmiştir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda derginin sosyal demokrasiye yönelik bakış açısı incelenmiştir. Son bölümde yer alacak bu inceleme için derginin 2000 yılından sonraki sayıları incelenerek farklı yazarların ele aldığı konuların sosyal demokrasinin ilgi alanına giren makalelerinden yararlanılmıştır. Böylece sosyal demokrasinin temel değerleri doğrultusunda onun alanına giren konuların 2000 yılından sonra Birikim Dergisi çerçevesinde yapılan tartışmaların analizi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda çalışmada bu tartışmaların farklılıklar içerdiği, sosyal demokrasi düşüncesinin yazarlar tarafından tamamen savunulmadığı veya reddedilmediği düşüncesinden hareketle yola çıkılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Türkiye'de sosyal demokrasinin tarihsel gelişimine bakıldığında günümüzde çok güçlü bir sosyal demokrasi geleneğinin olmadığı söylenebilir. Çeşitli akademik çalışmalarda da bunun eksikliği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda dergiler kapsamında sosyal demokrasiye yönelik araştırmaların da eksikliği göze çarpmaktadır. Kendisini sürekli yenileyen ve küreselleşme sonrasında da *Üçüncü Yol* yaklaşımı ile yeniden açılım sağlanan sosyal demokrasinin güncelliğini korumaya çalıştığı görüldüğünde sosyal demokrasiye yönelik analizlerin de güncel olması gerekmektedir. Sosyalist kültür dergisi olan Birikim'in, yayın hayatında önemli bir yer işgal ettiği düşünüldüğünde sosyal demokrasiye yönelik güncel eleştirilerin açığa çıkartılması önem kazanmaktadır. Ayrıca derginin 2000'li yıllardan sonraki değerlendirmeleri baz alınarak Birikim'in güncel eleştirilerine odaklanılmıştır. Böylece sosyal demokrasi tartışmalarının hem güncel hem de dergi boyutunda araştırılması, bu çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Çalışmanın Amacı

2000'li yıllarda Birikim Dergisi'nin sosyal demokrasiye ait temel konuların farklı yazarlar tarafından tartışılması ele alınarak, bu tartışmaların sosyal demokrasi düşüncesine olan yakınlığı analiz edilecektir. Bu analizler çerçevesinde derginin sosyal demokrasiye yönelik hangi konumda bulunduğu, nasıl bir yol izlediği çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Derginin sol düşünce dünyasındaki özgünlüğü göz önünde bulundurularak sosyal demokrasinin alanına giren belli başlı konulara nasıl yaklaşıldığı ön plana çıkartılmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak literatür taraması kullanılmıştır. “Sosyal Demokrasi İdeolojisi ve Türkiye’de Sosyal Demokrasi” başlığını içeren birinci bölümde ikincil kaynaklara başvurulmuştur. “Birikim Dergisi ve Sosyal Demokrasi” başlığını içeren ikinci bölümde ise hem ikincil kaynaklar kullanılmış hem de birincil kaynak ve süreli yayın olan Birikim Dergisi’nin makaleleri incelenmiştir. “2000 Sonrası Birikim Dergisi’nde Sosyal Demokrasi’ye İlişkin Tartışmalar” başlığını içeren üçüncü bölümde ise birincil kaynak olan Birikim Dergisi’nin 2000 yılından sonraki sayıları analiz edilmiştir.

“Sosyal demokrasi nedir? Türkiye’de sosyal demokrasi nasıl gelişmiştir?” araştırma sorusundan hareketle çalışmanın birinci bölümü, “Birikim Dergisi’nin fikirleri ve sosyal demokrasiye yönelik düşünceleri nelerdir?” araştırma sorusundan hareketle de çalışmanın ikinci bölümü oluşturulmuştur. Çalışmanın son bölümü ise “2000’li yıllarda Birikim Dergisi’nde sosyal demokrasiye yönelik tartışmalar ne şekilde kendini göstermektedir?” araştırma sorusundan hareketle oluşturulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde sosyal demokrasinin doğuşu, Marksizm ve sosyalizm düşüncelerinden ayrı bir çizgiyi temsil ederek ilerlemesi ele alınmıştır. Ardından sosyal demokrasi teorisinde etkisi bulunan Karl Kautsky ve Eduard Bernstein’in katkıları da dile getirilerek küreselleşmeyle birlikte yeni bir yola giren sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* yaklaşımı ortaya konmuştur. Son olarak Türkiye’de sosyal demokrasinin gelişimi ve günümüzdeki durumu değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise Birikim Dergisi’nin ortaya çıkış serüveninden bahsedilerek derginin ana kadrosu, düşünce yapısı ve amaçları değerlendirilmiştir. Ortaya konulan düşünce yapısı ve amaçlar doğrultusunda derginin ana kadrosunun değerlendirmeleri neticesinde genel bir sosyal demokrasi analizi yapılmıştır. Sosyal demokrasinin teorik kısmına yönelik genel değerlendirmelerle derginin bu alana dair genel yönelimi açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde derginin bizzat sosyal demokrasi konusunu ele aldığı tüm makaleler incelenmiş, aynı zamanda derginin yazı kadrosunda bulunan kişilerin başka kaynaklarda ele aldığı konulardan ve çeşitli ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

2000’li yıllar olarak sınırlandırılan üçüncü bölümde Birikim Dergisi’nin sosyal demokrasi alanına giren tartışmalar incelenmiş, bu tartışmalar “emek”, “sınıf”, “demokrasi” ve “sosyal devlet” olarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan bu alanlar altında Birikim Dergisi’nde farklı yazarların tartışmalarına değinilmiş, bu tartışmalarla sosyal demokrasinin savunduğu veya eleştirdiği bazı noktalarla benzerlikler ve farklılıklar kurulmuştur. Birikim Dergisi’nin sosyal demokrasiye ilişkin temel konulara nasıl yaklaştığı, ortaya konulan tartışmalar arasında nelere dikkat ettiği analiz edilerek sosyal demokrasiye olan tavrı açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda birinci ve ikinci bölümde değerlendirilen konulardan hareketle üçüncü bölümün tartışılmasına katkı sağlanmıştır.

1. BÖLÜM: SOSYAL DEMOKRASİ İDEOLOJİSİ VE TÜRKİYE'DE SOSYAL DEMOKRASİ

Bu bölümde sosyal demokrasinin hangi temel öğeleri kapsadığından hareketle tanımı oluşturulmaya çalışılacak ve kavramsal gelişiminden bahsedilecektir. Ardından sosyal demokrasinin tarihsel gelişimi ve beslendiği kaynaklar açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak Türkiye’de sosyal demokrasinin gelişim çizgisi ortaya konulacak ve analiz edilecektir.

1.1. Sosyal Demokrasi: Tanım ve Tarihsel Gelişim

Demokrasinin gelişim süreci içerisinde bireyin devlet karşısında bazı haklarının olduğu ve bu hakların devlet müdahalesinden arındırıldığı ifade edilebilir. Böylece devletin sınırlandırılmasına dayanan “sözleşme” mantığı, iktidarı belirlemede önem arz etmektedir. Bunun beraberinde ticaret ve sanayi de gelişme göstererek yeni bir zengin sınıfı doğurmakta ve zamanla bu sınıf aristokrasi ile çatışmaktadır. Temel hak ve özgürlüklere dayanan siyasal demokrasi, bu süreç içerisinde halkın sosyal haklar ve güvence talep etmesi ve yeni zengin sınıfla çatışması beraberinde sosyal devlet düşüncesini de geliştirmiştir. Liberal hakların yanı sıra gelişen sosyal haklar ve devlet sorumluluğu, zamanla sosyal hukuk devleti kavramını ortaya çıkararak sosyal demokrasinin gelişimine katkı sağlamıştır. Burjuva ve aristokrasi arasındaki çatışmanın sonucu olarak gelişen liberal haklarla birlikte burjuva ile işçi sınıfı arasındaki çatışmaların da meydana gelmesiyle sosyal hakların geliştiği söylenebilir. Daha çok işçi sınıfı ile sendika hareketlerinin geliştiği yerlerde bunlarla bağ kurabilen İngiltere, İsveç, Norveç ve Danimarka’da güçlü sosyal demokrat partiler oluşmuştur. Fakat komünizmin güçlü olduğu ve buna bağlı olarak elitist öncülüğün hakim olduğu yapılarda işçi sınıfı ile güçlü bir birliktelik kurulamadığından ötürü sosyal demokrat hareketler bu denli gelişmemiştir (Yılmaz, 2000: 234-236).

Burjuva ve aristokrasinin arasındaki çatışmanın zamanla azalması ve üretim ilişkilerinin 18. ve 19. yüzyıllarda değişmesiyle birlikte özellikle Avrupa’da birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunun en önemli kaynağı olarak üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ile üretimi gerçekleştiren emek sahipleri arasındaki çatışmalar gösterilebilir. Özellikle üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan burjuvanın hakimiyetine karşılık bu hakimiyet altında ezilen alt sınıfların zaman zaman ayaklanmalarla güç ilişkisini bozmaya

çalıştıkları görülmektedir. Buradan yola çıkarak üretim araçlarına sahip olma ve bu yolla zenginleşme çoğu ülke için izlenen yol olmuş ve bu amaçla tarihte birçok savaşlar da meydana gelmiştir. Üretim araçlarına sahip olanların zenginleşmesinden ziyade bu sınıfa karşı yapılan mücadele öğretisine dayalı komünizmin devrim fikrinden, SSCB'nin Lenin deneyimi sonrasında büyük oranda vazgeçildiği ileri sürülebilir. İşçi sınıfının devrim mücadelesiyle proletarya diktatörlüğü kurma fikri demokratik bir nitelik taşımamasından ötürü demokrasinin bu fikir üzerindeki eksikliği dile getirilmektedir. Böylece demokratik sosyalizm fikriyle ortaya çıkan Karl Kautsky¹ ve Eduard Bernstein'in² fikirleri, proletarya diktatörlüğünün demokratik olmadığı yönündeki eleştirilerine dayanan bir temelde oluşarak sosyal demokrasinin ortaya çıkışına yol açmıştır (Güler, 2010: 16–18).

Liberalizm, ekonomik açıdan yüksek sınıfın çıkarlarını gözetirken sanayi devrimiyle birlikte toplu üretimlerin artışı işçi sınıfını yaratmış, sosyalizm de bu sınıfın çıkarlarını gözetilen bir düşünce olarak yayılma göstermiştir. Liberalizmin merkeze aldığı temel hak ve özgürlüklerden alt sınıfların yararlanmasının zorluğu, sosyal demokrasinin gelişmesinde etkili olmuştur (Kışlalı, 1995: 216-217). Sosyal hak ve özgürlüklerin gelişmesi, temel hak ve özgürlüklerden herkesin eşit yararlanabilmesi adına olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bunun için birçok sorumluluğu da devlet üstlenmiştir. Buradan ve yol açtığı temel problemlerden yola çıkarak sosyal demokrasinin gelişiminde ana unsurun sanayileşme olduğu ileri sürülebilir. Sanayileşmenin oluşturduğu işçi sınıfının temel hak ve özgürlüklerden eşit yararlanması ve bunun için toplumun dezavantajlı kesimleri adına devletin sorumluluk alması, “sosyal devlet” ve “toplumsal adalet” gibi kavramlara önem atfedilmesine yol açmıştır. Ayrıca sosyal hakların gelişmesi adına işçi sınıfının örgütlenme özgürlüğüne önem verilmesi, çoğulcu bir demokratik yapıyı da geliştirmektedir. Bu tip unsurların gelişimi sosyal demokrasinin gelişmesini de sağladığı söylenebilir (Kışlalı, 1995: 221-222).

¹ Karl Kautsky, 1854-1938 yılları arasında yaşamış Almanya Sosyal Demokrat Parti (SPD)'nin Ortodoks Marksist üyesidir. Daha sonra sosyalizmin barışçıl yollarla gerçekleşebileceği düşüncesine yakınlığından ötürü Ortodoks Marksizm kanadından uzaklaşmıştır (Eyidiker, 2020a: 38-39).

² Eduard Bernstein, 1850-1932 yılları arasında yaşamış sosyal demokrasi teorisyenidir. Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD) üyesi olan Bernstein fiilen politikada da yer almış, *Evrinci Sosyalizm* (1898) adlı eseriyle revizyonizme dair fikirlerini de ortaya koymuştur. Parti içinde devrimci Marksistlere karşı barışçıl sosyalizmin mümkün olabileceğine yönelik muhalefetini sürdürmüştür. Fikirleri zamanla sosyal demokrasinin ideolojisini oluşturmaya başlamış, parti içinde de bu fikrin öncüsü sayılmıştır (Güler, 2010: 19; Heywood, 2016: 71).

Sosyal demokrasi, “demokratik sosyalizm” ve “toplumsal demokrasi” gibi kavramlarla da ifade edildiği gibi bazı durumlarda sosyalizmle karıştırılarak da kullanıldığı görülmektedir (Sarıtaş, 2006: 6). “Demokratik sosyalizm” ile “sosyal demokrasi” aynı anlamlarda kullanılsa da birbirlerinden ayrı kavramlar olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Demokratik sosyalizm, sosyalizmin tüm değerlerini savunmakta fakat sosyal demokrasinin de savunduğu gibi şiddeti meşru görmemektedir. Böylece demokratik sosyalizm, sosyalizm ile sosyal demokrasi arasında bir konumda yer almakta demokrasiyi de sosyalizm içinde yöntem olarak kullanmaktadır. Demokratik sosyalizmin sosyal demokrasiden farkı ise sosyalist bir toplum yaratma düşüncesi olduğu ifade edilebilir (Yayla, 2003: 64).

İdeolojilerin katı ve yumuşak olduğundan bahseden Güriz (2011: 19-20), sosyal demokrasinin değişmez ilkeleri ve herhangi bir düşünceyi benimsetmeye yönelik “kutsallık iddiası” taşımamasından ötürü sosyal demokrasiyi yumuşak bir ideoloji olarak tarif etmektedir. Sosyal demokrasiye ait ilkelerin farklı dönemlerde değişebilmesi, onun yumuşak ideoloji olmasındaki asıl sebep olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda ideolojilerin belirli dönemlerde siyasal memnuniyetsizlikler sonucu ortaya çıkarak toplumsal, ekonomik ve siyasal bir düzen kuran yönleri olduğu düşünüldüğünde sosyal demokrasinin bir ideoloji olduğu da söylenebilir (Güriz: 2011: 17-18). Diğer taraftan Schmidt (2002: 155) ise sosyal demokrasinin sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki alanlarda aktif bir demokrasi isteğinden ötürü sosyal demokrasiyi bir demokrasi kuramı olarak adlandırmaktadır. Thomas Meyer ise sosyal demokrasiyi hem kuram hem de “yön belirleyen siyasal program” olarak ifade etmektedir. Meyer’den aktaran Gombert (2010: 84)’e göre sosyal demokrasi her ne kadar belirli ilkeler ve kurallar etrafında oluşsa da ona ait normatif değerlerin belirli dönemlerde yarar sağlaması adına siyasilerin başvurdukları bir program da olabilmektedir.

Sosyal demokrasinin belirli sorunları düzeltmesi adına zorunlu kıldığı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımların eyleme dönük olduğu, bu yönünden dolayı ideoloji olarak algılandığı söylenebilir. Fakat sosyal demokrasi ideolojisini benimseyen partilerin birer sınıf partisi olmaması, belirli bir ideolojiyi savunmaktan ziyade geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyen kitle partilerine dönüşmeleri sebebiyle sosyal demokrasinin de ideolojik vasfının zamanla ilkelere veya programa dönüştüğü söylenebilir (Güriz, 2011: 33).

Avrupa’da sosyal demokrat partilerin toplumsal ve siyasal dönüşüm hedefleri yerine millileşmeye odaklanan politikalara önem verdikleri söylenebilir. Başlarda kendilerini dar bir sınıf partisi olarak gören sosyal demokratlar, 1929 ekonomik buhranından sonra ekonomi planlamalara yönelerek refah devleti ilkesini benimsemişlerdir. Planlamaya odaklanan bu durum, zamanla sosyal demokraside yenilikçi ve toplumsal dönüşümü baz alan fikirlerin kaybolmasına yol açtığı ifade edilebilir. Bu anlayış II. Dünya Savaşı sonrasında da sosyal demokrat partilerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece sosyal demokrasinin toplumsal dönüşümü baz alan bir ideolojiden, planlı ekonomi ve devlet müdahalesine indirgenmiş bir anlayışa kayan politikalara dönüştüğü söylenebilir (Laclau ve Mouffe: 2017: 12-130).

Avrupa’da sosyal demokrasinin başlangıcı 1848 Devrimi olarak görülmektedir. Siyasal demokrasinin toplumsal anlamda özgürlük ve adalet unsurlarının geri planda bırakılmasına karşılık bu değerlerin yüceltilip devletin yeni bir şekle sokulması öngörülmüştür. Bu durumun da olumlu bir devlet müdahalesi olan sosyal devlet kavramının gelişmesine yol açtığı söylenebilir. (Ateş, 1976: 72).

Sosyal demokrasi özellikle 20. yüzyılda liberal kuramın “sınırlı devlet” ilkesini “sosyal hukuk devleti” ile şekillendirerek, devleti daha çok sorumluluk almaya ve olumlu müdahaleciliğe yönlendirmiştir. Sosyal demokrasinin savunduğu “sosyal hukuk devleti” anlayışı, sosyal eşitliğin devlet müdahalesiyle gerçekleştirilebileceği anlayışına dayanmaktadır. Aynı zamanda sosyal devlet, demokrasinin geniş bir tabana yayılmasını ve toplumsal anlamda bunun sağlanmasını savunmaktadır (Schmidt, 2002: 159-160). Fakat devlet müdahalesinin sınırları aşan boyutta olması durumunda hukuk devleti ilkesinin daha fazla ön plana çıkarılması önem arz etmektedir. Böylece sosyal devlet ve hukuk devleti iki ayrı kavram olarak da vurgulanmaktadır (Schmidt, 2002: 161).

Sosyal demokrasi, devletçilik anlayışına da önem vermektedir. Fakat bu devletçilik ılımlı olarak sosyal devlet ilkelerinin geliştirilmesi için çaba gösteren “reformcu” bir devlet olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda devletin birtakım denge unsurlarıyla hareket ederek sınırlandırıldığı ve bu yönüyle de liberal kuram yakınlığıyla öne çıktığı görülmektedir. Bu devletçilik anlayışı özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda reform politikalarını benimseyen partiler tarafından savunulmaktadır (Schmidt, 2002: 157).

Sosyal demokrasi, liberalizmin “piyasa mantığı” ile sosyalizmin “ortak mülkiyet düşüncesi” arasında bir konumda denge sağlayıcı olarak görüldüğünden bahsedilebilir. Ortak insanlık duygusunun gelişmesini, özgürlük ve fırsat eşitliği gibi sosyalist ve liberal toplumsal değerleri savunan sosyal demokrasi, bunların sağlanması adına sosyal devlet, adil bölüşüm ve adalet gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra tam istihdam, artan oranlı vergiler ve piyasaya devlet müdahalesiyle birlikte Keynesyen iktisadi politikalar bu değerleri sağlayacak bir unsur olarak görülmüş aynı zamanda toplumdaki ekonomik farkın da zamanla kapanacağı öngörülmüştür. Fakat 1980’lerden sonra değişen sınıf yapısı, üretim ilişkileri ve küreselleşme etkileri sosyal demokrasinin ve Keynesyen ekonomi politikalarının gücünü zamanla düşürmüş, yenilenmesi için farklı metotlar tartışılmıştır (Heywood, 2016: 72).

Sosyal demokrasinin ortaya çıktığı ilk zamanlarda liberal düşünceyle benzeştiği, 1840’lardan sonra ise kendine özgü bir ideoloji olarak liberallerden ayrılarak gelişme gösterdiği söylenebilir. Zaman içinde sosyal demokratlar arasındaki devrimci kanat da II. Dünya Savaşı’ndan sonra sosyal demokratlardan ayrılmıştır. Bu dönemden sonra sosyal demokratların barışçıl nitelikleri daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Toplumsal adalet, refah devleti, sosyal politikalar gibi etkin devlet faaliyeti gerektiren sosyal demokrat değerler, 1980’lerden sonra neoliberal politikaların yükselişiyle geri planda kalmıştır. Özelleştirme, istihdamın düşmesi ve emek piyasasının esnek hale gelmesi gibi birtakım politikaların faaliyet alanı bulması sosyal demokrat hareketleri krize sokmuş ve zamanla iktidar şanslarını kaybetmeye başlamışlardır (Emre, 2014: 238-239).

Tüm bunlardan yola çıkarak sosyal demokrasinin net bir tanımını yapılmak mümkün olmamaktadır. Bu açıdan sosyal demokrasinin temel tezlere yaptığı atıflardan ve benimsediği değerlerden hareketle ne olduğuna yönelik bir anlam çıkarılabilir. 18. yüzyıldan itibaren günümüze kadar çeşitli yenilikler geçirmiş olan sosyal demokrasinin özünde *özgürlük*, *eşitlik/adalet* ve *dayanışma* olduğu düşünülmektedir. Sosyal demokratların mevcut politikaları, bu temel değerler çerçevesinde oluşmaktadır (Gombert, 2010: 10).

Özgürlüğün sosyal demokraside asıl olarak vurgulanan kısmı, bu ilkenin kullanılabilmesi adına vatandaşların ekonomik ve sosyal gelişimlerinin sağlanmasıdır. Özgürlüğün önemli

bir kavram olduğu kadar uygulamada bu ilkenin kullanılabilmesi ve şartların herkes için sağlanması anlayışı da önem taşımaktadır.

Adalet kavramının ise insanların sadece insan olduklarından ötürü eşit katılım ve sosyal güvenceye sahip olmalarını gerektiren bir yaklaşım olarak ön plana alındığı, insanlık onurunun bir gereği olduğu düşünülmektedir.

Dayanışma ise toplumu bütünsel bir parça olarak bir arada tutan, destek ve yardımın gelişmesini sağlayan bir unsur olarak tanımlanmakta ve benimsenmektedir (Vaut, 2014: 54).

Sosyal demokrasinin ekonomi modelinde *büyüme*, *sosyal denge* ve *sürdürülebilirlik* yer almaktadır. Sosyal demokrasi, ekonomide bu kavramlar arasında denge sağlama amacı gütmektedir.

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ile ulusal gelirin artışı sağlanabilmekte, bunun sonucunda da gelirin adil dağılımı gerçekleştirilmektedir.

Sosyal denge toplumda adalet, özgürlük ve dayanışma ilkelerini sağlayacak şekilde uygulanacak ekonomi politikaları olarak tanımlanmaktadır. Böylece toplumsal farklılıkların ekonomik açıdan giderilmesi hedeflenmektedir.

Sürdürülebilirlik ise refahın toplumsal olarak kuşaktan kuşağa devamlılığının sağlanması, buna yönelik ekonomik adımların atılması olarak ifade edilmektedir (Vaut, 2014: 62-67).

Sosyal demokrasi düşüncesinde sosyal devlet kavramı da önem taşımaktadır. Bu önemin asıl sebebi sosyal demokrasinin “adalet” değerinden hareketle oluştuğu düşünülebilir. Sosyal devlet ise adalet ilkesine dayanan bir anlayışı benimsemektedir.

Sosyal devlet, hukuksal anlamda temel hakların güvence altına alınmasıyla toplumsal faydanın sağlanması ve farklılıklardan ortaya çıkan dezavantajlı durumların en aza indirilmesini gerektiren bir devlet anlayışı olarak tanımlanabilir. Başta adalet olmak üzere özgürlük ve dayanışmanın somut şekilde toplumda tezahür edebilmesi için sosyal devlet ilkesinin tanınması gerekmektedir. Böylece sosyal demokratlar sosyal devlet anlayışını benimseyerek bazı toplumsal sorunların sadece ekonomik olmadığı, bu sorunların siyasal olandan ayrı olarak ele alınamayacağı görüşüne sahiptirler (Petring, 2013: 9).

Sosyal devlet ilkesi, sosyal politikalarla toplumsal karşıtlıkları düzenlemeye girişmektedir. Bunun finansmanı ise "yeniden dağıtım" olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda gelir dağılımına müdahale ederek yeniden dağıtım sağlanmaktadır. Tüm bunların sağlanması da devletin güçlü bir hukuk devleti olmasından geçmektedir (Petring, 2013: 11-12). Sosyal demokrasi anlayışının benimsenen temel değerler doğrultusunda sosyal devlet ilkesiyle topluma yansıtacağı, sosyal politikalarla dengesizliklerin giderilebileceği düşünülmekte ve bunların güvence altına alınması için demokratik bir hukuk devleti benimsenmektedir.

Sosyal demokrasi, bireyleri eşit ve özgür kılma hedefi taşımasından ötürü sivil toplum kavramına da önem vermektedir. Siyasi bir hareket olarak kabul edilen sivil toplum düşüncesi, sosyal demokrasi açısından ağır bir devletçilik düşüncesine karşı savunulan bir unsur olarak yer almaktadır. Bu noktada sosyal demokrasinin eşit ve özgür toplum idealini benimsemesi onun sivil toplumcu bir hareket olduğunu da göstermektedir (Akat, 2004a: 149-150).

Sivil toplumun, toplumun yenilenmesi adına da önemli bir kavram olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce daha çok Anthony Giddens'in *Üçüncü Yol* modeliyle sosyal demokrasiyi küreselleşme karşısında yeniden gözden geçirmesi sonucu önem taşımaktadır. Özellikle bu anlayışta devletten beklenen, sosyal politikaların uygulanmasında da sosyal yardımlar konusunda da sivil toplum kuruluşlarına önem göstermesidir (Giddens, 2000a: 83).

Üçüncü Yol, sivil toplum yaklaşımını önemseydiği gibi yerelliği de önemseydiği görülebilir. Sivil toplum aynı zamanda kamusal alanla yakın bir ilişki içinde olduğu kadar kamusal alan da yerel düzeye bağlı ve onunla ilişki kuran bir düzeydedir. Kamusal alanın hem katılımcılığı ve şeffaflığı öngören soyut bir anlam taşıması hem de güvenli bir ortak alanın yaratılması açısından fiziki öneme sahip bir unsur olmaktadır. Kamusal alanın bu açıdan önemli görülmesi, sosyal demokrasinin toplumun yenilenmesi adına yerelliği göz önünde bulundurmasını sağlamaktadır (Giddens, 2000a: 98).

Kapitalizmin olumsuz etkilerini en aza indirmek adına sınırlı bir devlet müdahalesi öngören sosyal demokrasi için önem arz eden diğer bir unsur emek kavramıdır. Kapitalizmin tamamen reddedilmesinden ziyade onun devlet tarafından sınırlı bir müdahale anlayışıyla düzenlenebilmesi emeğin korunması adına önem arz etmektedir.

Emeğin sermayeyle uzlaşısı sağlama konusunda sosyal demokratların çekinmediği fakat bunda temel öncülün emeğin korunması olduğu düşünülebilir. Böylece büyüme ve verimlilik gerçekleşirken, çalışma koşulları ve diğer refah politikalarının etkinliğinin de sağlanması hedeflenmektedir (Koray, 2008: 18).

Sosyal demokrasi açısından önem taşıyan işçi sınıfı, tarihte de sosyal demokrasinin gelişimi açısından örgütlü mücadelelerde bulunmuştur. İşçi sınıfının bu mücadelesinde örgütlenme ve sendikalaşma önem taşımaktadır. Sendikalarla partilerin ilişki kurdukları, bu bağlamda emekçilerin taleplerinin daha etkili bir şekilde dile getirmelerine sebep olmuştur (Talas, 1987: 287-288). Buradan yola çıkarak işçi sınıfı için önemli görülen sendikalaşma ve örgütlenme unsurlarının temelde işçi sınıfının emeğini sermayeye karşı koruduğu ve onu demokratik bir şekilde siyasal arenaya çektiğinden bahsedilebilir.

Sosyal demokrasinin sınıf kavramıyla olan ilişkisine bakıldığında sınıfları yok saymadığı fakat burjuva ve proletarya olarak toplumu iki sınıf olarak ayıran anlayışa karşı çıktığı ifade edilebilir. Sınıflar arasında büyük bir dengesizlik olmadığı düşüncesi hakimdir. Çünkü demokratik mekanizmaların gelişmesiyle sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin dengelenmeye başladığı savunulmaktadır (Sabancılar Eren, 2019: 402).

Diğer taraftan sosyal demokrasi sınıflar arasında çatışmayı öngörmeyen, tam tersine uzlaşmayı öngören bir anlayışa da dayanmaktadır (Talas, 1987: 288; Turşucu, 2008: 76). Bu noktada herhangi bir sınıf tahakkümünü içermeyen sosyal demokrasi, sınıflar arası dengeyi koruyan, özellikle sınıflar arasında dezavantajlı kesimlerin haklarını gözetten bir yaklaşımı daha çok benimsemektedir. Fakat bir yandan da sosyal demokrasinin işçi sınıfı temelinde yükseldiği, bu sınıfın örgütlenmesinde ve mücadelesinde katkı sağladığı da dile getirilmektedir (Turşucu, 2008: 79). Ayrıca sosyal demokrasi sınıfların eşit gelişimi ve dezavantajlı kesimlerin insan onuruna yakışır şekilde hayat sürmeleri için gerekli sosyal imkanların tanınması hususunda çaba harcamaktadır (Sabancılar Eren, 2019: 403). Bu noktada sosyal demokrasi sadece işçi sınıfı değil orta sınıf ve burjuva üzerinde de siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan doğan dengesizlikleri en aza indirme düşüncesini içermektedir.

Tüm bunlardan yola çıkarak sosyal demokrasinin aşağıdaki temel tezlere sahip olduğu savunulabilir:

- Özgürlük, eşitlik/adalet ve dayanışmanın temel değer olarak kabul edilmesi.
- Sosyal devlet ilkesi ve sosyal politikalarla yeniden gelir dağılımı gerçekleştirilerek toplumsal dengesizliğin giderilmesi; fırsat eşitliği ve toplumsal faydanın sağlanması.
- Katılımcılık, çoğulculuk, sivil toplum, yerleşme ve demokratik mekanizmaların gerekli görülmesi.
- İnsana atfedilen önem ve insan onurunu temel alarak hak eksenli anlayışların öngörülmesiyle barış, kardeşlik, yardımlaşma gibi duygulara önem verilmesi.
- Emeğin kutsallığı ve sermaye tarafından sömürülmesi durumunda emeğin korunması.

Sosyal demokrasi birçok evrensel kavramı ilke olarak benimsemekte, çıkış noktasından günümüze kadar farklı süreçlerden geçerek şekillenmektedir. Bu temel tezlerin kabulünde de geçmişin birikimleri ve deneyimleri bulunmaktadır (Turşucu, 2008: 82). Bu açıdan sosyal demokrasinin hem geçmiş birikimleri hem de günümüzdeki mevcut sorunlara kendi temel değerleri ve benimsediği düşünceler ekseninde çözüm arama çabaları, sosyal demokrasinin güncelliğini yitirmediği düşüncesini açığa çıkarmaktadır.

1.1.1. Sosyal Demokrasinin Kaynakları

İşçi sınıfının sosyal hak taleplerinin giderek artmasıyla 1900'lü yıllarda sendikalaşma da artmaya başlamıştır. Sosyal demokrasinin gelişimiyle artan işçi sınıfı örgütlenmeleri aynı zamanda sanayileşmenin yüksek olduğu yerlerde daha fazla örgütlenmelerine yol açmış, işçi sınıfı grev hareketlerinde de yer almıştır. İşçi sınıfının zamanla güçlenmesi ve bir sınıf bilincini ortaya koyabilmesi sosyalizm ve komünizm tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda işçi sınıfı da bazı eserlerden etkilenmiş, Karl Marx ve Friedrich Engels'in teorilerinden yararlanmış (Saritaş, 2006:19-21).

Sosyal demokrasinin bu açıdan tek bir düşünce kaynağından yararlanarak ortaya çıktığı söylenemez. Özellikle sosyalizm ve Marksizm içerisindeki yol ayrımlarından ortaya çıkan sosyal demokrasinin, her iki kavramdan da etkilendiği söylenebilir. Bu açıdan sosyal demokrasinin tek bir düşünürün geliştirdiği bir ideoloji olarak da görülmemelidir. 19. ve 20. yüzyıllarda farklı düşünürler ve oluşumlar sayesinde içeriği de gelişme göstermiştir (Saraçoğlu, 2012: 334).

1.1.1.1. Sosyalizm

Marksizm öncesi ütopyik sosyalistlerin ortaya çıkışı 1800'lerden itibaren kendini göstermiştir. Robert Owen, Charles Fourier ve Saint Simon ütopyik sosyalistlerin öncüleri olarak sayılabilir. Ütopyik sosyalizmin kapitalizmin yıkımına karşı daha insanca ve adil bir yaşam üzerine kurulu düşüncelerden ibaret olduğu ileri sürülebilir. Ütopyik sosyalistler kapitalizm eleştirisi, adil ve planlı bir toplum, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti gibi amaçları hedeflese de buna yönelik planlı bir hareketten yoksun oldukları, işçi sınıfının örgütlenmesi gibi bir stratejiyi henüz benimsemedikleri görülmektedir. Daha sonradan gelişecek olan *Marksizm*'in ise sosyalizme bilimsellik kattığı söylenebilir (Huberman, 2013: 46-47).

1838 yılında İngiltere'de gelişen işçi ayaklanmaları Çartizm hareketini oluşturmuş, bir dizi siyasi talepleri dile getirmişlerdir. Çalışma şartlarının düzenlenmesi, genel oy hakkı gibi çeşitli düzenlemeleri talep ettikleri söylenebilir. Çartist hareketin gelişmesinde ütopyik sosyalist düşünürlerin de etkisi olmuştur. Bu dönemde sosyalizm tam olarak kendini gösteren özgün bir hareket olarak ortaya çıkmasa da Çartist hareket sonrasında bazı düşünceleri miras bıraktığı ifade edilebilir. Bunlardan bir tanesi sendikacılık düşüncesiyle işçiler adına şartların düzenlenebilmesidir. Diğerleri ise protestoyla siyasi talepleri dile getirme noktasında başarılı olmaları, bu yolla da anayasal düzen içerisinde hak talebinde bulunabilmeleri olarak ifade edilebilir. Bu düşünceler, zamanla İngiltere'de sosyal demokrasinin oluşumuna zemin hazırlayan süreci oluşturmuştur (Güriz, 2011: 129-130).

1884'te İngiltere'de ortaya çıkan, Fabianizm de sosyalizmi etkilemiştir. Sidney Webb, Beatrice Webb ve Bernard Shaw'ın Fabian hareketinin öncüleri olarak görüldüğü söylenebilir. Fabian hareketi, sermayenin denetim altına alınması, işçilerin yönetime katılımı, toplumun hayat standardının yükseltilmesi, yoksulluk ve sosyal güvenliğin sağlanması gibi fikirleri savunmuşlardır (Güriz, 2011: 138-143). Fabianizm'de barışçıl süreçlerle herhangi bir şiddet, eylem veya devrime gerek kalmadan demokratik yollarla sosyalizme ulaşılabileceği düşüncesi hakimdir. Bu düşüncelere dayanarak Fabian sosyalistlerinin Avrupa'da en çok Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD)'ni etkiledikleri söylenebilir (Güriz, 2011: 14; Heywood, 2003: 150).

Marx, toplumların tarihi çizgisinin devamı adına sınıf çatışmasının meydana geldiğini ifade etmiştir. Devlet ise bu durumda belirli bir sınıfın çıkarlarının savunuculuğunu yaparak bu çatışmayı düzenleyen kurum olarak tezahür etmektedir. Kapitalizmin gelişimi ile bu çatışmanın kontrolünün sağlanamayacak derecede uzlaşmazlıklara yol açması, kapitalizmin yıkılmasını gerektiren bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun için Marx'a göre yapılması gereken, işçi sınıfının örgütlenerek kendi çıkarlarının ve emeğinin sömürülmemesi adına bu sistemin yıkılmasını sağlamaktır. Bu devrim sonucunda ortaya çıkacak proletarya diktatörlüğü ile üretilen malların kontrolünün toplumun elinde olmasını sağlayacak bir düzenle birlikte sınıfların da ortadan kalkacağı bir yapı öngörülmektedir. Bu durumda sermayenin üretim üzerindeki denetiminin kalkacağı ifade edilebilir. Aynı zamanda üretimin, toplumun ihtiyaçlarına göre gelişen bir konumda bulunduğu söylenebilir. Bu gelişmelerin sonucu olarak da sosyalizm fikri temellendirilmiştir (Chodos, 2007: 251-252).

Sosyalizmde kurtuluşu sağlayacak yegane unsur olarak işçi sınıfı ön plana çıkmıştır. Kurtarıcı bir özne olarak ortaya çıkan bu sınıf yerini zamanla sınıf partisine bırakmış, parti öncülüğünde devrimin yapılması gerektiğine yönelik yorumlar da artmaya başlamıştır. Fakat bu durumda işçi sınıfı iktidarı şiddet yoluyla ele geçirerek zamanla toplumu dizayn eden parti diktatörlüğüne yol açabileceği düşünülmüştür. Bunun yerine daha çok çoğunluğun çıkarlarına göre hareket eden demokratik sosyalizmin bazıları için daha makul olduğu dile getirilmiştir. Bu düşünceden hareketle çoğu sosyalist parti daha barışçıl yolları tercih ederek sosyal demokrat yorumları benimsemişlerdir (Guerra, 1991: 43-44). Böylece sosyal demokrasinin işçi sınıfı iktidarını benimsediği fakat bu iktidarın barışçıl yolları tercih etmesiyle sosyalizmden ayrıldığı ifade edilebilir.

İşçi sınıfının mevcut siyasal süreçlere entegrasyonu 19. yüzyılın sonlarından itibaren mücadelenin seyrini değiştirmiştir. Sendikaların gelişmesi, genel oy hakkı ve işçi sınıfının hayat standartlarının zaman içindeki gelişimi ile işçi sınıfının devrimi gerçekleştirme zorunluluğu önemini kaybetmiştir. Böylece Avrupa'daki sosyalist partiler daha çok işçi sınıfı ile ilgili anayasal hareketleri savunmaya başlamıştır.

1917 yılında Rusya'da Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi, Lenin ve Bolşevikler adına devrimin amaca giden yolda kilit bir unsur olduğu yönündeki bilinç, kimi sosyalist düşünürün devrimin mümkün olabildiğine olan inancını pekiştirmiştir. Böylece devrimci

sosyalistler bu yol ayrımında komünist olarak nitelendirilirken, reformist olanlar ise sosyalist ve sosyal demokrat olarak nitelendirilmiştir (Heywood, 2003: 132).

Sosyalizmin pratiğinde üretim araçlarının özel mülkiyetinin toplumsal mülkiyete geçirilmesi söz konusudur. Bu açıdan sosyalizm ortak mülkiyeti savunmaktadır (Werblan, 1965: 194). Fakat bu durumda eleştirilen bir nokta da mevcuttur. Elde edilen servetler ve üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının yerine ekonominin toplumsallaştırılması ve üretimi yapanların girişimlerine verilen önem de öne çıkmaktadır. Bu durumda sadece ortak mülkiyete indirgenen bir sosyalizm de eleştirilmektedir (Ramadier, 1965: 32). Böylece sosyalizmde yer alan ortak mülkiyet vurgusundan ziyade emeğin ön plana çıkarılmasına işaret edilmektedir. Sosyal demokrasinin mülkiyet meselesi üzerine odaklanmak yerine emeğin yüceltilmesi için daha fazla çaba gösterdiği ve sosyalizm adına yapılan bu değerlendirmeye daha fazla sahip çıktığı anlaşılabilir.

Servetin sahiplenilmesi ve ekonominin düzenleyicisi olarak ortaya çıkan ana unsurun devlet olduğu söylenebilir. Bu açıdan hem sosyalistlerin hem de sosyal demokratların bu durumdan etkilendikleri görülebilir. Fakat zamanla ortak sahipliğin devlet tarafından düzenlenmesi fikri yerini hem özel mülkiyet hem de devlet kolektivizmi şeklinde bir karma ekonomi modeline bırakmıştır. 1950'lerden sonra mülkiyet ile ilgili planlamalardan uzaklaşan kimi sosyalistlerin daha çok sosyal adalet düşüncesine göre hareket ettikleri söylenebilir (Heywood, 2003: 144).

Sosyal demokrasinin üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ve kapitalizmin yıkılması gerektiğine olan yaklaşımı reddetmesiyle sosyalizmden ayrıldığı söylenebilir (Huberman, 2013: 65). Sosyal demokraside kapitalizmin eşitsizlikleri giderebilecek şekilde revize edilmesi görüşü hakimdir. Sosyal demokrasinin refah devleti ile kamu yararı adına sermayeyi denetleyen, adil bölüşümü mevcut sistem içerisinde gerçekleştirmeye çalışan bir anlayışı barındırdığı söylenebilir. Bu konularda sosyal demokrasinin sosyalizmden koptuğu görülmektedir (Sabancılar Eren, 2019: 402-403).

1.1.1.2. Marksizm

Sosyal demokrasinin Marksizm'den etkilendiği kadar Marksizm'e yönelik eleştiriler de getirdiği söylenebilir. Sosyal demokrasinin var olan Marksist görüşlerin eleştirisi üzerinden geliştiği, bu etkilerle kendi özgünlüğünü kurduğu söylenebilir (Cem, 2010: 12).

Sosyal demokrasinin Marksist etkileri üzerinde tartışan Hagerstörn'den aktaran Özdalga'ya göre (2001: 109-111), Marx'ın belli bir amacı hedefleyen hegemonik öğretisine göre toplumun çizgisel olarak ilerlediği yaklaşımı çıkarılabilir. Toplum bu ilerlemeci amacından sapmamakta ve bu amacı yerine getirmek için her türlü mücadeleyi göze almaktadır. Marx'ın bu tarih anlayışı, proletaryanın mücadelesinde ona bilimsellik katma ve amaca giden yolda bu sınıfı güçlendirme amacını taşımaktadır. Bu açıdan dini bir görev gibi proletaryanın omuzlarına büyük bir sorumluluk yüklendiği ve bunun kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Marksizm'in, kendinden önceki düşüncelerden etkilendiği ve sosyalizme bilimsellik kattığı söylenebilir. İnsan, doğa, tarih, toplum gibi alanlarda önemli bilim adamları ve sosyalist düşünürlerin Marx'ı etkilediğinden bahsedilebilir. Bunların başında Marx'ın felsefi kaynağını oluşturmasında etkili olan isimler arasında Hegel ve Feuerbach gelmektedir. Aynı zamanda Marx, birçok eserini Engels ile birlikte yazmıştır (Göze, 2009: 287).

Marksizm'in felsefi kaynağını oluşturan düşüncelerden biri olan *materyalizm*, evrende her şeyin tek bir maddi olguya indirgenmesi anlayışını barındıran ve tek gerçek olarak maddeyi kabul eden bir düşünce olduğu söylenebilir. Değişen ve farklılık gösteren her olgu, materyalist düşünceye göre tek bir maddenin değiştirdiği şekilden ibarettir. Bu düşünceye göre ruh ve maneviyatın temel değer olarak kabul edilmesi reddedilmektedir (Göze, 2009: 288). Marx'ı materyalizm konusunda etkileyen en önemli isimlerden biri Feuerbach olmuştur. Özellikle madde olarak doğayı ele alan Feuerbach, doğanın da insanın bilincinden bağımsız olarak var olduğunu, onun yaratılmadığını ileri sürmektedir. Bu noktada Marx'ın, Feuerbach'ı materyalist düşünceye geçerlilik kazandıran bir düşünür olarak gördüğü söylenebilir (SSCB Bilimler Akademisi, 2015: 17).

Marx'ın kendi fikirlerinin hareket kaynağını oluşturan etkenlerden birisi de Hegel'in *diyalektik* kavramıdır. Bu kavram her şeyin birbiriyle çelişmesini ve bu çelişen

düşüncelerin çatışmasından doğrunun ortaya çıktığını açıklamaktadır. Tez ve bu tezin reddi olan anti-tezin çatışmasıyla ortaya çıkabilecek sentez düşünce Hegel'in ideasını oluşturmaktadır. Marx ise bu kavramı materyalist düşünce ile birleştirerek özgün bir teori oluşturduğu söylenebilir. *Diyalektik materyalizm* olarak kendini gösteren bu teoriye göre Marx'ın, her şeyin hareket halinde olduğu ve her şeyin ilk tohumunun madde olduğu kabulüyle evrenin sürekli geriye dönülemez şekilde değiştiği, bu değişikliğin temel enerjisini ise diyalektik bir çatışmanın oluşturduğu ifade edilebilir. Kısacası Marx'a göre her şeyin değişme ve gelişme halinde olmasının temel kaynağında, çelişen güçlerin yattığı söylenebilir. Marx'ın, doğa olayları, insanlık tarihi ve 19. yüzyıl olaylarını *diyalektik* bir bakış açısıyla incelediği anlaşılmaktadır (Göze, 2009: 289-294).

Marx'ın bu felsefeyle incelediği somut sorunlardan birisinin endüstrileşmenin getirdiği sonuçlar ve dolaylı yoldan kapitalizmin gelişimi olduğu ileri sürülebilir. Marx için sınıfsız bir toplumun yaratılmasında belirli aşamalar mevcuttur. Öncelikle sınıf çatışmasıyla proletaryanın burjuva sınıfı üzerinde başlatacağı devrimle “proletarya diktatörlüğü”nün kurulması öngörülmüştür. Bu dönemde şartların sağlanmasına öncelik verildikten sonra eşitlikçi bir devlet düzeniyle işçi sınıfının kazanımlarının güvence altına alındığı “sosyalizm” aşaması gerçekleşmektedir. Sınıf çatışmasının ardından kurulacak olan proletarya diktatörlüğünden, üretim güçlerinin ele geçirilmesi ve işçiler üzerinde birtakım hakların oluşturulmasından sonra sosyalist bir topluma geçileceği düşünülmüştür. Son olarak “komünizm” aşamasında ise toplumun tamamen eşit, sınıfsız ve devletin ortadan kalktığı bir yaşam düzeni oluşacağı öngörülmüştür (Heywood, 2003: 149; Göze, 2009: 307-309).

Hem Marx hem de Engels üretim araçları mülkiyetini elinde bulunduranların toplum üzerinde egemenliğini arttırdıkları, bu yolla güçlenen sınıfın ekonomik gücü ve dolaylı olarak da siyasi gücü elde ettiğini vurgulamaktadırlar. Bu noktada devletin de bu sınıfın yararına çalıştığı, onların konumunu ve gücünü koruduğu düşünülmektedir. Kapitalizmin menfaatine çalışan devletin Marx'ın aşamasında ortadan kalkacağı sınıfsız ve devletsiz komünist toplum düzeninin kurulacağı ifade edilmektedir (Güriz, 2011: 53-54). Sosyal eşitsizliğin ise bu yolla ortadan kalkacağı fikri Marksizm'de hakimdir (Güriz, 2011: 57).

Ayrıca Engels demokrasinin amaca giden yolda bir araç olarak kullanılabileceği yaklaşımına sıcak bakmıştır. Aynı zamanda Marx ve Engels, ilerleyen süreç içerisinde bu

teorinin her yerde geçerli olamayacağını, her toplumun kendi iç dinamiklerinin farklı olduğunun göz önünde bulundurulmasıyla bu sürecin barışçıl yollarla da ilerleyebileceği, devrim fikrine ihtiyaç duyulmasının zaruri olmadığını düşünmüşlerdir. Özellikle Engels, SPD için böyle bir devrimi uygun görmemiş, seçimlerle ilgili pratiklerin tercih edilmesini tavsiye etmiştir. Bu durum sosyal demokrasinin etkilendiği bir yaklaşım olmuştur (Heywood, 2003: 149; Sarıtaş, 2006: 22-25). Bu açıdan iki farklı pratik yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşımlar, komünist partilerin işçi sınıfını örgütleyerek iktidarı ele geçirme amacıyla devrime başvurmaları ya da işçilerin oy haklarını almalarıyla birlikte barışçıl yollarla sınıfsız bir toplumun yaratılabileceği düşünceleridir. Sosyal demokrat partilerin Marksizm'in ortaya çıkardığı bu boşluktan daha çok ikinci yaklaşımı tercih ettikleri görülmüştür (Yılmaz, 2001: 57).

Şiddet içermeyen yollarla işçi sınıfının çoğunluğu sağlayarak iktidarı ele geçirmesi, Engels'in vurguladığı ve Bernstein ile Jean Jaures'in benimsediği bir yaklaşımdır. Yasal yollara başvurulması ve barışçıl bir yol izlenerek çoğunluğun sağlanması daha demokratik bir yöntemi çağırıştırmış, bu yöntemi izleyenler ise Marksistler tarafından sosyalist veya revizyonist olarak adlandırılmıştır.

Marx, teorisindeki aşamalarda da demokratik yöntemlerin olabileceğinden bahsetmiştir. Proletarya diktatörlüğü aşamasının işçi sınıfının çıkarlarının temsilini ve çoğunluğunun sağlanması açısından demokratik olacağını düşünmüştür. Buradan Marx'ın, diktatörlükle demokrasiyi yakınlaştırdığı çıkarılabilir. Aynı zamanda çoğunluğun azınlık üzerindeki hakimiyetini “demokratik” olarak ifade etmiştir. İkinci aşama olan sosyalist devlette de özel mülkiyetin kaldırılması, bölüşümün emeğe göre yapılması ve eşitliğin sağlanması için devletin gerekliliğine yapılan vurguyu da “demokratik” olarak nitelendirmiştir (Göze, 1977: 80-83).

Marksizm'in kapitalizm üzerine getirdiği eleştirilerden en önemlisi emeğin sömürülmesi konusudur. Özellikle üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran sınıfın işçi sınıfının mevcut işgücünün fazlasından karşılıksız olarak yararlanması söz konusu olabilmektedir. Yararlanılan bu değer *artı değer* olarak ifade edilmektedir. Üretilen metaya biçilen değer ile işçinin emeğine verilen değer arasındaki farkı ifade eden *artı değer*, sermaye sınıfının kârını da oluşturmaktadır (Huberman, 2013: 13). Oluşan kârın *artı değere* bağlı olduğu, bu kârın da kapitalizmin gelişmesiyle arttığı söylenebilir.

Böylece kapitalizmle birlikte *artı değere* daha fazla el konulması, bu yolla da emeğin sömürülmesi mümkün olabilmektedir (Güriz, 2011: 58).

Marksizm'in uygulanmasında ve ona özgün yorumlarıyla SSCB'nin deneyimlerine bağlı olarak Lenin ve Stalin ön plana çıkmaktadır. Lenin, proletaryanın kendisini burjuvazinin oluşturduğu haklarla yetinmemesi ve ona karşı bilinçlenmesinde yarar sağlayacak öncü bir partinin olması gerektiğine dayanan devrim fikrine önem vermektedir. Öncü parti fikri, komünist parti yapılanmalarının örneğini teşkil ettiği ifade edilebilir. Marksizm'in Leninist formatta sentezlenmesi *ortodoks Marksizm* olarak da adlandırılmaktadır.

Stalin ise özel girişime karşı olarak tamamen merkezi bir ekonomiyle planlanan bir devlet yapısını oluşturmaktadır. Devrime gerek olmadan bu tip politikalarla sosyalizmin yaratılabileceği düşüncesine dayanan bu politikalarla SSCB'de tamamen baskıya dayalı totaliter bir rejimin ön ayağını oluşturduğu söylenebilir (Heywood, 2016: 69).

Ortodoks Marksizm, proletaryanın Marksizm'de öngörülen tarihsel misyonu pratikte nasıl gerçekleştirebileceğine dair bir dizi yorumlar içermektedir. Aynı zamanda Marx'ın ifade ettiği kapitalizmin yıkılışına giden zorunlu süreç ve bu tarihsel belirlenimcilik üzerinde tartışmalar ortaya çıkmıştır. Lenin, Kautsky, Plekhanov ve Luxemburg *ortodoks Marksizm* tartışmalarında adı geçen önemli isimler olarak sayılabilir (Heywood, 201: 68-69). *Ortodoks Marksizm*'de yer alan asıl teorik sorun proletaryaya ait bilinç ile Marksizm'de ifade edilen nihai hedef arasındaki kopukluk olduğu söylenebilir. Bu kopukluğun Lenin'e göre "öncü parti" ile kapatılması düşünülürken, Luxemburg'a göre proletaryanın öz bilinciyle kendi içinden çıkacak bir parti öngörülmüştür. Diğer taraftan Kautsky ise kapitalizmin yok oluşuna dair zorunlu sürece devrimsiz geçileceğini vurgulayarak diğerlerinden daha pasif bir kanatta konumlandığı söylenebilir. Plekhanov ise Marksizm'deki tarihsel belirlenimci düşünceye biraz daha sadık kaldığı, proletaryanın zorunlu süreci tamamlaması için belirli koşulların gerçekleşmesine bağladığı söylenebilir. (Laclau ve Mouffe, 2017: 57-59). Bu tarihsel belirlenimcilik II. Enternasyonal'de de kendini göstermiştir (Eyidiker, 2020a: 39).

Bu tarihsel belirlenimcilik anlayışına ve bu anlayışın nihai sonucu olan sınıf çatışmasına karşı *ortodoks Marksistlerden* ayrılan isim ise Bernstein olmuştur. *Revizyonist* olarak adlandırılan Bernstein, *ortodoks Marksizm*'deki belirlenimci anlayışa karşı evrimci bir yolu savunduğu söylenebilir (Güriz, 2011: 72-73). Aynı zamanda Marksizm'de

ekonomik temellerin üst yapıyı belirleyeceği ve orta sınıfın zamanla proleterleşerek burjuvaya karşı bilinç oluşturacağı düşüncesi *revizyonistler* tarafından gerçekleştirilmemiştir. *Revizyonistlerin* bu düşünceden uzaklaşarak ekonomi temeline indirgenmiş bir anlayış yerine mevcut sorunların politik süreçlerle giderilebileceği düşüncesini savundukları söylenebilir (Laclau ve Mouffe, 2017: 69). Lenin'in 1917 Ekim Devrimi deneyiminden sonra oluşan baskı ve şiddet ortamını eleştiren Kautsky'nin de zamanla *ortodoks Marksizm*'e karşı tavır aldığı, bu düşüncelerle de Bernstein ile yakınlaştığı söylenebilir. Kautsky'nin bu tavrı Lenin tarafından da eleştirilmiştir. Böylece Bernstein ve Kautsky'nin, Marksizm'in eleştirileri üzerinden sosyal demokrasinin gelişimine katkıda buldukları söylenebilir (Güriz, 2011: 71). *Revizyonistlerin* proletarya yerine yurttaşlığı temel alan, siyasal olan bitenin halk kesimlerine yayılması amacıyla siyasetin demokratikleşmesini talep eden, Marx'ın ekonomi belirleyiciliğinden özerk bir siyasalın olduğunu kabullenen anlayışlarla sosyal demokrasinin Marksizm'den ayrılarak kendi ideolojisini oluşturduğu anlaşılmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2017: 76).

Avrupa'da Marksizm teorik altyapıları ve ilk dönem yazıları üzerinden tartışılmaktadır. Özellikle Marksizm'in "insan" boyutunun ele alındığı görülmektedir. İnsanın nesne konumunda yönlendirilen ve kontrol edilebilen bir varlık olarak görülmesi yerine özne konumunda, tarihi harekete geçirebilen ve insanın yapıcı konumuna dikkat çektiği yönünde değerlendirmeleri göz önüne alınmaktadır. Marksizm'e daha çok hümanist bir felsefeden bakmak onun katı fikirlerinin esnekleşmesine yol açabilmektedir. Bu durum sosyal demokratların sınıf çatışması düşüncesine olan bağlılıklarını da azaltmaktadır (Heywood, 2016: 71). Bu yorumlardan hareketle Avrupa'da gelişen sosyal demokrasinin, Marksizm'in insana atfettiği önemi benimsediği görülmektedir.

Marksizm'in işçi sınıfıyla birlikte proletaryaya verdiği önem sosyal demokrasi açısından önemlidir. Özellikle emek, sömürünün reddedilmesi ve örgütlenme, dayanışma gibi değerlere verdiği önem sosyal demokrasinin etki alanına girmektedir. Bu değerleri benimseyen sosyal demokrasi, Marksizm'in Avrupa'da şekillenen ve hümanist bir boyutla ele alınıp tartışılan zihin dünyası üzerinde şekillendiği de söylenebilir. Diğer taraftan sosyal demokrasi, Marksizm'de yer alan sınıfsız ve devletsiz toplum modeline giden süreç ve ekonomi temellerinin belirleyiciliği ile kapitalizmin yıkılışına giden tarihsel zorunlu yasaların gerçekleşeceğine olan inanç üzerinden eleştirilerini oluşturduğu

söylenbilir. Bu eleştirilerle Marksizm'den ayrılan sosyal demokrasinin, kendine özgü ideolojik bir çizgi yaratmaya çabaladığı ileri sürülebilir.

1.1.2. Sosyal Demokrasinin Kökenleri

1875'te Genel Alman İşçi Derneği ile Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Gotha Programı ile birleşmesiyle kurulan SPD'de, ilk olarak sosyalizmi demokratik bir revizyona tâbi tutanlar ile sosyalizmin devrimci yönünü savunanlar arasında tartışmalar meydana gelmiştir. 1891 yılında hazırlanan Erfurt Programı ile reformcular eleştirilmiş, partinin devrimci yönüne ağırlık verilmiştir. Programın hazırlanmasında etkili olan Karl Kautsky, reformculardan pek de farklı davranmayarak işçi sınıfının mevcut sisteme entegrasyonunu sağlayacak genel oy hakkı, eşitlik, düşünce özgürlüğü gibi birtakım reformist ilkelere önem atfettiği ifade edilebilir.

1890'larda ise partinin devrimci yönünü tasfiye etmeye çalışan düşünceleriyle Eduard Bernstein ortaya çıkmıştır. Bernstein'ın sosyal demokrasinin teorik unsurlarını ortaya koyan fikirleri, onu Fabian Topluluğu'ndan da ayırarak tamamen revizyonist bir noktada konumlandırmaktadır. Kautsky, Luxemburg ve Liebknecht gibi Marksist savunucuların, kapitalizmin kendi kendini yok edebileceği düşüncesinin aksine Bernstein, kapitalizmin kendini yeniden üreterek toplumsal eşitliğin sağlanabileceği bir ortamın koşullarını yarattığı ve bu şekilde ilerlediğini ifade etmiştir.

20. yüzyılın başlarından itibaren SPD'nin temel ekolü Bernstein çizgisine doğru evrilmiştir. Böylece radikal görüşler bastırılmış, sosyal demokrat bir ivme kazandırılmıştır. Mevcut tarihsel olaylara karşı olan davranışlarıyla tecrübe kazanarak sosyal demokrasiyi Marksizm ve sosyalizmden de ayırdığı söylenebilir (Saraçoğlu, 2012: 335-339).

1.1.2.1. Bernstein ve Revizyonizm

1850'de Berlin'de doğan ve 1870'li yıllarda işçi hareketlerine katılan Eduard Bernstein, erken yaşlarda SPD üyesi olmuştur. Partinin 1878'de kapatılmasıyla düşüncelerinden ötürü sürgüne gönderilen Bernstein, Kautsky ile tanışarak Marx ve Engels'in fikirlerine yakınlık duymaya başlamıştır. Bernstein, bu süre zarfında liberal ve pozitivist bir sosyalist düşüncüyü benimsemiş, SPD'nin yeniden açılmasıyla partideki görevine tekrar devam etmiştir.

Bernstein, Marksizm üzerine yaptığı analizlerde Marx'ın materyalist tarih felsefesinin üzerinde durmuştur. Ayrıca ekonominin belirleyiciliğine indirgenmiş anlayışa karşı çıkmış, sadece ekonominin etkisinden ziyade siyasetin de belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Fakat bir yandan da ekonominin belirleyici yönünün yüksek olduğunu da dile getirmiştir. Tüm bunlardan yola çıkarak tarihin ekonomiye dayalı yorumu reddedilmiştir (Bernstein, 1991: 39; Özdalga, 2001: 60). Böylece siyasala atfedilen önem ile sosyal demokrasinin ekonomi ve siyasetin ayrı tutulamayacağına yönelik düşüncenin temeli oluşturulmuştur.

Marksizm'in tarihsel olayları önceden kestirerek yapmış olduğu değerlendirmelerin gerçek hayatta pek fazla karşılık bulmayışı, Bernstein'in Marx'a ait felsefi yaklaşımı olan diyalektik materyalizme de şüpheyle bakmasına yol açmıştır. Bernstein'in felsefi yaklaşımında "deneyimcilik" olduğu söylenebilir (Cem, 2010: 48). Aynı zamanda Bernstein, sosyalizmi bilimsel bir hedef ve tarihsel bir yasa konumundan alarak onu ahlaki bir pozisyona yerleştirdiği görülebilir (Cem, 2010: 50-51). Buradan yola çıkarak Bernstein'in sosyal demokrasi açısından yaptığı katkılardan biri Marksizm'in bilimsel bir metot olarak kabul edilemeyeceği yaklaşımıdır. Her durumda ve her koşulda geçerli bir öğretiyi olamayacağı kabul edilmektedir. Sosyal demokrasinin koşullara göre değişerek güncelliğini korumaya çalışma çabası, Bernstein'in bu görüşlerinin katkısıyla örtüşmektedir.

Bernstein'in devrim yerine sosyal reformlara verdiği önem, Rosa Luxemburg tarafından eleştirilmiştir. Luxemburg, Bernstein'in sosyal reformlara verdiği öneme katılsa da asıl amacın devrimin gerçekleştirilmesi olduğuna dair görüşleri bulunmaktadır. Bu noktada Bernstein'in düşüncelerinin, Luxemburg'un devrimci fikirlerinden de ayrıldığı söylenebilir (Eyidiker, 2020b: 109).

Marx'ın kapitalizmin çöküşü ve devrimin gerçekleşeceğine yönelik düşüncesine karşı Bernstein'in geliştirdiği revizyonist yaklaşımda kapitalist sistemin krizi yarattığı fakat onu yok etmek yerine sistem içerisinde geliştirilebilecek birtakım revizyonlarla krizin atlatılabileceği vurgulanmıştır. Bernstein'in böyle bir revizyonu önermesindeki temel sebep, üretim araçlarının toplumsallaşmasını sağlayabilecek ekonomik bir gelişimin mümkün olmamasıdır (Clarke, 2009: 42-43). Bernstein'in bu yaklaşımı sosyal demokrasinin kapitalizmi yok etmek yerine toplumsal fayda ve sosyal adalet için sistem içerisinde gerekli düzenlemelerin yapılması anlayışıyla örtüşmektedir. Ekonomik

ilişkilerin mevcut koşullar çerçevesinde yeniden düzenlenmesi, Bernstein'ın sosyal demokrasiye yönelik katkısını açığa çıkarmaktadır.

Sosyalizmin gelişimi için kapitalizmin ortadan kaldırılması düşüncesini reddeden Bernstein'a göre sosyalizmin, kapitalizm içerisinde de gelişebileceği ifade edilmiştir. Çünkü kapitalist sistemin gelişmesiyle sınıfların karmaşık bir hal alması, sosyalizmin tarihsel gerekliliğine uygun düşmemektedir. Bernstein, düzen değişikliğine gerek kalmadan kapitalizmin olumsuz etkilerini azaltabileceğini savunmuştur. Aynı zamanda sosyalizmin öngördüğü hedeflerin zorunluluğuna sıcak bakmamış, demokrasinin gündelik hayatta işlerlik kazanmasının gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Sosyalizmin tam anlamıyla gerçekleşmesinden ziyade onun var olan değerleriyle de somut hedefler belirlenerek günümüz şartlarında ilerleme sağlanabileceği Bernstein tarafından savunulmuştur. Fakat revizyonların sadece görünürdeki sorunları çözebileceği, temel sorunlar karşısında yetersiz kalacağına yönelik Marksist eleştiriler de dile getirilmiştir (Kavukçuoğlu, 2003: 52; Sarıtaş, 2006: 38). Böylece Bernstein'ın sosyal demokrasi açısından sınıf çatışması ve proletarya diktatörlüğü gibi kavramları reddederek sosyalist değerlerin ve demokrasinin gelişimine önem verdiği, sosyal demokrasinin bu temel üzerinde gelişme göstermesine katkıda bulunduğu dile getirilebilir.

İşçi sınıfının çoğunlukta olması, iktidarı ele geçirerek devlet erkini kendisine göre dizayn edebileceği anlamına gelmemektedir. Bernstein'a göre burjuvanın yerine geçebilecek bir proleter sınıfın yerine sömürü düzenini yok edebilecek önlemlerin alınarak yurttaşlık temelli bir toplumun kurulması daha önemlidir. Bu noktada hukukun ön plana çıktığı ileri sürülebilir. Ayrıca çoğunluğun sağlanması yerine demokrasiyle birlikte azınlık haklarına saygı ve adalet temalarının ön plana çıktığı söylenebilir. Demokrasinin varlığı ile bir sınıfın, diğer sınıfı tahakküm altına alma olasılığı da son bulmakta, yasaların da belli bir sınıfın tahakkümünde gerçekleşebileceği veya ortadan kalkabileceği ihtimali yok olmaktadır. Bu açıdan Bernstein tarafından devrimin gerekli olmadığı ifade edilmiştir (Kavukçuoğlu, 2003: 51; Sarıtaş, 2006: 36-37). Böylece Bernstein proletarya diktatörlüğü kavramını çağdışı olarak nitelendirmiş, “proleter” adlandırması yerine herkesin eşit yurttaşlar olarak kabul edildiğini savunmuştur. Aynı zamanda “diktatörlük” kavramının da farklı yorumlanması ile kavramın yumuşatıldığı düşünülmüştür.

Bernstein genel itibariyle sınıfların diktatörlüğünü de alt uygarlığa ait tutumlar olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda genel oy hakkının tanınması ve vatandaşların temsil sistemiyle yasadaki yer alabilmeleri, proletarya diktatörlüğünün bir anlamının kalmadığının göstergesi olarak görülürken, yurttaşlık ve sivil toplumun bu dönemde daha önemli kavramlar olarak yer alması Bernstein tarafından savunulmuştur (Bernstein, 1991: 112-113; Draper, 1990: 64-65). Buradan yola çıkarak Bernstein'ın sivil toplumu ve özgürlüklerin korunmasını benimsediği, liberal düşünce kuramının değerlerine karşılıklı olduğu söylenebilir (Özdalga, 2001: 64).

Sosyal demokrasinin, sosyalizm ve Marksizm'den koparak kendine özgü bir temel oluşturma noktasında Bernstein'ın katkısı oldukça fazladır. Demokrasi, sivil toplum, adalet gibi değerlerle düzen değişikliği yerine düzen içinde revizyonların yapılabileceği düşüncesi, Bernstein'ın sosyal demokrasiye olan katkıları olarak görülebilir.

1.1.2.2. Kautsky ve Sosyal Demokrasi

1854'te Prag'da doğan Karl Kautsky, Avusturya işçi hareketinde bulunmuş, Engels'in sekreterliğini yapmış ve sonrasında SPD'ye üye olarak 1891'deki Erfurt Kongresi'nde fikirleriyle etki etmiştir. Kongredeki fikirleriyle parti içinde *ortodoks Marksizm*'i savunmuştur. Daha çok Bernstein'ın "revizyonizm"ini eleştirerek partinin radikal kanadını oluşturmuştur (Cem, 2010: 65).

Kautsky'nin, kapitalizmin çöküşüyle birlikte sosyalizmin gelişimini zorunlu bir süreç olarak benimsediği söylenebilir. Fakat kapitalizmin çöküşü için belirli ekonomik şartların oluşması gerekmektedir. Bu açıdan Kautsky, devrimi belirsiz bir zamana erteleyerek şartların olgunlaşmasına odaklansa da parti içinde bu şartlar için somut politikalar geliştirememesi açısından Rosa Luxemburg ile birlikte diğer sosyalistler tarafından eleştirilmiştir (Sarıtış, 2006: 28-29).

Kautsky'e göre kapitalizm, kendi sınıfını geliştirerek toplumun büyük bir kısmını da proleterleştirmiştir. Kapitalist sınıf kendi sermayesini geliştirerek büyüye de özellikle sanayide geniş bir işçi sınıfı kitlelerinin, kapitalizmin yarattığı sınıftan daha fazla olmasına yol açmıştır. Böylece sınıflar arasındaki fark açılmış, işçi sınıfının rahatsızlığı da artmıştır. Böylece devrimi meydana getirecek etkenin Kautky için bu rahatsızlık olduğu dile getirilebilir (Clarke, 2009:34-35). Bu açıdan Kautsky'nin, kapitalizmi çöküşe götüren

süreci “kendiliğinden” ve “zorunlu” olarak gördüğü ileri sürülebilir. Böylece Kautsky, devrimi öngörerek Bernstein’dan daha radikal bir tavır sergilemiş, fakat devrim için şartların olgunlaşmasını bekleyerek de Bernstein’dan daha pasif kalmıştır (Clarke, 2009: 42).

Kautsky, sosyal demokrasinin “ihtilalci” olduğunu dile getirmiştir. İşçi sınıfının iktidarını savunan Kautsky, bu noktada Bernstein’dan bir adım öteye gitmiştir. İhtilal tanımını da “şiddetin meşru görülmediği bir strateji” olarak tanımlamıştır. Kautsky, işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesinden sonra hem iktidarın hem de diğer kurumların köklü değişimleriyle “sosyal ihtilal”in gerçekleşeceğini vurgulamıştır (Özdalga, 2001: 71-73). Böylece kurumların yenilenmesi ve köklü reformların gerçekleşmesi, sosyal demokraside de mevcut olan bir yaklaşım olarak ön plana çıkmıştır. Fakat Kautsky’nin iktidarın ele geçirilmesine atfettiği önem, sosyal demokrasi açısından gerekli bir koşul sayılmamıştır.

Kautsky, her ne kadar parlamentarizmle birlikte işçi sınıfının temsilini savunsa da bu konuda Rosa Luxemburg hem Kautsky’i hem de sosyal demokratları sıklıkla eleştirmiştir. Luxemburg’a göre parlamenter oluşum burjuvanın temsilini sağlamakta işçi sınıfının bu sisteme dahil olması da hatalı bir yaklaşım olmaktadır (Eyidiker, 2020a: 47). Aynı zamanda ekonomik ve siyasi bilincin işçi sınıfında kendiliğinden olması gerektiğini ifade eden Luxemburg, katı olmayan, dayatma ve yönlendirme gibi süreçleri kapsamayan bir sınıf birliğini benimsemiştir. Luxemburg için işçi sınıfının kendiliğinden geliştirdiği bilinç ile birliğin oluşması söz konusu iken Kautsky’de bu yaklaşım görülmemektedir (Laclau ve Mouffe, 2017: 36). Kautsky, zorunlu süreçle gerçekleşecek devrimde partinin hazır bulunması gerektiği, bu süreçte de partinin devrimi ihtilal boyutuna dönüştüreceğini vurgulamaktadır (Eyidiker, 2020b: 103).

Kautsky, işçi sınıfının şiddet yoluyla iktidarı ele geçirmesinin gerek olmadığını, bunun yerine işçi sınıfının demokratik yollarla çoğunluğu sağlayarak bunu başarabileceklerini ifade etmiştir. Aynı zamanda parti örgütüne önem atfeden Kautsky’e göre partinin yararına olabilecek fakat herhangi bir ikna amacı gütmeyecek program hazırlanmalıdır. Bu programın topluma zorla benimsetilecek bir ideolojik kalıp olmasından ziyade toplum adına eğitici bir rol üstlenmesi gerektiği kendini göstermektedir (Kavukçuoğlu, 2003: 37-41).

Proletarya diktatörlüğü kavramıyla Marx, ortaya koyduğu düşüncede proletaryanın iktidarı ele geçirme süreci ve ardından devlet mekanizmasını kendi çıkarları doğrultusunda dönüştüren bir sosyalist devlet aşaması önermiştir. Buna karşılık Kautsky, proletarya diktatörlüğünde ise parlamenter biçimi savunmuş, kendisine göre dönüştürme ve uyarılma süreçlerini içermeyen, devlet mekanizmasının mevcut haliyle işleyebileceği bir düzeni savunmuştur (Draper, 1990: 75-77). Buradan yola çıkarak Kautsky işçi sınıfı iktidarını öngörmekte fakat işçi sınıfının devleti kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürmek yerine demokratik reformları yerleştirme amacıyla olması gerekmektedir. Fakat Bernstein proletarya diktatörlüğü kavramının “baskıcı” ve “zora dayalı” bir yoruma yol açabileceğinden ötürü bu kavramı terk etmiştir. Kautsky ise bu kavrama “işçi sınıfı altında tahakküm ilişkisi kurulmadan şiddetsiz bir iktidar anlayışı” yorumunu katarak bu kavramı benimsediği söylenebilir.

Kautsky'nin demokrasi algısında işçi sınıfıyla bütünleşmiş bir demokrasi yer etmiştir. Bu düşünceye göre üretim araçlarının toplumsallaşmasını sağlayan işçi sınıfı, dolaylı yoldan demokrasinin de gelişmesini sağlayacak potansiyelleri harekete geçirmektedir.

Bernstein, iktidarın paylaşılmasını ve iktidar sürecinde kurulabilecek ittifakları olağan görebilirken Kautsky, iktidarın tamamen işçi sınıfında olması gerektiğini vurgulayarak iktidarın paylaşılmasına sıcak bakmamıştır. Bunun için de parlamentoda çoğunluğun sağlanması fikri Kautsky için önem arz etmiştir (Cem, 2010: 88-89). Buradan yola çıkarak Kautsky'nin işçi sınıfına Bernstein'dan daha fazla önem verdiği görülebilir. Sosyal demokraside de sadece işçi sınıfı değil, kurumların ve düşüncelerin toplumsal fayda, sosyal adalet, eşit ve adil bölüşüm gibi unsurların yer etmesinin de önemli olduğu ifade edilebilir. Böylece sadece iktidar odaklı olmayan bir anlayışa sahip olan sosyal demokrasi, bu açıdan Bernstein'ın düşüncelerinden daha fazla etkilenmiştir.

Şiddetin meşru sayılmadığı bir süreci öngören ve bu model ile iktidara gelebilen parti, bu yolu şiddetsiz bir şekilde halledebildiği için ne kendi içindeki karşıtlarına ne de kendi dışındaki diğer oluşumlara karşı da şiddeti kullanmayan bir strateji benimseyebilir. Bu durum, farklı düşüncelere de tahammül edebilme anlayışıyla çoğulcu bir niteliğe sahip olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir. Böylece çoğulculuk, temsil gibi demokratik mekanizmalara önem veren Kautsky'nin, Marksizm'den ayrılan yönü ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Kautsky'nin işçi sınıfının demokrasi ile olan ilişkisine verdiği önem, diğer

sosyal demokrat partilerin de bu düşünceden etkilenmesine yol açabilmiştir (Cem, 2010: 83-85).

Farklılıklara imkân tanıyan çoğulcu yaklaşım, demokratik mekanizmalar, işçi sınıfının örgütlenmesi açısından partileşme gibi unsurlar, Kautky'nin sosyal demokrasiye yönelik sağladığı katkılar olarak sıralanabilir. İşçi sınıfı iktidarıyla proletarya diktatörlüğünü öngörse de bunun demokratik boyutuna önem veren Kautsky, vurguladığı bu kavramlarla Marksizm'den uzaklaşmıştır. Fakat yine de bazı görüşleriyle Kautsky'nin, Marksizm'e Bernstein'dan daha yakın olduğu da anlaşılmaktadır. Her iki düşünür de demokrasi ve işçi sınıfı kavramlarına önem verse de Kautsky için bu sürecin Marx'ın öğretileri ışığında gerçekleşeceği inancı daha baskın olduğu görülmektedir. Ele alınan kavramlar bakımından her iki düşünür de sosyal demokrasiye katkı yapmıştır. Fakat Bernstein'ın revizyonist düşüncesi, Kautsky'nin düşüncelerinden daha fazla uygulama alanı bulmuştur. Her iki düşünür de sosyal demokrasinin temelini oluşturabilecek asıl meselenin işçi sınıfının demokratik mücadelesi olduğunu vurgulamıştır. Daha sonraki gelişmeler ışığında sosyal demokrasi, yeni argümanları da bünyesine katarak revizyonist bir çizgiyi takip etmiştir.³

1.1.3. Küreselleşme ve Üçüncü Yol Tartışmaları

Küreselleşme ile birlikte dünyada neoliberal egemenliğin etkili olması, farklı alanda dönüşümlerin gerçekleşmesine yol açmıştır. Bunların başında ulus devletler ve ekonomi gelmektedir.

Küreselleşme, ulus devletlerin sonunu getirmese de onların dönüşümünü gerçekleştirme noktasında oldukça etkili olmuştur. Özellikle toplumların kendilerini tanımladıkları farklılık esasına dayalı kimlikler ve çok kültürlülük bu dönemde küreselleşmeyle birlikte daha fazla görünür olmuştur. Bu anlamda da farklılaşan taleplere ulus devletlerin yanıt verebilmesi güçleşmiştir (Akça, 2003: 78).

³Bernstein'ın revizyonist anlayışını benimseyen sosyal demokratlar, Avrupa'da gelişmeye başlamış, birkaçı ise 1920'de oluşturulan Komünist Enternasyonal (Komintern)'e katılmıştır. SSCB'nin kurulmasından sonra Lenin'i diktatörlükle suçlayıp Komintern'den ayrılan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Marksizm ile arasına mesafe koyduklarını belirten sosyal demokratlar, 1951 yılında oluşturdukları Sosyalist Enternasyonal'de bunu açıkça ifade etmişlerdir. Sosyal demokratlar yine aynı dönemde SPD'nin oluşturduğu Frankfurt Deklarasyonu ile Marx eleştirileri yapmışlardır. Burada vurgulanan eşitlikçi ve çoğulcu bir toplum, planlı ekonomi gibi konularla sosyal demokratların giderek Bernstein çizgisinde toplandıkları söylenebilir (Güriz, 2011: 220-221).

Kimliğin belirli bir coğrafi mekâna bağlı olduğu ulus devletlerde küreselleşme etkisi bu düşünceyi kırarak bazı politik süreçlerin ulus devlet dışında gelişmesine sebep olmuştur. Bu durum da ulus devletleri krize sokmuştur. Böylece ulus devletler de dönüşüm geçirmek zorunda kalmıştır. Değişen toplumsal talepler, kapitalizmin genişlemesi, sermaye birikiminin farklılaşması gibi sebepler ulus devletlerin kendi sınırlarını aşmalarını zorunlu kılmıştır. Küreselleşen sermaye adına alan açan ve bunun için yapısal koşulları oluşturan bir konumda yer almaya başlamışlardır (Durcan, 2011: 196-197).

Fordist üretim modelinin terk edilmesiyle esnek üretim modelinin ortaya çıkması, ekonomik bir dönüşümün örneğini teşkil etmiştir. Ortaya çıkan bu esnek modelin küreselleşmeyle birlikte zaman ve mekân gibi kavramlardan soyutlanarak iktisadi ilişkilerin genişlemesine yol açmıştır. Bu durumun genişlemesinde rol oynayan unsurlardan biri uluslararası sermaye kuruluşlarıdır. Bu noktada devlet müdahaleciliğinin de giderek yavaşladığı, özelleştirmelerinse hız kazandığı bir ortam oluşmuştur (Emre, Cop, Arslantaş ve Aladağ, 2017: 112-113).

Gelişen teknoloji ve iletişim sistemleriyle birlikte ticaretin serbestleşmesi ve sermayenin serbest dolaşımını sağlayan politikaların uygulanması ile küreselleşmenin etkileri yayılmıştır. Aynı zamanda dünyada eskisi gibi bloklaşmaların ve kamplaşmalar önemini yitirmiş; liberalizm, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi birtakım değerler dünya konjonktürüne hakim olmuştur. SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerine has ekonomik sistemin zamanla çökerek serbest piyasa ve demokrasinin gelişiminden yararlanmaları, küreselleşmeyi etkileyen unsur olarak öne çıkmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik açıdan küresel bir dayanışma sağlamak ve koşulları iyileştirmek adına çeşitli ulus üstü finans kuruluşları oluşmuştur. Böylece bu kuruluşlar, küreselleşmenin gelişimine hız kazandırmışlardır. Buna bağlı olarak ekonominin ulusal sınırları aşan bir sermaye hareketliliğine dayalı sistemi de mecbur kıldığı söylenebilir (Kutlu, 1998: 368-371). Böylece ulusal siyasetin de küresel sermaye karşısında gücü giderek zayıflamış sermayenin esnekliğinden etkilenmiştir. Böylece devletler de bazı yükümlülüklerden sıyrılmış kamu harcamalarını da azaltarak siyaseti esnek hale getirmişlerdir. Diğer taraftan bu duruma karşı toplumun da mevcut siyasete karşı tepkisiz hale geldiği ve güvensizliğin olduğu dile getirilmiştir (Çubuklu, 2004: 83).

Ulus devletlerin tekçi zihniyetlerinin zamanla gerileyerek toplumsal yaşamın homojenlikten sıyrılıp farklılıkları ve çeşitliliği temel alan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere önem vermeleri küreselleşmenin siyasi ayağını oluşturmuştur. Tüketim alışkanlıkları değişerek sosyal yaşam da küreselleşmiş teknolojik gelişmelerin etkisiyle küresel bir kültür oluşmuştur. Bu bağlamda küreselleşme sadece ekonomi ve üretim ilişkileri temelinde ele alınmamakta siyasi ve sosyolojik sonuçlara da yol açmaktadır (Aytekin, 2013: 126-127). Sınıflı toplumun bu dönemde artık gerçekliğini yitirdiği fakat yine de varlığının başka bir alternatifin olmayışına bağladığı düşünülmüştür (Beck, 2011: 139-140). Küreselleşmeyle birlikte yaşam koşulları da değişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu durumda geleneksellik yitirilerek sınıfsal kimlikler karmaşık hale gelmiştir. Bu noktada bireyselleşme daha da öne çıkmış gündelik yaşam pratiklerinde de geleneksel etkiler silikleşmiştir. Böylece herhangi bir sosyal sınıfın bireyler üzerindeki etkisi olanaksız hale gelmiştir. Aynı zamanda eşitsizliklerin de alanın genişlediğinden bahsedilebilir.

1945 sonrasında yaygınlık kazanan refah devleti anlayışı devlet müdahalesinin genişlemesiyle giderek büyümüş merkezîyetçilik önem kazanmıştır. Küreselleşmeyle birlikte artan demokratikleşme vurgusu da beraberinde yerelleşmenin ve adem-i merkezîyetçiliğin önemini ortaya çıkarmıştır (Coşkun, 2017: 112-113).

Küreselleşme iktisadi anlamda devlet müdahaleciliğinin gerilemesine, siyasi olarak da devletlerin düzenleyici rollerinin kısıtlanmasına sebep olmuştur. Bu noktada yerellik ön plana çıkarılmış egemen devlet düşüncesi yerine yerel aktörler güçlendirilmiştir. Devletlerin mevcut sorunlara karşı yetersiz oldukları düşüncesinin arttığı söylenebilir. Böylece devletlerin egemen aktör konumları zayıflamış yerel ve uluslararası aktörler küreselleşme döneminde daha fazla ön planda olmuşlardır (Emre ve diğerleri, 2017: 114). Aynı zamanda toplumdaki bağların ve ilişkilerin mevcut sınırları aşması ile sorunlar da sınırlar ötesine taşınmıştır. Böylece ulus devletler mevcut sorunların üstesinden gelmekte zorlanmışlardır (Keyman, 1999: 70-71).

1980'lerden itibaren krizin çözümü için sosyal refah devleti anlayışı gerileyerek neoliberal politikaların uygulanması süreci başlamıştır. Özelleştirme politikaları, serbest piyasa mantığının hakim kılınması ve önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik devlet politikaları ve çok uluslu şirketlerin hareket alanlarının genişlemesi gibi birtakım

gelişmeler sağlanmıştır (Acar, 2017: 252-253). Küreselleşme döneminde devletler, sermayenin gelişme kapasitesi önündeki tüm engelleri kaldırırken emekçilerin aleyhine olacak şekilde bir kısıtlama yoluna da gittikleri görülebilir. Devletlerin sadece kriz dönemlerinde ekonomide düzenleyici rol oynamaları kapitalizmin gelişmesine yol açmıştır (Önder, 2009: 14).

1980’lerde gelişen neoliberalizm ile birlikte özellikle 1990’larda emeğin, sermaye tarafından bir metaya dönüştürüldüğü, işgücünün esnekleştirildiği söylenebilir. İşgücünün esnekleşmesi yarı zamanlı ve geçici işlerin artmasına yol açmış, sosyal güvencenin sağlanmasını da zorlaştırmıştır. Sendikaların da bu konuda gücünü zayıflatan sermaye, eşitsizliği arttıran bir unsur olarak öne çıkmıştır (Yalçınan, 2000: 66).

Küreselleşmeyle birlikte sosyal demokrasiye olan bakış da giderek olumsuz bir hal almaya başlamıştır. Sosyal demokrasinin küreselleşme öncesindeki mevcut politikalar kapsamında tanımlanması, gözden düşmesine sebep olmuştur. Özellikle Keynesyen iktisat anlayışıyla eş tutulan sosyal demokrasinin ekonomi politikaları bu bakış açısıyla eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriyi getirenler tarafından sosyal demokrasinin belirli ilkeler etrafında oluşan bir anlayış olduğu vurgulanmıştır. Küreselleşmeyle birlikte sosyal demokrasi reformcu bir anlayışı daha çok benimsemeye başlamıştır. Sosyal demokrasi bu dönemde küreselleşmeyle barışık ve süreklilik arz eden bir düşünceyi diri tutmaya özen göstermiştir (Kamalak, 2013).

Küreselleşmeye giden süreç içerisinde sosyal demokraside *Üçüncü Yol* yaklaşımı gelişmiş ve sosyal demokrasi dönüşüm geçirmiştir. *Üçüncü Yol* modelinin ilk olarak Bernstein ve Kautsky’nin tartışmaları ışığında 19. yüzyılın ortalarından itibaren klasik sosyal demokrasinin, sosyalizm ve liberalizm arasındaki yeni yol haritasının belirlenmesiyle ortaya çıktığı görülmektedir (Demircan, 2010: 3). *Tarihsel Üçüncü Yol* olarak adlandırılan bu dönemde özellikle Bernstein’ın revizyonist fikirleri daha baskın gözükmemektedir. Ne sosyalizm ne de liberalizm ağır basmakta, piyasa-devlet ve birey-toplum arasındaki denge korunmaktadır. Temsil ve oy hakkı gibi demokratik kriterlerin varlığı ile barışçıl bir şekilde evrimsel gelişimi barındıran sosyal demokrasi, *Üçüncü Yol* anlayışının tarihsel boyutunu oluşturmuştur (Gücenmez ve Bedir, 2019: 67).

Toplumsal refahın sağlanması adına sosyal devlet anlayışının benimsenmesiyle gerçekleşen politikalar ve olumlu devlet müdahalesi “refah devleti” veya “sosyal refah

devleti” olarak dile getirilmiştir. Sosyal devlet anlayışıyla aynı anlamda kullanılan refah devleti kavramı, sosyal devletin daha gelişmiş bir versiyonu olarak da tanımlanmıştır (Aydın ve Çakmak, 2017: 1-2). Refah devleti, özellikle 1945’ten itibaren gelişen sosyal devlet anlayışına sahip devletlerin bu anlamda geçirdiği kurumsal dönüşümlerle birlikte müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı işlevleriyle sosyal devletin “altın çağı”na erişmesi olarak yorumlanmıştır (Durdu, 2009: 42). Böylece sosyal demokrasi anlayışında ifade edilen sosyal adalet, eşitlik ve toplumsal faydanın oluşması, refah devletin gelişme gösterdiği dönem içerisinde devletlerin hassasiyetle yaklaştığı konular olmuştur. Böylece refah devleti anlayışı, sosyal demokrasiyi geliştirici bir etki yaratmıştır.

1970’li yıllarda gerçekleşen krizle birlikte neoliberal dönüşümün meydana gelmesi, beraberinde refah devleti anlayışının çöküşünü de hızlandırmıştır. Bu anlayış, 1929 ekonomik krizi sonrasında Keynes’in önerdiği çözüm önerisi ile dikkate alınmıştır. Tam istihdamı hedefleyen, piyasanın devlet kontrolünde bulunduğu ve ona koruyucu bir misyonun yüklendiği refah devleti anlayışı 1970’lerden önce kendini göstermiştir. Bu amaçları sağlamak için maliye politikalarına önem verilmiş, devletin vergi ve kamu harcaması gibi politikalarla ekonomiye olan müdahalesinin gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Böylece uygulanan Keynesyen politikalarla birlikte sosyal anlamda da birtakım haklar ve güvenceler yer almış, refah devlet anlayışı hızla yükselmeye başlamıştır (Acar, 2017: 250).

Bu döneme kadar Avrupa’da birçok gelişmiş ülkede iktidar şansı bulan sosyal demokratlar, Keynesçi yaklaşımlarla refah devleti anlayışını uygulamaya çalışmışlardır (Güriz, 2011: 266). Avusturya’da Bruno Kreisky⁴, Almanya’da Willy Brandt⁵, ve İsveç’te Olof Palme⁶ klasik sosyal demokrat politikaları Avrupa’da hayata geçirmeye çalışmış siyasi liderlerden birkaçı olarak sayılabilir (SODEV, 2019).

⁴ 1945’te Avusturya Sosyalist Partisi’nin başına geçen Kreisky, sosyal demokrasinin sermayeyi denetleyici rolüne ağırlık vermiş, sosyal demokrasinin “denetim sistemi” olarak da tanımlamıştır (Güriz, 2011: 101).

⁵ 1970’lerin sonlarına doğru damgasını vuran Willy Brandt, barışın korunmasına, geleceğin sorunlarına ortak çözüm aranmasına ve demokrasiye önem verdiği söylenebilir. Küreselleşme döneminde sosyal demokrasinin ortaklık, hümanizm, demokrasi ve sosyal güvenlik gibi birtakım unsurlarını ön plana çıkardığı görülmektedir (Güriz, 2011: 104-106).

⁶ 1980’lerde ise sosyal demokratlardan öne çıkan diğer bir isim Olof Palme olmuştur. Sosyal adalet yoluyla toplumsal refahın gerçekleşebileceğini, toplumun bu yolla dönüştürülmesi gerektiğini, sınıf savaşı ve devrim gibi deneyimler yerine demokrasinin ve birliğin gelişimi sağlayabileceğini düşünmüştür. Bu noktada hem Brandt hem de Palme, Almanya’da ve İsveç’te sosyal sorunlara yönelik devlet odaklı planlı

1970’li yıllardaki krizle birlikte gelişmiş ülkelerde kendini gösteren kamu harcamalarının üretimden daha fazla oluşu, refah devleti anlayışının suçlanmasına yol açmıştır. Devlet müdahaleciliğiyle birlikte kamu harcamaları artarak devlet hantal bir yapıya bürünmüş, birçok alanda hareket etme potansiyeli de yavaşlamıştır. Böylece ekonominin düzeltilmesi adına uluslararası kuruluşların rol alması, birçok yetkinin merkezi yapının elinden alınarak alt birimlere doğru taşınması gerçekleşmiş, sosyal devlet anlayışı çözülmeye başlamıştır (Acar, 2017: 251-252). Gelişmiş ülkelerin ekonomik bütünleşmesinin gerçekleştiği neoliberal dönüşümler meydana gelirken ABD’de Bill Clinton, İngiltere’de ise Tony Blair tarafından sosyal devlet anlayışını dönüştüren yeni bir *Üçüncü Yol* programı ortaya konmuştur. Teorik çerçevesi ise Antony Giddens tarafından oluşturulmuştur (Yağcı, 2007: 84).

Üçüncü Yol politikalarının ABD’deki uygulayıcısı olan Clinton, sosyal güvenlik sistemi, vergi indirimleri, istihdam, sağlık hizmetleri gibi birçok sosyal konularda devlet müdahalesini meşru görmüştür. Kapitalizmin ABD’deki konumuna bağlı olarak bu gelişmelerin “sol” yanının da güçlü olduğu söylenebilir. Bu gelişmelerden önce ABD eski başkanı Ronald Reagan’ın sağ politikalarını da uygulayan Clinton, yoksulluk ve eşitsizlik gibi birtakım olumsuz gelişmelerden sonra klasik sosyal demokrat politikalara dönüş yapmıştır.

Üçüncü Yol politikalarının İngiltere’deki uygulayıcısı olan Blair ise klasik sağ ve solun ötesine geçerek bireysel özgürlük ve sosyal adaleti birlikte ele alan bir anlayış geliştirmiştir (Yalçın, 2000: 72).

İngiltere’de Thatcherizm ile birlikte kamu harcamalarının azaltılarak Keynesçi ekonomiden vazgeçildiği, planlamacılık yerine piyasa mekanizmasıyla ekonomik verimliliğin sağlanması hedeflenmiştir. Toplum görüşünün bireylere dayandığı ve çıkar çatışmalarının gözle görülür şekilde arttırdığı bir sürece girildiği ifade edilebilir. Bu tip sorunlarla birlikte 1997’de Blair’in iktidarında piyasayla uyumlu bir şekilde ekonomi politikaları uygulanmıştır. Uygulanan bu politikalar Margaret Thatcher’ın piyasa yaklaşımına dayalı politikalarıyla benzerlik göstermiştir (Thornley, 2000: 294-297). Blair hükümeti, haklarla birlikte sorumluluklara, açık ve şeffaf siyaset anlayışı gibi birtakım

ekonomi, istihdam, adil gelir dağılımının sağlanması gibi konulara odaklanmışlardır (Güriz: 2011: 108-110).

ilkelere önem atfetmiştir. Hem ekonomik hedefler hem de toplumsal ve çevresel hedeflerin gerçekleştirilebileceğine yönelik uzun vadeli planların geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu noktada planlar etrafında konsensüs ve işbirliğinin gelişmesi hedeflenmiştir (Thornley, 2000: 299-300).

Klasik sosyal demokrasi 1970’li yıllara kadar sosyal devlet politikalarıyla devletin sorumluluk aldığı ve toplumdaki eşitsizlikleri kaldırmayı hedefleyen anlayışa sahipken sosyal demokrat partiler de kendi aralarında dayanışmadan öteye gidememişlerdir. Sosyal demokratlar, zamanla kendini gösteren küresel sorunlar (ekoloji, cinsiyet ve ırkçılık gibi) karşısında da yenilikçi çözümler bulamamışlardır (Giddens, 2000a: 22).

Ekonomik ilişkilerin ve enformasyonun gelişmesiyle birlikte sosyal demokrasinin de kendisini bu gelişmeler ışığında yenilemesi gerektiğini düşünen Giddens, küreselleşmeyi sadece ekonomiye indirgemenin de yanlış olduğunu düşünmektedir. Küreselleşmenin siyasal ve kültürel boyutlarını da önemseyen Giddens, devlet, piyasa ve toplum alanlarında küreselleşmeyle uyumlu gelişmeleri *Üçüncü Yol* modeli içinde ele almıştır (Yağcı, 2007: 85-86). Buradan yola çıkarak devletlerin de küreselleşmeyle birlikte geri planda kaldığı görüşünün aksine ulusal, yerel ve küresel oluşumların birlikte yönetime dahil olmaları savunulmuştur. Devletlerin, tam da böyle bir dönemde etkin bir rol oynaması gerektiği düşünülmüştür (Giddens, 2000b: 16). Bu düşünceye göre devletin etkin rol oynaması belli sınırlara dayandırılmıştır. Küreselleşmeyle uyumlu olarak devletin merkezîyetçi rolünü tamamen terk etmesi yerine yetkilerini azaltarak veya başka mekanizmalara devrederek farklı aktörleri de sürece dahil etmesini ileri süren Giddens, bunu da “demokrasinin demokratikleştirilmesi” olarak ifade etmiştir (Giddens, 2000a: 86). Aynı zamanda bu demokratikleşme sürecinde devletin şeffaf ve açık bir şekilde hareket etmesinin gerekliliğine de önem vermiştir. Böylece verimli ve etkili bir devlet yapılanması arzu edilmiştir. Sağın veya solun, devletin ne az ne de fazla müdahalesine dayanan görüşlerinin aksine devletin yeniden yapılanmasını öngören *Üçüncü Yol* modeli, devletin müdahaleci tavrından doğan hantallık ve kırtasiyeciliği de kabul etmektedir. Fakat bu kabule dayanarak piyasanın tamamen kendi kendini yönetmesini ve toplumsal amaçlar için hareket etmesini de beklememektedir. Bu noktada *Üçüncü Yol*, liberaller ile sosyal demokratlar arasında bir denge yolu kurmaktadır. Devlet, fazla sorumluluk almak yerine piyasa ve sivil toplumla kuracağı ilişkilerle toplumsal refahı sağlama noktasında hareket etmesi gerekmektedir. Devletin hantallaşmadığı aksine verimli ve etkili bir

şekilde çalışarak bu hedefi gerçekleştirebileceğine yönelik düşünce geliştirilmiştir. Aynı zamanda bu anlayışa göre bireylerin de sorumluluk alarak devletin fırsat eşitliği yönünde hareket etmesi gerekmektedir (Demircan, 2010: 6-8). Buradan yola çıkarak *Üçüncü Yol*'un sosyal demokrasiyi durağan bir kalıp olarak nitelendirmediği, birçok sağ ve sol değerlerin çatışmasından ziyade gelişen şartlar bağlamında birlikte ele alınıp sorunlar için sürekli revizyonist çözümün diri tutulduğu söylenebilir.

Üçüncü Yol, sağ ve sol düşüncenin dışında kendisine yeni bir yaklaşım aramaya çalışan ve iki eğilim arasında kalan bir düşünce olarak da görülmüş, bu doğrultuda eleştiriler de dile getirilmiştir (Türk, 2008: 1225).

Hem sosyalizmin hem de liberalizmin ortak bir alanda birleşmesi, her ikisinin de demokratikleştirilmesi esasına dayanan bir görüş öne çıkmıştır. Bu noktada *Üçüncü Yol*, sosyal demokrasiyi sosyalizm veya Marksizm'in dışında ele almayı kolaylaştırmıştır. Böylece kendine ait temel tezleri oluşturma konusunda hız kazandığı söylenebilir (Yağcı, 2007: 76). Bunun sonucunda *Üçüncü Yol* yaklaşımı, sosyal demokrasinin yeniden yapılanmasını sağlayan bir unsur olarak öne çıktığı görülmektedir.

Üçüncü Yol modeli, eski sosyal demokrat düşünceye karşı da eleştiriler getirmiştir. Bunların başında sosyal demokrasinin sınıf siyasetine verdiği önem gelmektedir. *Üçüncü Yol*'a göre sınıf siyasetinin yerini bireysellik almıştır. Aynı zamanda toplumsal dayanışmanın, piyasanın temel alındığı bir sistem sayesinde gerçekleşebileceği savunulmuştur. Toplumsal dayanışmanın sağlanmasında bireylerin öncelikle kendi sorunlarını çözebilecekleri derecede sorumluluk almaları istenmektedir. Böylece aile, cemaat, sivil toplum kuruluşları gibi çeşitli grupların birbirlerine olan dayanışmalarının artması beklenmektedir. *Üçüncü Yol*'da sosyal güvenlik hizmeti konusunda sivil toplumun da sürece dahil olmasına önem atfedilmektedir (Türk, 2008: 1229). Devlet de sivil toplum gibi diğer aktörlerle birlikte sosyal adaletin sağlanmasında geliştirici bir unsur olarak ön plana çıkmakta toplumsal dayanışma yöntemini izlemektedir. Bu noktada eşitliğin özgürlükle çatışabileceğini fakat yine de özgürlüğün temelini oluşturduğu yaklaşımında bulunan Giddens, sosyal adalet kavramının *Üçüncü Yol* için önemli bir unsur olduğunu düşünmüştür (Gücenmez ve Bedir, 2019: 74).

Giddens'a göre işsizlik ve yoksulluğun aşılması bu noktada önem arz etmiştir. Yoksulluğun temelinde eğitimsizliğin olduğunu, fakat eğitimin geliştirilmesi halinde de

mutlak eşitliğin sağlanamayacağı savunulmuştur. Ancak yoksullukla birlikte işsizlik gibi birçok sorun yetersiz eğitimden kaynaklanmaktadır. Köklü bir eğitim programının geliştirilmesi yoksulluk ve işsizlik adına fırsat eşitliğinin sağlanmasında yararlı olabilmektedir. İş gücüne katılım da toplumdaki dışlanma ve yabancılaşma sorunlarına karşı etkili olmaktadır. Böylece işsizlik ve yoksulluk için etkili ve verimli çözümlerin aranması gerekmektedir. Bu konuda *Üçüncü Yol*, devlet dışında sivil toplum ve yerel inisiyatifler gibi farklı aktörlerin sürece dahil olmasıyla toplum merkezli çözümlerin geliştirilmesine önem vermektedir (Giddens, 2000a: 124-125).

Üçüncü Yol, sivil toplumdan yola çıkarak kentsel gelişmelerle ilgili yaklaşımlar konusunda da değerlendirmeler ortaya koymaktadır. 1980'li yıllardan önce refah devleti politikalarının uygulandığı dönem itibariyle kamusal alanların daraldığı söylenebilir. Özellikle devletin merkezîyetçi bir rol üstlenerek sivil toplumun gelişmesinde önemli bir unsur olan kamusal alanlar üzerinde tahakküme yol açtığından bahsedilebilir. 1980'lerden sonra ise piyasa mantığının gelişmesi, kentler üzerinde de etkisini göstererek sınıf farklılıklarını daha da arttıracak düzeyde eşitsiz koşullar oluşturmuştur. Eğitim, sağlık, yoksulluk gibi konularda piyasanın yarattığı olumsuz koşullar olduğu gibi devlet merkezli anlayışla ortaya çıkan yaşam alanları ve bireylerin bunlar üzerinde söz sahibi olabilmesi konusunda da olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. *Üçüncü Yol* modeli, bu iki yaklaşım dışında sivil toplum merkezli bir yönetim anlayışına dayalı kentsel gelişimi tercih etmiştir. Çoğulcu, demokratik ve adem-i merkezîyetçi bir anlayış ile devlet veya piyasanın olumsuz etkilerinden kurtulmayı hedeflemiştir (Şengül, 2000: 237-241).

Sivil toplum kuruluşları devletle hareket etme sürecinde ister istemez devletin bürokratik baskısına uğramakta ve kararları etkilemede devletin hegemonik bir güç olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum sivil toplum alanını da etkileyebilmektedir. Bu konuda sosyal demokratların sivil toplumsal yenilenme ve demokratikleşme açısından ortaya koyduğu projenin yetersiz olduğu değerlendirmeleri de mevcuttur. Sivil toplumla birlikte emeğin de sermayenin istekleri doğrultusunda hareket ettiği yönünde eleştirilmektedir (Zuege, 2000: 110-112). Aynı zamanda yerel yönetim konusundaki anlayışın daha çok sermayenin desteklediği şekilde ön plana çıktığına yönelik eleştiriler de yöneltilmektedir. Emeğin yeniden üretilmesi konusunda köklü bir anlayışın bu denli geliştirilmemesi eleştiri konusu olmaktadır. Bu noktada *Üçüncü Yol*'un, sermayeyi daha fazla önemseydiği yönünde yaygın bir kanaat da mevcuttur (Şengül, 2000: 252-253).

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni ekonomik ihtiyaçlar neticesinde, iş imkanlarının çeşitlenmesi ve üretim ilişkilerinin farklılaşması söz konusu olmuştur. Buna karşılık üretilecek mal ve hizmetlerin çeşitliliği de artarak küresel pazar hareketliliği oluşmuştur. Bu mal ve hizmetlerin karşılanması adına artan baskı ve daha fazla işgücü ihtiyacının ortaya çıkması emekçilerin daha fazla dışlanmasına sebep olmuştur (Giddens, 2000a: 138).

Günümüzde sermayeye bağlı bir işçi sınıfı yerine bu sınıfın parçalandığı, çalışma koşullarının farklılaştığı, güvenceye sahip olmayan çalışan kesimlerle birlikte işsizlerin de var olduğu geniş bir heterojen yapı mevcuttur. Böylece saf bir işçi sınıfından söz etmenin günümüzde mümkün olmadığı söylenebilir. Böylece ekonomik bir ortak çıkarın bu sınıfın parçalanmış yapısında geçerliliğini azalttığı, ekonomi dışında siyasi mücadelelerin de oluşmaya başladığı söylenebilir (Laclau ve Mouffe, 2017: 140-142). Özellikle küreselleşmeyle birlikte değişen üretim ilişkileri ve piyasa hakimiyeti emeğin parçalanmasında daha fazla yol açarak “prekarya” adında bir sınıfın filizlendiğinden bahsedilebilir. Esneklik, güvencesizlik, enformel çalışmanın hakim olduğu prekaryanın proletaryadan ayrı, klasik bir sınıftan ziyade geniş ve karmaşık bir sınıf olarak tanımlandığı söylenebilir. Bu sınıfın refah devleti anlayışının zayıflayarak küresel emek piyasalarının hakim olmaya başlamasıyla kendini gösterdiği söylenebilir. Neoliberalizmle birlikte emek piyasalarının esnek hale gelmesi güvencesiz bir emek süreci oluşturarak prekaryayı genişlettiğinden bahsedilmektedir. Bu noktada günümüzde sosyal demokratların da bu esnekliğe katkıda buldukları yönünde eleştiriler mevcuttur (Standing, 2014: 18-19).

Küreselleşmeyle birlikte artan küreselleşme karşıtı hareketler de kendini göstermeye başlamıştır. İktidarı ele geçirme amacından ve sınıfsallıktan yoksun olan bireysel ve kimlik esasına dayalı bu mücadeleler yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılmaktadır. Sınıf siyaseti yerini kimlik eksenli ve çoğulculuğa dayanan bir anlayışa bıraktığı söylenebilir. Hayvan hakları, kadın, çevre, cinsel kimlik ve savaş karşıtı hareketler yeni toplumsal hareketlerin birkaçı olarak sıralanabilir. Yeni toplumsal hareketlerin geçmiş hareketlerden farkı ise yaşam tarzına dayanması ve toplumun farklı kesimleri arasında da yayılma gösterebilmesidir (Heywood, 2016: 325-328).

Marx'ın öngördüğü proletaryanın burjuvaya karşı verdiği sınıf savaşında gelişen orta sınıfın ihmal edildiği söylenebilir. Bu orta sınıfın günümüze yaklaşan süreç içerisinde değerlerinin daha çok kimlik eksenli hareketlerde kendisini bulduğu düşünülmektedir. Yeni toplumsal hareketler özellikle *post-Marksistlerden* de etkilenerek sınıfı baz alan ve nesnel çıkarları önceleyen pratiklerden ziyade tekil öznelere vurgu yaparak değerleri önceleyen mücadele alanlarını ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda bu değerlerin Giddens'ın *Üçüncü Yol* üzerine geliştirdiği fikirleri de (sağ-sol arasındaki sınırın silikleşmesi) etkilediği ileri sürülebilir. Fakat ne sosyal demokrasinin ne de onunla gelişen *Üçüncü Yol*'un *post-Marksist* bir yapıyla ve kimlik eksenli hareketlerle bizzat yakınlık kurduğu söylenemez. Yeni toplumsal hareketlerin *Üçüncü Yol* ile değil, radikal demokrasi kuramlarıyla yakınlık kurduğu söylenebilir. Radikal demokrasinin sınıfsallığı tamamen reddetmesi, bunun yerine kimlik siyasetini benimsemesi neticesiyle sosyal demokrasi bu kuramdan ayrı bir konumda bulunmaktadır (Coşkun, 201: 18-24).

Mouffe (2018: 44), sosyal demokratların neoliberalizmin yarattığı hegemonyaya karşı demokrasinin kitlelere nüfuz ederek genişlemesi konusunda karşı bir hegemonya yaratamadığı, bunun yerine *Üçüncü Yol* ile “sosyal liberal” bir yaklaşıma dönüştüğünü ileri sürmektedir. Sağ-sol arasındaki politik ayrım yerine uzlaşıya dayalı bir yaklaşımı benimseyen *Üçüncü Yol*, yine Mouffe (2018: 45)'ya göre “olgun bir demokrasi biçimi” olarak ifade ettiği “antagonizma”nın tersine bir stratejiyi izlediği söylenebilir.

Üçüncü Yol modelinin neoliberalizme uyum sağlayarak sermayenin güçlenmesine fayda sağladığı, ortaya koyduğu birtakım çözümlerin neoliberal politikalardan pek de farkının bulunmadığı şeklinde eleştirilmektedir (Acar, 2017: 257). Aynı zamanda sol ve sağ dışında farklı bir yol sunmasından ziyade solun sağa yaklaşması olarak da görülmektedir. Yerelleşme, sivil toplum ve kentleşme konularında da bu durumun ağırlığı görülebilmektedir (Fincancıoğlu, 2000: 247).

Üçüncü Yol'un küreselleşmeye karşı ılımlı baktığı ve sosyal demokrasiye de bu açıdan yenilikçi bir perspektif kazandırmak adına bazı değerleri ön plana çıkmaktadır. Bu değerler:

- sosyal adalet,
- eşitliğin daha çok özgürlüğü arttırıcı rolüne önem verilmesi,
- bireysel sorumluluk neticesinde sosyal hakların oluşması,

- çoğulculuk ve demokratikleşmedir.

Bu değerlerden hareketle sosyal demokratların politikalarının oluşması önemli görülmektedir. Siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünde bu bakış açısının ön planda tutulması, sosyal demokrasinin küreselleşme karşısında güçlenmesine yol açabileceği düşünülmektedir (Giddens, 2000a: 75-76).

Üçüncü Yol modeli Avrupa’da ve Latin Amerika’da uygulanmaktadır. Sosyal demokrasi düşüncesinin köklü olduğu Avrupa’da *Üçüncü Yol* programının uygulanmasında yeterli ve köklü bir temelin olduğu da görülmektedir. Hollanda ve İsveç örneklerine göre istihdam, sendikalaşma, yoksullukla mücadele gibi sosyal politikalar alanında dinamik oldukları söylenebilir. Latin Amerika’da ise *Üçüncü Yol*, ekonomik, siyasi ve toplumsal etkenlerin farklılığı sebebiyle başka bir boyutta meydana gelmektedir. Küreselleşmeyle birlikte neoliberal politikaların sebep olduğu ekonomik krizler ve toplumsal olaylar ortaya çıkmaktadır. Bu toplumsal olayların sebep olduğu siyasi krizler çerçevesinde neoliberal politikalara karşı *Üçüncü Yol*’un işlediği ifade edilebilir. Brezilya örneği üzerinden *Üçüncü Yol*’un, diğer Latin Amerika ülkelerine kıyasla daha başarılı olduğu ifade edilebilir. Sosyal politika yönünde adımlar atan hükümet, çalışma koşulları ve ücretler konusunda çözümler aramakta sosyal güvence sistemini güçlendirmek adına geliştirici hedefler ortaya koymaktadır (Gücenmez ve Bedir, 2019: 79-80).

Üçüncü Yol modelinin küreselleşmeyle birlikte kendisini güncellediği, sosyal demokrat kavramları genişleterek yeni bir yol haritası oluşturduğu savunulabilir. Ekonomik, sosyal ve siyasal hayatta küreselleşmenin ve neoliberalizmin olumsuz yönlerinin genişletilmiş ve güncelleştirilmiş değerlerle en aza indirmeyi planlayan bir sosyal demokrasi dönüşüm hareketi olarak ön plana çıkmaktadır. Fakat küresel sermayeyi ve neoliberalizmi desteklediği, sosyal demokrasinin ruhuna aykırı olarak merkez sağ anlayışına yaklaştığı yönünde eleştirildiği de görülmektedir. Yine de bu tartışmalar sadece *Üçüncü Yol* ile sınırlı kalmamakta, sosyal demokrasinin revizyonist bir anlayışa sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda kendisini sürekli yenileyerek mevcut sorunlara çözüm arayan bir yaklaşımın sonucu olarak görülmektedir.

1.2. Türkiye’de Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasinin Avrupa’da köklü bir yer edinen ve gelişme gösteren bir anlayış olduğu savunulabilir. Bu gelişme içerisinde birçok farklı kırılmalar ve yeniliklerin yaşandığı görülmüştür. Avrupa’nın kendi koşulları içinde şekillenen sosyal demokrasi bu sayede köklü bir geçmiş de oluşturmuştur. Türkiye’de ise Avrupa’daki gibi bir gelişimin görülmediği fakat bazı sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümler neticesinde kendi koşulları içerisinde sosyal demokrasinin ortaya çıkışının gerçekleştiği söylenebilir (Saritaş, 2006: 175).

1.2.1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Sosyalist Düşüncenin Gelişimi

Sosyalist düşünce, Osmanlı’da 1908’de gerçekleşen İkinci Meşrutiyet’ten sonra filizlenmeye başlamıştır. İkinci Meşrutiyet’in ilanına giden süreci hızlandırmak adına mücadele gösteren Jön Türkler’in zaferi, bir burjuva hareketi olarak da görülmüştür. Bu dönem içerisinde bir halk hareketinin olmadığı, küçük bir aydın grubu çevresinde batının kültürel etkisinden kaynaklı sıçrayışların gerçekleştiği söylenebilir. Sosyalistler ise bu hareketi destekleyen pozisyonda bulunmayı tercih etmişlerdir (Tunçay, 2009: 35-36).

Özellikle Osmanlı’da “sosyalist” tabirini kullanan ve bu ideolojiyi benimseyen ilk parti Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF)’dir. 1910 yılında partinin kurulduğu dönemde Osmanlı’da özellikle işçi hareketlerine yönelik bir baskı oluşturulmuş, bu hareketlerin oluşmasını engellemek adına adımlar atılmıştır. Bu dönemde sendikalar ve işçi hareketleri ile ilgili konular mecliste tartışılmış, OSF de bu tartışmalar içerisinde ve parlamento dışında kurulan bir siyasi parti özelliğine sahip olmuştur (Tunaya, 1988: 248-249). OSF’nin parti programına bakıldığında sosyalist taleplerden daha çok siyasal özgürlük talepleri öne çıkmıştır. “Hak”, “hürriyet”, “sınıflar arası eşitsizlik” gibi konulara yer veren program, sosyal demokrasiye dair temalara değinmiştir (Temür, 2017: 254-255).

OSF’nin kurucularından olan Hilmi Bey, 1910’da *İştirak* adında bir dergi çıkarmıştır. *İştirak*, sosyalizmin ortaklık, bir olma, katılma gibi unsurlarını temel alan yönüne önem vermiştir. Özellikle yoksulluk, işçilerin yaşadığı sorunlar gibi alanlarda dayanışma ve yardımlaşma vurgusu yaptığı söylenebilir. Böylece Osmanlı’da yayın hayatına giren ilk sosyalist dergi olma özelliğinde bulunan *İştirak*, adalet duygusunu öne çıkaran bir

anlayışla OSF çizgisinde de ilerleyen bir dergi olmuştur (Bora, 2017: 628). *İştirak*'ın ardından bu dönemde sosyalist fikirleri tartışma amacı içeren diğer sosyalist dergilerden birkaçı ise *İnsaniyet*, *Sosyalist*, *Medeniyet* ve *Beşeriyet*'tir (Tamer Torun, 2014: 46).

Hem ilk hem de yerli bir parti olan OSF'nin kurulmasından önce sosyalist cemiyetlerin olduğu da bilinmektedir. Bu dönemde daha çok azınlıklar tarafından sosyalizme ilgi duyulmaya başlanmış, çeşitli oluşumlar kendini göstermiştir. İlk olarak Ermeni politikacıların benimsediği sosyalist düşünce, Bulgarların Selanik'te ilk işçi sendikasını kurmalarıyla devam etmiş azınlık işçilerinin grevleriyle sosyo-ekonomik hak talepleri yayılma göstermiştir. Bu bağlamda çeşitli cemiyetler oluşmuş işçi haklarının korunması için faaliyet göstermişlerdir (Sarıtaş, 2006: 177-180). Bu dönemden itibaren birçok farklı sosyalist fırka kurulmuş her biri özünde işçi haklarını korumayı ve geliştirmeyi hedeflemiştir. İşçi haklarıyla ilgili bir bilincin Osmanlı'da yavaşça oluşmaya başladığı söylenebilse de sınıf bilincinin eksikliği ve sosyalist düşüncenin Osmanlı'da merkezi yapıyı bozabileceği tehdidinden dolayı gelişme gösteremediği düşünülebilir (Sarıtaş, 2006: 189).

Osmanlı'da 1856 Islahat Fermanı'yla eşitlik kavramı yasal olarak kendini göstermiştir. Fakat Osmanlı toplumunun çok uluslu ve farklı dini kimlikleri barındıran yapısı göz önüne alındığında bu eşitlik, gayrimüslimlerin devlet karşısındaki hukuki eşitliğinden öteye gidememiştir. Sosyal demokrasi düşüncesinin de siyasal ve toplumsal eşitsizliklerin temelden ele alan yaklaşımları düşünüldüğünde Osmanlı'da henüz gelişme gösteremediği söylenebilir (Eldem, 2017: 28). Mutlak anlamda bir eşitlik fikrinden ziyade hakkaniyet düşüncesi Osmanlı'da daha fazla öne çıkmıştır. Bu düşünce, kaynağını daha çok İslam dininden edinmiştir. Böylece Osmanlı'da sosyal refah ve sosyal adalet görünür kılınmıştır. Bunun somut örneği ise toplumsal bir bilinçle oluşturulmuş sosyal kurumlardır. Yoksulluğun önüne geçerek toplumsal yarar sağlanmaya çalışılmıştır. Daha çok geleneksel bir şekilde kendini gösteren bu hareket sosyal demokrasinin temel düşünceleriyle bağlantı oluşturmaktadır (Can, 2013: 94).

Sosyal demokrasi açısından önem kazanan hak ve özgürlük alanında verilen mücadele de İkinci Meşrutiyet döneminde (1908) gerçekleşmiştir. Fakat bu mücadele toplumun belirli kesimleri ve bürokratlar tarafından desteklenmiş sınıfsal bir harekete dayanmamıştır (Şahin, 2004: 86).

Osmanlı'da işçilerin örgütlenmesi ve sendikal faaliyetlerin canlanması da 1908'den sonraya denk gelmektedir. Özellikle sosyalist nitelikteki kuruluşların çevresinde örgütlenmelerin gerçekleşmesi 1908'den sonra hız kazanmaya başlamıştır (İleri, 2014: 36-38).

1909'da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu ile işçilerin çalışma ilişkileri, sendika, uzlaşma ve grev konuları düzenlenmiştir. Özellikle kurulan sendikaların güvence altına alınması gibi birçok sınırlamalar da getirilerek alanı daraltılmıştır (İleri, 2014: 52). Kanunun çıkmasından önce özellikle İkinci Meşrutiyet ile birlikte artan işçi hareketleri ve grevlerin şiddete sebep olduğu, toplumsal kutuplaşmayı da giderek arttırdığına yönelik bir algı oluşmuştur. Böylece grev hareketleri ve işçi örgütlenmeleri Tatil-i Eşgal Kanunu ile sınırlandırılmıştır (Karabulut ve Özkul, 2017: 571-573).

Sendikalar dışında kalan diğer örgütler ise 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu'na tâbi tutulmuştur. Dernekler ve vakıflar gibi siyasi partiler de bu kapsamda yer almıştır. Özellikle alanı daralan sendikalar Cemiyetler Kanunu'ndan yararlanarak kendilerini cemiyet olarak göstermişlerdir. Böylece işçi sınıfının, örgütlenme faaliyetleri karşısındaki engelleri aşma gayreti içinde oldukları dile getirilebilir (İleri, 2014: 53). Cemiyetler Kanunu ile özellikle devletin varlığını ve bütünlüğünü sarsacak, birliğini bozacak nitelikte faaliyet gösteren derneklerin ve siyasi partilerin yasaklanması önem taşımıştır (Toprak, 1985: 205). Hem Cemiyetler Kanunu hem de Tatil-i Eşgal Kanunu ile var olan işçi sınıfı örgütlenmelerinin toplumsal karmaşaya mahal verebileceği kaygısından ötürü sınırlandırıldığından bahsedilebilir. Böylece İkinci Meşrutiyet'ten sonra hız kazanan işçi sınıfı örgütlenmelerinin sosyal demokrasi açısından önem taşıdığı, fakat merkezi yönetimin engeline takıldıkları ileri sürülebilir. Böylece sosyal demokrasinin işçi sınıfı çerçevesinde gelişmesi sınırlı olmuştur.

1.2.2. Milli Mücadele Döneminde Sosyalist Hareketler

1919-1923 yılları arasında işçi sınıfı da milli mücadeleden yana olmuş, bu dönemde sosyalist bir işçi hareketine sınırlı da olsa göz yumulmuştur. Aynı zamanda 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde işçi sınıfı temsil edilmiş, örgütlenme hakkı, işbirliği gibi taleplerle birlikte iş süresinin kısaltılması ve "amele" tabiri yerine "işçi" tabirinin kullanılması gibi sosyal hak ve değişiklikler de dile getirilmiştir (Ahmad, 1998: 128-131). Fakat İzmir İktisat Kongresi'nde işçi sınıfı temsil edilse de varlığı çoğunlukla göz ardı edilmiştir. İşçi

sınıfı gibi kolektif bir kimliğin oluşması sonucunda Kemalizm'in temellerine ve ulus devlet yapılanmasına karşı bir risk potansiyelinin oluşabilmesi, bu durumun arkasında yatan sebep olarak düşünülebilir. Bu açıdan, böyle bir kolektif kimliğin gelişmesinde yeterli bir destek oluşmamıştır. Böylece rejimin varlığı ve meşruluğunun güçlendirildiği bir süreç takip edilmiştir (Atabaki ve Brockett, 2012: 7).

Milli mücadele ve sonrasındaki tek parti döneminde işçi sınıfının gelişmesi adına gerekli görülen sendikalar ve çeşitli örgütlenmeler baskı altına alınmıştır. İşçi örgütlenmelerinin de sol akımlarla kurduğu bağ 1920'lerden sonra ağırlık kazanmıştır. İşçilerin sendikal örgütlenmelerinin, onları temsil eden partilerin etkisiyle gerçekleşmesi de geleneksel sosyal demokrasinin savunduğu bir durumdur. OSF'nin devamı niteliğinde 1919'da kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF)'nin, işçilerin sendikal örgütlenmeleri için gösterdiği çaba bunun örneğini teşkil etmiştir (İleri, 2014: 38-39).

1920 yılında hükümetin talimatıyla SSCB ile Ankara hükümeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Türkiye Komünist Fırkası (TKF) kurulmuştur. 3 ay süreyle siyasi hayatta faaliyet gösteren TKF, Komintern'de kendisinin gerçek bir komünist parti olduğunu, burjuvaziye karşı mücadele çaba gösterdiğini vurgulamıştır. Yine aynı yılda Mustafa Suphi liderliğinde kurulan Türkiye Komünist Partisi (TKP), Kemalizm'in anti-empyralist tutumundan dolayı Kemalizm'e yakın dursa da daha sonra, gerçekleştirilen inkılapların siyasi ve toplumsal bütünlüğü oluşturmada yarım kaldığı, emekçilerden ziyade burjuvanın kendi düzenini oturduğu düşüncesinden dolayı mesafeli durmuştur (Bora, 2017: 633-635).

Bu dönemde sosyalist fikirleri savunan yayınlar da artmaya başlamıştır. Özellikle Anadolu'da bazı çevrelerin 1917'de gerçekleşen Rusya'daki devrimden etkilendikleri söylenebilir (Ayhan, 2008: 85). 1919-1923 yılları arasında çıkan ve sosyalist fikirleri savunan süreli yayınların birkaçı *Vazife*, *Haber*, *İdrak*, *Kurtuluş*, *Yeni Dünya*, *Ziya*, *Aydınlık*, *İkaz*, *Emek*, *Kızıl Gazete*, *Yeni Hayat*, *Kızıl Şark*, *Taarruz*, *Orak Çekiç*, *Kaplan*'dır (Tamer Torun, 2014: 47).

1.2.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Sosyal Demokrasi

Bu döneme kadar batıdaki gibi sosyal adalet, eşitlik gibi değerlerin talepleri pek fazla görünür olamamıştır. Bu tip talepleri ortaya çıkaran sınıfsal farklılık gibi sorunlar

Osmanlı'da meydana gelmemiş farklılıklar etnik olarak kendini göstermiştir. Kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişmediği bu dönemde milli burjuvazinin sermaye oluşturmak ve bu gelişmeleri sağlamak adına girdikleri süreçte sosyalist düşünürler de olumlu tavır takınmışlar ve rejimi savunmuşlardır (Belge, 2007: 30-31). Kemalizm ise milli burjuvanın yaratılması ve sermaye birikiminin gerçekleşmesi adına "devletçilik" ilkesini kullanmıştır. Fakat böyle bir yolun izlenmesinde sürecin "milli" yönü ön planda tutularak anti-empyralist bir tutum sergilendiği dile getirilebilir (Hatipoğlu, 2012: 186).

1930'larda Kemalizm'in ideolojik olarak ön plana çıkmasıyla sosyalizm, kendisini gerçekleştirebilecek koşulları kaybetmiştir. Modern Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte "halk" tabiri ile ayrımın olmadığı, sınıf çatışmasının yer edinmediği, imtiyazsız bir toplum öngörülmüştür. Böylece sosyalizmin ortaya koyduğu sınıf mücadelesinin kapıları kapanmış ve Kemalizm için bir tehdit unsuru haline gelerek sosyalist hareketlerle mücadele edilmiştir (Ahmad, 1998: 139-140).

Kemalizm'de "halkçılık" düşüncesinin organik, bütüncü ve farklılıklara imkân tanıma noktasında zayıf kaldığı, homojen bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Böylece sınıfların olmadığı ve toplumsal yarar adına otoriter bir tavır takındığı da ifade edilebilir (Bezci, 2010: 43). Kemalizm'in bu halk anlayışına dayanarak sosyal demokrasinin toplum öngörüsünün örneklerine rastlamak zordur. Sınıfsal farklılıkların toplum içinde vücut bulduğu, demokratik taleplerin ortaya çıktığı, sivil toplumcu bir modeli öngören sosyal demokrasi anlayışının henüz oluşmadığından söz edilebilir. Bu anlayış, Kemalizm'in "halkçılık" düşüncesinden de bu sayede uzak kalmıştır. Aynı zamanda Avrupa'da gelişmiş bir sosyal demokrasi düşüncesinin temelinde yatan işçi sınıfının, "halkçılık" anlayışında ayrı bir sınıf şeklinde yer bulamamasından ötürü sosyal demokrasi Türkiye'de Avrupa'daki gibi bir gelişimi sergileyemediği söylenebilir.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin oluşturduğu "altı ok" ile sosyal demokrasinin köklerinin atıldığı yönünde değerlendirmeler de dile getirilmiştir. Fakat sosyal demokrasinin, Türkiye'de dönüştürme ve oluşturma gücüne sahip olamadığı düşünülebilir. Böyle bir kurucu rol üstlenememesinin arkasında yatan sebep, sosyal demokrasinin kendi içerisinde dönüşüme izin vermeyen kurucu devlet olgusu içindeki durumu olabilir. Merkezi otoritenin ve vesayetin ağırlığı, Türkiye'de sosyal demokrasinin

kendi başına gelişimi ve dönüşümü gerçekleştirme noktasında engel olarak görülebilmektedir (Kahraman, 2002: 188-190).

Bu dönemde varlığına devam eden *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* dergileri de “amele” ve “köylüler”in sorunlarını dile getirme konusunda çaba göstermişlerdir. Fakat diğer taraftan *Aydınlık*’ın Kemalizm’in oluşturmaya çalıştığı yerli burjuvayı savunduklarına dair sosyalist çevrelerden de eleştiriler getirilmiştir. Fakat her iki dergide Tahrir-i Sükûn Kanunu ile 1925’te kapatılmıştır (Efe, 2016: 51).

1932 yılında çıkarılan *Kadro Dergisi* de sol görüşü benimseyen bir yayın olsa da kurucularının milliyetçi bir geçmişi oldukları, tek parti rejimini benimsedikleri söylenebilir. *Kadro Dergisi*, özellikle inkılapların halka doğru aktarılması amacını taşımış ve bu konuda fikir oluşturmaya çalışmıştır (Tekeli ve İlkin, 2007: 604).

1935 yılında *Tan*, 1941’de de *Yurt ve Dünya* aşırı otoriter ve faşist eğilimli hareketlerin eleştirisine karşılık demokrasiyi savunan bir görüş benimseyen yayınlar olmuştur (Bora, 2017: 628). Aynı zamanda Marksist fikirlerin tartışılmasına da önem veren *Yurt ve Dünya* diğer taraftan CHP’nin baskıcı tavrı, işçilerin sorunlarının henüz çözülmemesi gibi problemleri de dile getirmiştir. Aynı şekilde *Tan*’da da bu konulara ağırlık verilmiştir (Efe, 2016: 70).

1.2.4. Çok Partili Dönemde Sosyal Demokrasi

II. Dünya Savaşı’ndan sonra piyasa odaklı liberal anlayışın devletler tarafından uygulanması beraberinde sanayi sektörünü de geliştirmiştir. Türkiye’de de milli gelirin özellikle 1950’lerden sonra artması ve sanayi sektörünün gelişimiyle işçi sınıfında da büyüme gerçekleşmiştir. Aynı zamanda köyden kentlere olan göçlerle birlikte işgücü büyük kentler etrafında toplanarak büyümüştür. Bununla ilgili olarak 1946’da Çalışma Bakanlığı kurulmuş, 1947’de Sendikalar Yasası çıkarılmıştır. Böylece işgücüne katılım ve işçi sınıfı örgütlenmeleri konusunda gelişme sağlanabilmiştir. Aynı zamanda çıkarılan gazete ve dergiler sayesinde emek hareketiyle ilgili birçok bilgilendirici yazı ve gelişmeler de ortaya çıkmıştır (Akın, 2012: 179-181).

Çok partili hayata geçişle birlikte işçi sınıfının taleplerini dile getiren ve kendilerini onları korumakla mükellef sayan siyasi partilerin sayısı da 1950’lerden itibaren artmaya başlamıştır. İlimli sosyalist düşüncüyü savunan partiler genel olarak işçilerin sosyal

hakları, sosyal güvenlik ve devletçilik vurgusu yapmışlardır. 1938 Cemiyetler Kanunu ile birlikte kurulan partilerin birkaçı, sınıf mücadelesiyle belirli bir sınıfın hakimiyetini savundukları gerekçesiyle kapatılmış, birçoğu komünist fikirleri savunmaktan ötürü tutuklanmış, buna bağlı gazete, dergiler ve sendikalara da son verilmiştir (Sarıtaş, 2006: 190-200). Diğer taraftan sosyal demokrasi belirli bir sınıfın hakimiyeti üzerine kurulmuş siyasal düzeni savunmasa da işçi sınıfı ve emeğin sömürülmesi gibi temel konuları dile getiremediği söylenebilir. Böylece dönemin yapısı itibariyle sosyal demokrasinin tam anlamıyla kendini gösteremediği, alanına giren konuların da topyekûn “komünizmi savunmak” suçuyla karşı karşıya kaldıkları ifade edilebilir.

Mevcut oluşumların işçi sınıfıyla ve sendikalarla henüz bağ kuramadığı fakat filizlenmeleri yavaşça görülse de dönemin otoriter yönetiminin bu ilişkiyi köklerinden kopardığı düşünülebilir. İşçi derneklerinin yoksunluğu ve sendika kurma yasağının CHP'nin tek parti döneminde gerçekleşmesi, çok partili hayata geçişle birlikte bu eksikliklerden şikayetçi olan kesimlerin Demokrat Parti (DP) safında yer almasına sebep olmuştur (Sarıtaş, 2006: 200-202). Böylece modern Türkiye'nin kuruluşundan itibaren tek parti dönemindeki otoriter yönetim, sol düşüncenin kendisini yeterince açık ve anlaşılır şekilde ifade edememesine, kendi fikirlerince olumsuz görülen unsurlarla arasına tavır koyamamasına yol açmıştır. Böylece sosyal demokrat düşüncelerin de sol içinde filizlenip gelişmesi daha da zorlaşmıştır.

Tek parti dönemine kadar devletin yapmış olduğu yatırımlar ve sermayenin birikimi için gerekli olan kalkınma süreci, sosyal demokrasi açısından önemli olsa da işçi sınıfının durumu ve sendikaların gelişmesi daha önemli görülmüştür. Toplum üzerindeki anti-demokratik tavır, sosyal demokrasi açısından kabul edilemez olsa da bu durum, rejimin politikalarının desteklenmediği anlamına gelmemektedir. DP döneminde mevcut gelişmelerin desteklenmesinin yanı sıra sendikalar ve işçi sınıfı üzerindeki baskı ve sivil toplumun daraltılması gibi tutumlar sosyal demokrasi açısından olumsuzluk barındıran unsurlar olarak sayılabilir (Akat, 2004a: 124-125).

Çok partili dönemle birlikte başlayan DP iktidarında her ne kadar anti-komünizm tavrı kendini gösterse de *Adımlar*, *Ses*, *Markopaşa*, *Zincirli Hürriyet* de bu dönemlerde faaliyete geçen ve mevcut sorunları farklı bağlamlarda ele alan çeşitli sol yayınlar olarak kendini göstermiştir. Özellikle anti-emperyalizm karakterleri öne çıkan dönemin sol

dergileri iktidarın da baskıları neticesinde yayın hayatlarına son vermişlerdir (Efe, 2016: 214).

1.2.5. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrasında Sosyal Demokrasi

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle DP yönetimine son veren askeri-bürokratik kadro iktidarı ele geçirmiştir. Bu dönemde sosyal devlet modeli öngörülen bir anayasayla birlikte toplum siyasallaşmış, örgütlenmeye yönelik hareketlenmeler de ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda sosyal demokrasinin gelişebilmesi için liberal özgürlüklerin sağlanması ve toplumsal anlamda bir örgütlenmenin oluşabilmesi gerekli görülmüştür (Ateş, 2008: 208). Buradan yola çıkarak 1950-1960 yılları arasında böyle bir bilincin gelişmeye başladığı, 1961 Anayasası ile özgürlük ortamının sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Sosyal demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan sosyal devlet anlayışı, Türkiye'de 1961 Anayasası'nda "sosyal devlet ilkesi" şeklinde yer alarak güvence altına alınmıştır. Anayasada yer alan bu ibareyle birlikte örgütlenme, sendika gibi birçok alanın imkanları genişlemiştir. Aynı zamanda sosyal yardımlar konusunda da yasal düzenlemelerin önü açılmıştır (Yay, 2014: 157). 1961 Anayasası, sosyal devlet ilkesiyle birlikte toplumsal refahın sağlanması adına devletin birçok yükümlülüğü üstlenmesi açısından önem taşır. Aynı zamanda çalışma hakkı, iş sözleşmesi ve grevler gibi birtakım haklar düzenlenmiş sosyal haklar da devletin bu alanda etkin görev alacağı bir unsur olarak vurgulanmıştır. Fakat uygulamada bu tip özgürlükleri ve güvenceyi sağlayacak kurumların etkin olmayışı zamanla bu hakların havada kalmasına da sebep olmuştur (Selçuk ve Aydoğdu, 2014: 49-50). Sosyal demokrasinin önem verdiği sosyal devlet ilkesinin, temel hakların güvence altına alınması ve bu hakların hukuksal bir nitelik kazanmasıyla işçi sınıfının da demokratik mücadelesinin önünü açtığı söylenebilir. Böylece 1961 Anayasası'yla sosyal demokrasi anlayışının gelişimine katkı sağlandığı düşünülebilir.

1963 yılında Sendikalar Kanunu'nun çıkarılmasıyla işçi sınıfının siyasi bir güç elde ettiği ifade edilebilir. Bu gücün elde edilmesiyle işçi sınıfının mücadelesi de güçlenmeye başlamıştır. Böyle bir güç neticesinde sol partiler de işçi sınıfıyla bağ kurmaya girişmişlerdir (Emre, 2013: 146-147).

Toplumun giderek siyasallaştığı ve örgütlenmelerin arttığı bir dönemde 1960'ların başlarında Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuş, CHP'nin sol kadrosu ve işçi sendikalarının

aralarında kurduğu bağ ile gelişme göstermiştir. Emekçilerin taleplerine daha fazla duyarlı bir kitle partisinin ortaya çıkışı dolaylı olarak sosyal demokrat hareketleri de geliştirmeye başlamıştır. CHP de demokrasi ve işçi sınıfı gibi unsurlara zamanla değer atfederek sosyal demokrasiye olan yakınlığını da ortaya çıkarmıştır (Akat, 2004a: 127).

CHP “ortanın solu” sloganı ile başlattığı bu sosyal demokrasi hareketi, Bülent Ecevit liderliğinde partide giderek hız kazanmıştır. Ecevit’e göre “ortanın solu” deyimini sosyal devlet anlayışına sahip sosyal demokrasidir (Bila, 1999: 222). Ecevit, bu söylemle geliştirdiği sosyal demokrasi düşüncesini Türkiye’ye özgü bir şekilde Atatürk’e ve sola ait değerlere atıfta bulunarak dolaylı bir şekilde benimsemiştir. Kendi şahsında şekillenmiş olan “demokratik sol” düşünceyle, Atatürk adına yapılan siyaseti ve solun halktan kopuk bir şekilde demokrasi dışında iktidar yolu arayan kesimlerini eleştirdiği ileri sürülebilir. Böylece “devrim” düşüncesine karşı çıkmıştır (Atağenç, 2019: 489).

İşçi sınıfı, grev, sömürü, emperyalizm gibi söylemlerin giderek yaygınlık kazandığı, işçi sınıfı hareketinin giderek büyüdüğü bir dönemde CHP’de Bülent Ecevit’in liderliğindeki kadro sosyal demokrasi hareketini benimsemiştir. 1960’ların ikinci yarısından 1970’lerin ortalarına kadar partide bu düşüncenin yaygınlaştığı ve geliştiği görülmektedir (Akat, 2004a: 128).

“Ortanın solu” düşüncesiyle kendini gösteren sosyal demokrasi bağlamında birtakım ilkeler de oluşmuştur. “Ortanın solu”, demokrasi ve özgürlük anlayışına önem atfeden, aşırı sola ve demokratik olmayan yollarla iktidara gelme hedefini reddeden, statüko ve seçkinci tavır yerine halkçı değerlere ve sosyal adalete vurgu yapan bir anlayış geliştirmiştir. Halkçı değerlere verdiği önemle birlikte sosyal hizmet konusunda gelişmeleri önceleyen bir anlayış oluşturulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda sınıf farklılıklarını kabul eden fakat sınıf mücadelesiyle herhangi bir sınıfın diğerlerini tahakküm altına alma hedefi reddedilmiştir. Sınıf farklılıklarını demokratik yollarla azaltmaya çalışan ve toplum içerisinde bütünleştirici bir bağ kurulmasından yana olan bir yaklaşım benimsenmiştir (Saritaş, 2006: 242-244). Diğer taraftan farklı toplumsal kesimlerin arasında eşitlik ve adaletin sağlanması hususunda planlı bir ekonomik ve sosyal gelişme savunulmuştur. İktisadi olarak devletçilik düşüncesinin bireysel teşebbüsü ve özgürlükleri engellemeyecek şekilde ilerletebileceği düşünülmüştür (Can, 2013: 68).

CHP'nin Ecevit dönemindeki başarısı 1977'den sonra koalisyon hükümetleriyle birlikte giderek gerilemiştir. Sosyal demokrat düşüncenin Ecevit liderliğinde kalması ve partinin tabanında bu düşüncenin iyi anlaşılabilmesi bu gerilemeyi yaratan etkenlerden birkaçı olarak sıralanabilir. Parti içinde sosyal demokrasiyi benimsemeyenler ve hizipleşmeler de hesaba katıldığında partinin icraatlarında net bir tavır görülmemektedir. Aynı zamanda örgütlenme konusundaki faaliyetlerin de geri planda kalması diğer sebeplerden biri olarak sayılabilir (Akat, 2004a: 130).

1976'dan sonra sosyal demokrasiye dair ideolojik ilkeler parti programında yer bulsa da CHP'nin zamanla demokratik tutumlardan uzaklaştığı ve statükocu bir tavır sergilediği yönünde eleştirilere de maruz kalmıştır. 1973'te petrol krizinin ortaya çıkması ve onun etkisi olan ekonomik bunalım ve siyasi çıkmazlarla birlikte partinin sosyal demokrat anlayışı da son bulmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde mevcut toplumsal olaylar ve siyasi istikrarsızlıklarla birlikte 12 Eylül 1980'de askeri darbe gerçekleşmiş, siyasi partiler de kapatılmıştır (Sarıtaş, 2006: 257-260).

1960'lardan itibaren CHP dışında solda da çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi Milli Demokratik Devrim (MDD) – Sosyalist Devrim (SD) tartışmaları, diğeri ise *Asya Tipi Üretim Tarzı*⁷ (ATÜT) tartışmalarıdır. Öncelikle ortaya çıkan MDD-SD tartışmalarının Kemalizm ve sol arasındaki ilişkinin reddedilmesinden veya kabul edilmesinden doğduğu söylenebilir. Kemalizm'i sol ile ilişkilendiren ve devrimin askeri darbeye gerçekleşeceği, onun programlarıyla demokratik devrime ulaşılacağını savunanlar MDD yanlılarını oluşturmaktadır. Mücadelenin halk hareketiyle gerçekleşecek bir devrimle olması gerektiğini savunanlar ise SD yanlılarını oluşturmaktadır (Laçiner, 2007a: 532). Anti-emperyalist mücadelede milli burjuvaziden yararlanılamayacağı, milli burjuvaziyle işçi sınıfının ittifak kuramayacağı anlayışından yola çıkarak klasik Marksist yaklaşımı benimseyenler SD kanadında bulunmuşlardır (Atılğan, 2019: 310).

⁷ Karl Marx tarafından ortaya konulan *Asya Tipi Üretim Tarzı*, Avrupa'daki feodal üretim şekli ve onun oluşturduğu toplumsal yapı dışında Doğu toplumlarının üretim tarzı ve toplumsal yapılarını ortaya koyan bir kavramdır. Artı değere devletin el koyduğu, toprağı ve üretim araçlarının mülkiyetinin devlete ait olduğu, sulama kanalları ve ulaşım gibi hizmetlerin de merkezi yönetim tarafından yerine getirildiği bir sistemdir (Demir ve Acar, 1992: 36-37).

Yine 1960'larda Türkiye'de sol içinde toplum yapısına yönelik tartışmalar da kendini göstermiştir. Marx'ın doğu toplumlarının yapısını açıklamak için ifade ettiği *Asya Tipi Üretim Tarzı* (ATÜT), Türkiye'de Sencer Divitçioğlu tarafından Osmanlı'nın yapısı için kullanılan bir teori olmuştur. Bu kavramla Muzaffer Sencer, İdris Küçükömer, Kemal Tahir ve Selahattin Hilav da ilgilenmiştir. Osmanlı'da devlet-reaya karşıtlığının olması, devletin mülkü elinde bulundurması ve artı değere el koyması düşüncelerinden hareketle toplum yapımızın ATÜT olduğuna yönelik kanaatlerde buldukları söylenebilir (Bora, 2017: 606).

ATÜT tartışmalarından yararlanan İdris Küçükömer, devleti oluşturan zümrenin “tarihsel egemen sınıf” oluşturduğunu düşünmüştür. Türkiye'nin modernleşme sürecinde de bu tarihsel egemen sınıfın bürokrat-aydın kesimler tarafından şekillendiği ve yapının korunmaya çalışıldığı Küçükömer tarafından ifade edilmektedir (Bora, 2017:606). Küçükömer, Türkiye'de bu sınıfın sivil toplumu daralttığı, demokratikleşme ve sanayileşme süreçlerini geciktirdiği, sosyalizmin gelişimini de engellediğinden bahsetmektedir. Bu noktada “sivil-asker bürokrasi” olarak da adlandırılan bloğun, “ilerici” olarak ifade edilemeyeceği savunulmaktadır. Böylece hem MDD anlayışına hem de CHP'nin “ortanın solu” fikrine karşı bir eleştiri olduğu görülmektedir (Akat, 2004b: 43-44). CHP'nin de bu blok içinde yerini almış olması ve buna karşı halk çoğunluğunun demokratikleşmeyi savunması ikilik yaratmaktadır. Küçükömer'in tezi Türkiye'de sağın aslında ilerici ve solcu olduğu, solun ise gerici ve sağcı olduğu yaklaşımıyla öne çıkmaktadır (Bora, 2017Bora: 606). Aynı zamanda İdris Küçükömer ile birlikte Asaf Savaş Akat (2004b: 45)'ın solun Kemalist kanattan kendini çekmesi ve Kemalizm'in sol üzerinde kurduğu hegemonyadan kopması adına 1970'lerin sonlarından itibaren sosyal demokrasinin gelişimini önemsedikleri söylenebilir.

Ecevit'in de ATÜT tartışmalarından yararlandığı, “ortanın solu” düşüncesinde de bunu yansıttığı ileri sürülebilir. Ecevit, bürokrasi-halk arasındaki ayrımın klasik yöneten-yönetilen ilişkisinden geldiğini düşünmektedir. Aynı zamanda Ecevit, bürokrasi kanadının ayrıcalıklı bir duruma geldiğini cumhuriyet dönemine geçişle alt yapı devrimleri yerine üst yapı devrimlerine öncelik verildiğini ifade etmektedir. Böylece ortanın solu, Kemalizm'e belli bir mesafede duran bir konumda bulunmaktadır (Atağenç, 2019: 494).

Sol düşünce içinde yayın hayatına giren dergilere bakılacak olursa dönemin ses getiren başlıca iki dergisi *Yön* ve *Ant*'tir. 1961'de kurulan *Yön*, kendine özgü bir sosyalist hareket oluşturmaya çalışmıştır. Kemalizme sosyalist fikirleri de katmaya çalışan *Yön*, bu amaçla bir aydın kadrosu oluşturma amacı taşıdığı da söylenebilir (Atılğan, 2007: 597). 1967'de yayın hayatına başlayan *Ant* ise anti-emperyalizm, işçi sınıfı hakları, sosyal adalet gibi temaları işleyen sosyalist fikir dergisidir (Özgüden, 2007: 668-669). 1967'de çıkan *Devrim*, 1970'te çıkan *Halkın Dostları*, 1975'te çıkan *Birikim* ve *Militan* dergileri de sol yayınlar arasında önde gelen diğer dergiler olarak sıralanabilir (Berber, 2018).

1972'de Bülent Ecevit'in başyazarı olduğu ve düzenli şekilde yazılarını yayınladığı *Özgür İnsan Dergisi* de mevcut sorunlara demokratik çözümler sunmaya çalışan bir dergi olarak yer almıştır. Fakat derginin belli bir kadro yaratamaması yayın hayatının kısa sürede sonlanmasına sebep olmuştur (Günay, 2007: 239-240).

1978'de yayın hayatına başlayan, “demokratik sosyalist” olarak kendini tanımlayan *Demokrasi İçin Toplumcu Düşün Dergisi*, bu dönemde sosyal demokrat bir tavır sergilediği ve ideolojik olarak tartışma amacı güden bir anlayışı savunduğu söylenebilir. Ayrıca “ortanın solu” söylemini vurgulayan ve iktidar şansı bulan CHP'nin de sosyal demokrat politikalarını eleştirmiştir. Diğer taraftan sivil toplum anlayışına duyulan eksikliği de vurguladıkları ileri sürülebilir (Yılmaz, 2007: 222).

1.2.6. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrasında Sosyal Demokrasi

12 Eylül dönemi siyasetin toplumsal ayrışmaya mahal vermeyecek şekilde merkezde toplanmasını öngören devleti, anayasayı ve merkezi değerler sistemini yeniden korumayı sağlamaya çalışan bir yapıyı hakim kılmıştır. Bu dönemde ortanın solu çizgisine yakınlık kuranların yabancı kalmayacağı koşulların olduğu ve bununla birlikte siyasal ortamda kendilerini gösterdikleri görülebilir. Sosyal demokratların “halkçılık” ilkesi etrafında bütünleşerek popülist bir tavır içine girdikleri görülmektedir. 1985'te kurulan Demokratik Sol Parti (DSP), sosyal demokrat düşünceden çok “halkçılık” eksenine daha fazla önem atfeden, merkezi bir konuma sahip parti olarak ifade edilebilir (Kahraman, 2002: 67-68).

Bu dönemde sosyal demokrasi anayasal bağlamda değerlendirilecek olursa 1982 Anayasası'nda da sosyal demokrasiyle ilişkili olan “sosyal devlet ilkesi” aynı şekilde korunmuştur. Fakat 24 Ocak Kararları ile neoliberal politikaların yaygınlaşması sosyal

devletin uygulama alanını daraltmış devletin küçültülmesi anlayışı hakim olmuştur (Yay, 2014: 158).

1982 Anayasası'nda sosyal devlet anlayışı "sosyal ve ekonomik haklar" başlığı altında daha görünür konumdadır. Fakat genel olarak 1982 Anayasası'nın hakları genişletme ve güvence altına almaktan ziyade devleti koruma iç güdüsüyle hakların sınırlandırılmasına yol açtığı görülmektedir. Bu açıdan sosyal devlet anlayışının 1961 Anayasası'yla tanındığı ve güvence altına alındığı söylene de 1982 Anayasası'nda da yer almasına rağmen görünürde biraz daha eksik kaldığı ifade edilebilir (Selçuk ve Aydoğdu, 2014: 51).

12 Eylül döneminden sonra devlet güdümünde bir sol partinin kurulması arzu edilmiş fakat CHP tabanının sosyal demokrasiye sıcak bakmadığı anlaşılmıştır. 1983'te Halkçı Parti (HP) ve Demokratik Sol Parti (DSP), 1985'te Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) kurulmuştur. Daha sonra SODEP ve HP'nin birleşimiyle 1985'te Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) oluşmuştur. İki sosyal demokrat partinin birleşimi gerçekleşmişken DSP böyle bir birleşim içinde yer almamış ve SHP'yi sosyal demokrat olmamakla itham etmiştir. Aynı zamanda bu iki parti, birey-toplum arasındaki dengede de farklı tercihlerde bulunmuşlardır. DSP bireyi ön plana alırken, SHP ise toplumu bireyin önüne koymuştur (Ateş, 2008: 229-230).

HP ile birleşen SODEP'in, bu birleşmeden önce sosyal demokrasi adına parti programında vurguladığı düşüncelerin başında insan hakları, temel hak ve özgürlükler, eşitlik ve emeğin korunması gelmektedir. Tüm bu fikirlerin demokratikleşmeye zemin hazırlayacağı, sadece toplumsal değil iktisadi olarak da gelişme sağlayacağı düşünülmüştür. Özellikle özgürlük fikrine önem atfeden SODEP, bireyi devletin önüne koymuştur (Kömürcü, 2009a: 262-263). SHP ise demokratikleşmeye önem vermiş toplumun tüm kesimlerinde eşitliğin ve adaletin sağlanmasına dikkat çekerek devlete daha fazla sorumluluk yüklemiştir. SHP'de eşitliğin sağlanması hususunda adil bir gelir dağılımının oluşturulması daha önemli görülmüştür. Aynı zamanda rekabetçi piyasa koşullarında eşitsizliklerin sürmesi, parti tarafından savunulan bir düşünce olmuştur (Kömürcü, 2009b: 7-9).

SHP öncesindeki partileri "CHP geleneğini sürdüren partiler" şeklinde ifade eden Akat (2014: 12), SHP programını da özgün bir sosyal demokrat ilkeleri içermediği yönünde

eleştirmektedir. Fakat yine de toplumun emekçi kesimlerine dayanan bir parti anlayışını, sosyal politikalara yönelik vaatleri parti programına katmışlardır (Canyaş, 2015: 20).

Aynı zamanda SHP, CHP'nin mirasına da sahip çıkarak parti programında “altı ok”a yer vermiştir (Sarıtaş, 2006: 263). Türkiye'nin belirli bir dönem toplumsal reformuna yardımcı olmaya çalışmış ilkelerden günümüz şartlarında yarar beklenmesinin sosyal demokrat bir partinin tavrı olmayacağı söylenebilir. Demokratikleşme ve yenileşme için çaba göstermek yerine böyle bir stratejiyi benimseyen SHP'nin sosyal demokrat bir anlayıştan da uzak kaldığı düşünülebilir (Akat, 2004a: 14). SHP'nin bu tutumu, Kemalizm'in sol için “ilericilik” olarak anlaşılmasına yol açmıştır. Bu dönemde de SHP'nin bu değerleri sosyal demokrat bir hareket olarak gördükleri, “devletçi” ve “seçkinci” tarafını korumaya çalıştıkları söylenebilir (Ergül, 2000: 340).

Demokrat Parti (DP) - Adalet Partisi (AP) kanadı ve CHP'yi birbirinden ayıran etkenin serbest piyasa-devletçilik tercihlerinden ziyade özel teşebbüsü destekleme seviyelerinin belirleyici olduğu söylenebilir. Ne DP- AP kanadı ne de CHP'nin tam anlamıyla özel teşebbüsü desteklemedikleri söylenebilir. Her ikisinde de zaman zaman devletçiliğin yumuşatıldığı veya özel teşebbüsün devletçilik sınırlarına yaklaştığı ifade edilebilir. Sosyal demokratlar da piyasadaki rekabetin korunmasına, güvence altına alınmasına ve piyasayı toplumsal alana çekmeye önem göstermektedirler. Fakat sosyal demokrasinin yalnızca bu şekilde tanımlanması onu ekonomik bir ilkeye dönüştürmekle birlikte diğer siyasi oluşumlardan ideolojik bir farklılığının olmamasına da yol açabilmektedir. Bunlar dışında sosyal demokrasinin sendikalarla, parti örgütleriyle yerelde kurulacak teşkilatlarla, her alanda katılımı birlikte ele alınması gerektiği ifade edilebilir. Bu unsurların noksanlığı sosyal demokratların popülist bir tavır almasına da sebep olmuştur. Hem Ecevit CHP'sinin hem de SHP'nin bu duruma popülizmin sınırlarına kaydıkları örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada sadece sosyal piyasa ekonomisini öne süren sosyal demokratların popülizme saplandıkları, net bir ideolojik çizgi oluşturamadıkları eleştirisi yapılabilir (Akat, 2004a: 68-69).

Bu dönemde DSP ise sosyal demokrasi yerine “demokratik sol” kavramını daha çok kullanmaya başlamıştır. “Ortanın solu” kavramı ve sosyal demokrasi de CHP bünyesinde kendini göstermiş ve partinin kendi iç dinamikleriyle birlikte oluşmuştur. Bu yüzden DSP'nin bu kavramı kullanmaktan vazgeçtiği, “demokratik sol” söylemiyle de sosyal

demokrasiden uzak ve pratikte bu ideolojiden yoksun olduğu yönünde eleştirilmiştir (Kahraman, 2002: 369-370).

DSP, toplum kesimlerinin demokratikleşmesi açısından katılımcılık ilkesine ayrıca önem verdiği söylenebilir. Buna bağlı olarak sivil toplum anlayışını desteklemesi beklenirken bu anlayışa yönelik somut hedefler atılmadığı görülmüştür (Öner ve Tan, 2000: 160).

1970’li yıllarda katı merkezîyetçi Kemalist söylemleri eleştiren Ecevit, 1980’lerden sonra DSP ile bu söylemleri yumuşatarak kullanmıştır. Merkezîyetçiliği daha çok bütünleştirici bir unsur olarak görmüş “milliyetçilik”, “devletçilik” ve “laiklik” kavramlarına önem atfetmiştir. Bu kavramları toplumun tamamını kapsayacak şekilde yeniden inşa etmeye çalışmıştır (Tosun, 1999: 283-285). Buradan yola çıkarak DSP’nin 12 Eylül döneminden sonra sosyal demokrasi anlayışında devletin kurucu ideolojilerine geri döndükleri söylenebilir. Partideki sosyal demokrasi anlayışların özgün bir hareket olmasından ziyade bu anlayışın içini kendilerince doldurdıkları anlaşılmaktadır. “Halkçılık” düşüncesinin sosyal demokrasi düşüncesinde daha fazla görüldüğü, 12 Eylül döneminden sonra da bu perspektifle sosyal demokrasinin anlaşıldığı ileri sürülebilir. Böylece 12 Eylül döneminden sonra da sosyal demokrasinin çoğulculuğu ve kitleliliği yakalayamadığı çıkarımında bulunulabilir.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin olması gereken bir süreç olarak görüldüğü, askeri müdahale ile hesaplaşmadan kaçınılması gerektiğine dair yaklaşımlar genel olarak sosyal demokrat hareketlerin birçoğunda bulunmuştur. Bu durum 1980 sonrasında tüm sosyal demokrat partilerin, sosyal demokratlar adına umut verici faaliyetlerde bulunamadıklarının bir göstergesi olarak düşünülebilir (Schüler, 1999: 26).

Zamanla SHP, DSP ve CHP’nin de gerilemesiyle 1990’lı yılların sonuna doğru sosyal demokratlar arasında bütünleşmenin ve demokratik tutumlar sergilemenin güçleştiği görülmüştür. 1990’lı yılların başından itibaren sosyal demokratların karmaşık bir döneme girmesiyle sosyal demokrasiye ait anlayış ve söylemlerin giderek sağ partilere kaydığı söylenebilir (Güler, 2010: 337-338).

1980’li yıllarda iktisadi açıdan Türkiye’de dönüşümler yaşanmıştır. 1970’lerin sonuna doğru Türkiye’de ithal ikameci politikalarla sermaye, birikim krizine girmiş bunun sonucunda da devletin gelir ve giderleri arasındaki açıklık artmaya başlamıştır. Aynı

zamanda sermayenin hegemonik varlığı gerilemiş, tüm bu krizlerin aşılması adına neoliberal politikalar hayata geçirilmiştir. IMF ve Dünya Bankası'nın da kaynak aktararak Türkiye'nin küresel piyasaya girebilmesinin sağlanması adına yapısal uyum programları belirlenmiş 24 Ocak Kararları ile 1980'de neoliberal süreç başlamıştır. 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte bu kararların hızla uygulanması sağlanmış işçi sınıfının sermayenin lehine olabilecek bu düzenlemeler karşısında rahatsızlığını dile getirmesine karşın tepkiler darbe döneminde bastırılmıştır (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 415).

1980'lerden itibaren serbest piyasanın gelişmesi, siyasette de verimliliğin artırılması adına devletin küçültülmesi gibi birtakım politikaların hakim olmuştur. Tüm bunlarla birlikte kamusal alanın giderek daralması da eleştirilmiştir. Piyasa koşullarının hakim kılınmasıyla sosyal adalet, eşitlik, güvence gibi değerler de göz ardı edildiği söylenebilir. Türkiye'de de 1990'lardan itibaren siyasiler sorun çözme noktasında yetersiz kaldıklarından bahsedilebilir. Kişisel çıkar ve rant gibi birtakım olumsuzluklar göz önüne çıkmaya başlamıştır. Böyle bir durumda siyasilerin toplumla arasındaki bağın giderek azaldığı, vatandaşların da siyasilere olan güvenlerinin kırıldığı ileri sürülebilir. Böylece demokratik bir siyasi kültürün oluşturulması da bu dönemde zorlaşmıştır. Küreselleşmeyle birlikte artan bu tip sorunlar birçok ülkede gerçekleşmiştir. Mevcut sorunlara çözüm konusunda yetersiz yaklaşımlarla birlikte çeşitli kimlik eksenli hareketlerin de ortaya çıktığı görülmüştür (Keyman, 2008: 5-6).

Bu dönemde sosyal demokrasi de devletçi ve milliyetçi söylemlerden kendisini ayıramamıştır. Sosyal adalet, demokrasi, sivil toplum gibi değerlere daha çok ihtiyaç duyulsa da bu değerlerin küreselleşme bağlamında yeniden dönüşüme tâbi tutulması sosyal demokratları zorlamıştır (Keyman, 2008: 12-13).

1990'lı yılların başında hem SHP hem de CHP içerisindeki muhalefetin *Üçüncü Yol* modeline benzer bir programın gerekliliğini savunmuşlardır. CHP kanadında yer alan Deniz Baykal ve İsmail Cem tarafından ortaya konulan *Yeni Sol* ve SHP genel başkanı Murat Karayalçın'ın manifestosu olan *Toplumsal Dönüşüm Projesi*, küreselleşme ve sosyal demokraside *Üçüncü Yol* hareketinin bir etkisi olarak ortaya çıkmıştır (Kahraman, 2000: 129-130). Karayalçın'ın ortaya koyduğu *kurumsal yenileşme modelinde* devletin küçültülmesi, gelir dağılımı konusunda piyasayla devletin eşgüdümlü çalışabilmesi,

inanç özgürlüğü ile birlikte terör sorunu üzerindeki meseleler, sosyal güvenlik politikaları ve emeğin örgütlenmesi üzerinde birtakım çalışmalar yer almıştır (Tınç, 1998).

Deniz Baykal ile İsmail Cem'in hazırladığı *Yeni Sol* inanç özgürlüğüne vurgu yapan, laikliği yeniden tanımlayan, farklılıklara ve çoğulculuğa önem veren anlayışı netleştirmiş CHP'de de parti programına dahil edilmiştir. Fakat bu programın toplumda yankı uyandıracak şekilde bir gelişmeyi sağlayamadığı ifade edilebilir. Toplumla anlatabilme gücünün zayıf kalması, ekonomik çözümlerin toplum bazında yetersiz olması gibi sebeplerden ötürü başarılı olamamıştır (Akman, 2004: 81). *Yeni Sol* ile Baykal ve Cem, sosyal demokrasinin gelişimi için CHP'nin geçmişteki yanlışları sorgulamasını, tarihiyle hesaplaşabilmesini gerekli kılmıştır. Fakat bu durum SHP ile CHP'nin yeni bir parti programıyla birleşme kararı almalarından itibaren unutulduğu ve üstüne düşülmediği görülmektedir (Karakaş, 2007: 258-259).

1980 sonrasında ve 1990'larda sosyal demokrasideki ideolojik tartışmalar da önem kazanmaktadır. İsmail Cem, Asaf Savaş Akat, Ercan Karakaş, Ertuğrul Günay gibi isimler sosyal demokrasiye yönelik teorik tartışmalar içinde bulunmuşlardır. İsmail Cem, sanayileşme, sosyal adalet ve demokratikleşmeye önem vererek bunlara yönelik alternatif ekonomi politikalarını savunmakta Bernstein ve Kautsky'e atıflarda bulunarak evrensel sosyal demokrat değerlere de vurgu yapmaktadır. Asaf Savaş Akat da sosyal piyasa ekonomisini savunarak adil bölüşüm, devletin küçültülmesi, adem-i merkezîyetçilik ve sivil toplum anlayışlarını önemsemektedir. Aynı zamanda sosyal demokratların Kemalizm'in sınırlarından kopması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konuda Ercan Karakaş da Kemalizm'in değerlerinden ziyade eşitlik ve dayanışmaya önem veren hümanist bir anlayışı öne çıkarmaktadır. Ertuğrul Günay ise cumhuriyetin toplumun tüm kesimlerini kapsayan eşitlikçi yaklaşımına atıfta bulunarak bir değer olarak ön plana almaktadır. Eşitliği ve adaletin sağlanmasında toplumun tüm kesimlerine ulaşılmasına dikkat çeken Günay, Türkiye'de solun bu konuda başarısız olduğunu vurgulamaktadır (Bora, 2017: 588-589).

1980'lerde dönemin yayın hayatına bakılacak olursa bu dönemde çıkan ve yayın hayatına günümüzde de devam eden çeşitli sol dergiler de vardır. Bu dergilerin başlıca olanları 1986'da çıkan *Yol* ve 1987'de çıkan *Gelenek* dergileridir. Bu dergiler Marksizm ve

sosyalizme yönelik fikir tartışmalarına bu dönemde de devam etmişlerdir (Yol Siyasi Dergi, t.y.; Sol, 2017).

1994 yılında ise *Sosyal Demokrasi Vakfı* (SODEV) kurulmuş, sosyal demokrasiye yönelik kavram ve ilkeler doğrultusunda çalışmalar yürütmüşlerdir. Faaliyetlerine günümüzde de devam eden vakfın *Sosyal Demokrat Dergi* adında yayını da bulunmaktadır (Yılmaz, 2008: 235-236). 1990 öncesindeki sosyal demokrasi tartışmalarının evrensel ilkelere atıfta bulunan yönleri dikkat çekse de bu konuda SODEV, sosyal demokrasiyi daha ideolojik ve teorik boyutta tartışan düşünce kuruluşu olarak konumlanmaktadır (Bora, 2017: 589).

1.2.7. 2000’li Yıllarda Sosyal Demokrasi

2000’li yıllarda ise CHP’de Baykal’ın *Anadolu Solu* söylemi damga vurmuş, Anadolu’nun tarihsel birikimi ve köklerinden hareketle yerli bir sosyal demokrasi hareketi oluşturma çabasına girilmiştir. Bu kavramın Anadolu’nun kadim değerleriyle içselleşmiş bir “insan” olgusuna önem atfettiği söylenebilir. *Yeni Sol*, emek ve üretim ilişkileri üzerinde dururken, *Anadolu Solu* söylemi daha çok insana merkezi konum yükleyen, sınıfsal temelden vazgeçen bir düşünceyi ortaya çıkarmıştır. Ayrıca sağ ve sol arasındaki siyasi kutuplaşmanın önemini yitirdiğini ifade eden Baykal, *Anadolu Solu* projesi ile *Üçüncü Yol* modelinin arayışına girmiştir (Sarıtaş, 2006: 269-271).

1990’lı yıllardan itibaren iktisadi konuda CHP, piyasa ekonomisinin tamamlayıcısı olarak devlet müdahalesini öngörmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)’nin ortaya çıkışıyla birlikte 2002’den itibaren ekonomi politikasının serbest piyasa olarak faaliyete geçtiği ileri sürülebilir. Ekonomi politikaları açısından iki partinin söylemleri farklı olsa da AK Parti’nin ortaya koyduğu sosyal politika ve sosyal yardım konularındaki faaliyetlerin CHP’nin söylemlerindeki “sosyal devlet” vurgusu ile benzerlik taşıdığı söylenebilir. Bu noktada AK Parti, ideolojik bir tavır takınmaktan ziyade kendisini bir “hizmet partisi” olarak görmektedir (Bakan ve Özdemir, 2012: 23). Sosyal demokrat partiler ise AK Parti’nin bu politikalarını eleştirmişlerdir. Buna karşılık 2006 yılında başbakan sıfatıyla iktidarda olan AK Parti genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan, partisinin eğitim ve sağlık politikaları örneği üzerinden yapılan hizmetleri hatırlatarak kendilerinin sosyal demokrat bir tavırla hareket ettiklerini vurgulamıştır. Bu tip politikaların uygulanması için özel sektör – vakıf – devlet üçlüsünün birlikte hareket

ettiğini ileri sürmüştür (Hürriyet, 2006). Özellikle sosyal yardım politikaları AK Parti tarafından yerel yönetimler ve sivil toplum bünyesinde de yapılmaktadır. Fakat yardımların yurttaş onurunu zedeleyerek yapıldığı ve plansız şekilde serbest olarak dağıtıldığına yönelik eleştiriler de gelmektedir (Bakan ve Özdemir, 2012: 44-45). Buradan yola çıkarak kendisini sosyal demokrat olarak nitelendirmeyen bir oluşumun, sosyal demokrasinin alanına giren sosyal politikalar konusunda çaba harcadığı, sosyal demokratların ise Türkiye’de geçmişi olmasına rağmen bu konuda gözle görülür bir çözüm üretilmediği düşünülebilir.

AK Parti, 1990’lı yıllarda kendini gösteren finansal krizi IMF’nin uyum politikalarıyla aşmayı hedefleyen süreç içerisinde neoliberalizme yeniden yön verdiği söylenebilir. Bu süreç içerisinde kamu maliyesi ve kamu yönetimi de yeniden yapılanmıştır. Piyasadan devletin kendini çekmesi halinde bağımsız kurumlar piyasada denetleyici rol üstlenmiştir. 2008’den itibaren devlet yeniden yapılanmayla neoliberal ilkeler temelinde düzenlenmiş kuralları hayata geçirmeye başlamıştır (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 420-421).

Günümüz CHP’sinde ise Kemal Kılıçdaroğlu’na göre CHP’nin sosyal demokrasiye sahip çıktığı, geçmişten itibaren sosyal demokrat geleneğin gelişmesinde CHP’nin öncü olduğu ifade edilebilir (Milliyet, 2018). CHP, emeğin geniş bir tanımlamasını yaparak sadece işçi sınıfı yerine tüm ezilenlerin haklarının savunulmasını, özgür ve eşit bir yaşamın, demokrasinin katılımcılık ve çoğulculuk kriterleri yönünde gelişme sağlanabilmesinin gerekliliği yönünde vurgu yapmaktadır. Kılıçdaroğlu tarafından sosyal demokrasinin daha geniş çaplı bir anlayışla güçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir (Politikyal, 2016). Fakat günümüzde CHP’nin sosyal demokrat öncülüğü yapmasına rağmen sosyal demokrat bir yenilenme yerine merkez sağa kayan bir strateji izlediği yönünde eleştirilere de maruz kalmaktadır. Bu durumun aşılması için partinin örgütsel bir yeniliğe giderek ideolojik olarak net bir programın oluşturulmasının zaruri olduğu değerlendirilmesi yapılabilir (Karakas, 2018).

Neoliberal uygulamaların Türkiye’de sosyal demokratlar açısından eleştirileri de mevcuttur. Neoliberal süreçte özellikle sınıf siyaseti yok sayılmaktadır. Bu durum sosyal demokratlar tarafından siyasetin merkez sağda şekillenmesine yol açtığı düşünülmektedir. Fakat Türkiye’de bazı siyasal yasakların kaldırılması, demokrasinin gelişmesi olarak nitelendirilse de sosyal demokratlar bununla yetinmeyerek demokrasinin

daha geniş perspektifte gelişmesinin yollarını arayamadıkları noktasında neoliberal politikaları eleştirmektedirler.

Neoliberalizmin ekonomi alanındaki sorunlara salt iktisadi bakması da sosyal demokratlar tarafından eleştirilmektedir. Sadece ekonomi bünyesinde sonuç odaklı yaklaşımların siyasal, sosyal ve kültürel alanları etkileyebileceğine yönelik inanç değiştirilerek siyasal ekonominin ön plana alınması gerekliliği sosyal demokratlar tarafından savunulmaktadır.

Sosyal güvenlik, sosyal politika gibi birtakım sosyal devlet uygulamalarının neoliberal süreçle birlikte göz ardı edildiği, uygulamaların "hak" eksenli bakışının gerilediği sosyal demokratlar tarafından dile getirilmektedir. Fakat sosyal demokrasinin geçmişte kapitalizm ile olan uzlaşmalarının bu konular üzerinde köklü çözüm önerileri üretme noktasında eksik kaldıkları görülebilir (Koray, 2014).

Etkinliğin artırılması için gerekli olan politikaların uygulanmasıyla sosyal devlet anlayışından taviz verilebilmektedir. Türkiye’de öncelikli olarak kişi başına düşen gelirin artırılmasıyla etkinliğin sağlanması, sosyal devlet anlayışından daha öncelikli gelmektedir. Bu şekilde artan ekonomik etkinlik sayesinde sosyal harcamaların yapılabileceği düşünülmektedir. Bu açıdan gelir adaletsizliği bir süre için göz ardı edilebilen bir durum olarak olmaktadır (Karaca ve Çam, 2019: 91).

Özellikle sermaye birikiminin korunmasıyla sosyal devlet anlayışına bağlı olan adil gelir dağılımı gerçekleşmemektedir. Bu da ekonomik büyüme ile sosyal devlet anlayışının aynı anda gelişmesinin güçleştiğine işaret olabilmektedir. Bu noktada Türkiye’de 2000’lerden itibaren ekonomik büyüme ile sosyal devlet anlayışı arasında tercih edilmesi gereken bir ikilik doğmuş, ekonomik büyüme daha önemli görülmüştür. Böylece neoliberal politikalarla hedeflenen ekonomik büyüme adına sermaye birikiminin sağlanmasına daha fazla öncelik verilmiştir. Fakat yine de sosyal devlet ilkesine yönelik uygulamalar geri planda kalsa da kendini gösterebildiği söylenebilir (Karaca ve Çam, 2019: 93).

Sosyal demokrasinin kendine ait politikalarının dönemin değişen şartlarına göre uyarlamalarının aksine mevcut değişen şartların sosyal demokrat politikalar üzerinde şekillendirici bir etkiye sahip olması da eleştirilmektedir. Sosyal demokrasinin kendi

ilkeleri üzerinde tanımlanmış kamusal politikaların gerekli olduğu, değişen şartlara göre kendisini adapte etmesi gerektiği sosyal demokrat çevreler tarafından önerilmektedir (Kamalak, 2013). Buradan yola çıkarak küreselleşmeyle birlikte gelişen neoliberal politikalar karşısında sosyal demokrasinin merkez sağa kayan uygulamaları, kapitalist sistemle kurduğu ilişki ve sosyal demokrat parti ile bütünleşmiş bir sosyal demokrasi anlayışı, sosyal demokrasinin 1980'lerden sonra özgünlüğünü kaybetmesine yol açmıştır.

Aynı zamanda sosyal demokrasinin kendini gerçekleştirmesi için önem arz eden sosyal devlet anlayışının küreselleşmeyle ve neoliberalizmin hakimiyetiyle gerilediği düşünülebilir. Bu noktada neoliberal politikalara hapsolmuş durumda olan sosyal demokrasinin, piyasanın dengelenmesi konusunda kendi söylemlerini dile getirmekte güçlük çektiği de ifade edilmektedir (Koray, 2019).

Sosyal demokrasinin kapitalizmle kurduğu ilişkide merkez sağa yaklaşmasının nedeni olarak *Üçüncü Yol* politikaları gözükmektedir. Piyasayı öne çıkaran bu yaklaşım, sosyal demokratların kazanılmış bazı yaklaşımlarının küreselleşmeyle birlikte gerilemesine yol açtığı düşünülmektedir. Böylece geçmişteki temel yanlışlardan ders çıkaran, eşitlik ve adalet arayışından ayrılmayan, kendi temel ilkeleri üzerinde kurulmuş bir sosyal demokrasinin yeniden hakim kılınmasına yönelik sosyal demokrat eleştiriler de mevcuttur (Karakaş, 2019).

1990'lı yıllarda siyasal ve ekonomik tıkanıklığın ortaya çıkmasıyla mevcut faaliyetler çözüm olmadığı gibi Türk sosyal demokrasisi de bu tıkanıklıkla başa çıkamamıştır. Bunun arkasında yatan sebep, sosyal demokrasinin kendisini yeni bir siyasi yaklaşımla dönüştürememesi, geleneksel ve devletçi yaklaşımlarla hareket etmesi olarak görülmektedir. Aynı zamanda küreselleşmeyle birlikte kimlik ve farklılık eksenli siyaset anlayışının hakim kılınmasına yönelik bir konjonktürün olduğu görülse de Türkiye'de sosyal demokrasi anlayışı, devlet merkezli konumunu koruyarak yeri geldiğinde milliyetçi bir tavır da alabilmiştir. Sivil toplum anlayışının güçlendirilmesi ve demokrasinin kurumsallaşması için gerekli adımların atılmasından ziyade devletçi bir tutum sergilenmiştir (Sarıtaş, 2006: 265-266).

Sosyal demokrasi anlayışının revizyonist bir niteliği olması, değerlerinin günümüz koşulları çerçevesinde kendisini yeniden üretme imkanına sahip olması anlamına gelmektedir. Fakat 1980 sonrasında merkezi değerlerin yeniden inşa edildiği ve solun da

merkeze yakın bir konuma yaklaşarak sosyal demokrat anlayışı bağımsız ve ilerlemeci bir şekilde gelişmesine imkân tanımıştır. Böylece sosyal demokrasi düşüncesi devletin ideolojisi içinde gelişebilmiş, kendi iç dinamikleriyle bağımsız bir şekilde ilerleme konusunda birtakım engellere takılmış, devleti dönüştürebilecek güce haiz olamamıştır. Bu anlayıştaki siyasi partiler de devleti dönüştürme konusunda çekinceli davranmışlardır. Böyle bir durumda sosyal demokrasi düşüncesinin gelişiminin de zorlandığı ileri sürülebilir (Kahraman, 2002: 372).

Türkiye’de sosyal demokrasinin düşünsel ve kuramsal temelleri yeterince atılmamış bu yüzden de küreselleşme ve benzeri hareketler gibi dış etkenler sayesinde çabuk savrulmuştur. Avrupa’da sosyal demokrasinin tarihsel köklerinin 1860’lara dayandığı söylenebilse de Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren filizlenmeye çalıştığı ve olgunlaşma evresinin henüz tamamlanamadığı yorumu yapılabilir (Karakaş, 2007: 256).

Günümüzde ise sosyal demokrasi tartışmalarına bakılacak olursa sosyal demokrasinin siyasi parti nezdinde temsil edilmesi veya ideolojik bağlamda ele alınması yerine belirli ilkeler bütünü, program, zihniyet veya anlayış şeklinde tasavvur edildiği söylenebilir. Çoğulcu bir toplum yapısında mümkün olan anlayışın bu şekilde olması gerektiğine yönelik kanaat mevcuttur (Cıngı, 2020). 21. yüzyılda proletarya yerine prekaryanın giderek kendini göstermesi dikkate alındığında sosyal demokrasinin de toplumun güvencesiz kesimlerine, dar gelirlilere ve emekçilere ulaşmakta zorluk çektiği görülebilir. Aynı zamanda sosyal demokrasinin ilkeler bütünü haline gelmesinden dolayı sosyal demokrat olmayan partilerin de söylem olarak bundan yararlanmaları söz konusu olmuştur (Karakaş, 2019).

2. BÖLÜM: BİRİKİM DERGİSİ VE SOSYAL DEMOKRASİ

Bu bölümde Birikim Dergisi'nin yayın hayatına başladığı andan itibaren dönemseller şekilde yoğunlaştıkları konular ortaya konulacak ve temel fikirleri analiz edilecektir. Ardından dergide savunulan temel tezlerin amaç ve ilkeleri ortaya konulacaktır. Son olarak derginin ana kadrosu çerçevesinden sosyal demokrasiye ve sosyal demokrasinin Türkiye'deki yaklaşımlarına bakılacaktır.

2.1. Kuruluş ve Tarihçe

12 Mart döneminde *Halkın Dostları*⁸ adındaki derginin editörlerinden olan Murat Belge'nin Türkiye'de teorik anlamda tartışmaların olacağı bir Marksist dergi çıkarma düşüncesi, Birikim Dergisi'nin kuruluşuna ön ayak olmuştur. *Halkın Dostları* daha çok edebiyat ve şiir üzerine yoğunlaşmıştır. Yeni çıkarılacak olan dergide kültürel alanın olması gerektiği düşünülmüş, bu düşüncede İngiltere'deki *New Left Review*⁹ adlı dergi örnek alınmak istenmiştir. Bu alandaki fikir tartışmaları için Can Yücel planlanan isim olarak yer almıştır. Teorik ve politik tartışmalar için ilk olarak Onat Kutlar ve Asaf Savaş Akat da yazı kadrosu arasında düşünülmüştür. Murat Belge bu fikirleri Ömer Laçiner ile paylaşmasının ardından dergi fiilen Laçiner ile birlikte Mart 1975'te çıkarılmıştır. İki kurucu isim dışında yayın politikalarına yön veren üçüncü isim ise Can Yücel olmuştur (Belge, 2007b).

12 Mart döneminde Birikim'in temelleri Ömer Laçiner'in hapisanede olduğu zamanda atılmıştır. Bu dönemde sosyalizmin araç ve yöntemleri, hareketin eylem ve fikirleri tartışılmıştır. 1973'ten itibaren kitlesel sol hareketlerin ortaya çıkmasıyla bu sorunların tartışılması rafa kaldırılmış, sorun çözme konusunda herhangi bir adım atılmasının gerekli olmadığı görülmüştür. Böyle bir durumda sosyalizmin çeşitli sorunlarının da beraberinde gelebileceği çekincesi oluşmuştur. Böylece Birikim, sosyalizm konusunda dönemin anlayışından daha farklı bir süreci takip ettiği söylenebilir (Laçiner, 1997).

1975 yılında kurulan Birikim, 61. sayısı ile ilk yayın dönemine 1980 yılının mart ayında son vermiştir. 1 Mayıs'ta herhangi bir toplumsal olayın meydana gelmemesi adına alınan

⁸ 1970-71 yılları arasında 18 sayı olarak yayımlanmış, Ataoğulları Behramoğlu ve İsmet Özel'in kurucusu olduğu sosyalist ve Marksist incelemelerin yer aldığı edebiyat ve sanat alanında varlık göstermiş dergi (Ayyıldız, 2015: 54-55).

⁹ 1960 yılından itibaren İngiltere, Londra'dan yayımlanan, siyasi, tarihi ve kültürel konuları ele alan gündelik siyasi meseleleri de tartışan sosyalist kültür dergisi (New Left Review, t.y.).

önlemler, derginin kapanmasına da sebep olmuştur. Bu açıdan 1 Mayıs'ı konu alan tüm yayınlar durdurulmuş, Birikim de bu konu üzerinde özel bir sayfa hazırladığından dolayı kapatılmıştır (Türk, 2010: 134).

2.1.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesinde Birikim Dergisi

12 Mart dönemi öncesinde 1960'lardan itibaren sol kitleselleşmiş ve farklı hareketler ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamın muhtıra dönemiyle sona ermesi, solun kendi içinde yaptıkları eleştirileri de farklılaştırmıştır. Aynı zamanda sosyalist hareketler dünyada da bunalıma girmeye başlamış Birikim'de de bu bunalımların analizlerine yer verilmiştir. Birikim, Türkiye'de de 12 Mart döneminden sonra solun özeleştirisi yapmasını önemli görmüştür. 1971'den sonra ortak bir çözüm yerine sol içi gerilimlerin daha da arttığı fakat sosyalist hareketlerin çeşitlendiği ve topluma yerleştiğinden söz edilebilmektedir (Birikim, 1975: 7-8). 1975'te yayın hayatına başlayan Birikim, Türkiye'de solun bu sorunlarına ağırlık veren değerlendirmelere değinmiştir.

Birikim'de yazarlar bu dönemde 1960 darbesine giden süreç ve bu sürecin solu nasıl etkilediğine yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu değerlendirmelere göre 1950'lerden itibaren kapitalizmin gelişmesiyle Türkiye'de de sanayi burjuvazisinin doğmaya başladığı, özel girişimlerin ortaya çıkışıyla da devlet mekanizmasının içinde yer alan bürokrat-aydınların güçlerinin zamanla gerilediği düşünülmüştür. Yeni bir sınıfın yükseldiğini öngören bürokrat-aydınların devleti yeniden kendi konumlarını sarsmayacak şekilde düzenledikleri dile getirilmiştir. Bu düzenlerden biri olarak 1960 darbesinin kendini gösterdiği, sosyalist harekete de etki ettiği ifade edilebilir.

1960 darbesi sonucunda Birikim'e göre sol içinde iki eğilim ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, MDD - SD tartışmalarını meydana getirmiştir. Birikim'e göre MDD'nin kendisine durağan bir yapı analizi seçtiği ifade edilmiş toplumun ekonomik yapısına göre bu kararı verdiği düşünülmüştür. Bu noktada Birikim, MDD'yi saptırılmış bir Marksizm yorumu olarak görmüştür. MDD, devrimin iktidarı ele geçirme konusunda askeri darbelerden yararlanmasını anlayışına karşı çıkmıştır. Bu açıdan Birikim MDD'yi eleştirmektedir. Demokratik bir devrimin devlet katında olması gerektiği yaklaşımını eleştiren Birikim, bu tip yapı analizlerinden de kaçınmayı hedeflemiştir (Birikim, 1976: 15-18). Buradan yola çıkarak Birikim'in yayın hayatına girmesinden itibaren hem anti-demokratik tutumları öngören yapıları hem de solun bu tip girişimlere olan yakınlığı eleştirilmiştir.

Bu dönemde Birikim, Türkiye'de sosyalist değerlerin tam olarak oluşmadığını ifade etmiştir. Dergi bu konudaki sorunu teorideki eksiklikte ve temellerin atılmamasında görmüştür. 12 Mart muhtıra döneminde ise Birikim'de bu eksiliğin içinin iyice oyulduğu ve daha da derinleştiği dile getirilmiştir (Birikim, 1975: 4).

Birikim, sosyalizmin belli başlı hipotezlerinin kalıplaşması neticesinde bunlara eleştirel bakmanın mümkün olmadığı düşüncesine sahiptir. Buna karşılık Birikim'in çıkışı, teorik açıdan bu eleştirilere kapı açma hedefi olarak nitelendirilebilir. 1960'lı yıllardan itibaren sosyalist hareketler, Türkiye'de teorik ve entelektüel bir çıkış noktası bulma adına özgün tartışmaları hedeflemişlerdir (Laçiner, 2007b: 23-24). Buradan hareketle Birikim'in ne olması gerektiğini söyleyen doğru bir sosyalizm öğretisi yaratmaktan ziyade tartışma konularını genişleterek bu alana katkı sağlamak ve bilgi birikimi oluşturmak için çabaladıkları söylenebilir.

Bu dönemde Birikim, sosyalizmin tekrar özgün ideallerine dönmesini, 1960'lardan itibaren yükselen kitlese hareketler ve taleplere karşı birleştirici unsurları faaliyete geçirmesini, insani ve toplumsal değerler ve fikirlerin gün yüzüne çıkartması gerektiğini savunmuştur. 1960'lardan itibaren Birikim, sosyalizmin kendini yeniden ayağa kaldıracak potansiyelini açığa çıkarmaya çalışmıştır. Sosyalizmin bu dönemde kitlelerden uzaklaşarak parti ve kadrolar etrafında sıkıştığı ileri sürülebilir (Laçiner, 2007b: 25-26).

1975-1980 arasında Birikim, kendilerini devrimci olarak nitelendiren kişilerin “kadro” ve “yönetim” odaklı düşündükleri bir sosyalizm anlayışı üzerinde sorunların tartışılmasını önlemeyi hedeflemiştir. Bunun yerine teoriye dönerek sosyalizmin devrimci kimliğinin yeniden düşünülmesini sağlayan bir bilinç yaratmaya çalışmışlardır (Laçiner, 2007b: 29-30). Birikim'in başlattığı bu düşünce çeşitli tartışmaların içerisine de sirayet ettiği görülebilir.

1980 askeri darbe dönemi öncesinde Birikim, Türkiye'deki sosyalist hareketlerin olgunlaşmadığını ve hatalı analizlerde bulunduğunu düşünerek bu konuda yardımcı olabilmek için teorik eksiklikleri giderme amacı gütmüştür.

1980 darbesinden 9 yıl sonra kapatılan Birikim Dergisi'nin 14 yıl faaliyette olduğu dönem içerisinde kendisini sosyalizmin teorisini yeniden inşa etmeye adanarak ona ait değer ve

kavramların doğru kullanılmasını amaçlamışlardır. Bu sayede Birikim'in çeviri eserlere de önem verdiği söylenebilir. Aynı zamanda sadece siyasi bir dergi olmaktan ziyade kültür alanını da içeren çok boyutlu bir dergi oldukları ileri sürülebilir. Böylece Türkiye'de sol düşünce adına yeni bir gelenek inşa ettikleri söylenebilir. Fakat dönemin siyasi olayları ve solun kitleleşmesi gibi birtakım doğru bilinen yanlışlar, toplumsal sorunlar ve siyasi çıkmazlar derginin hedeflediği çizgide gitmesini zorlaştırmıştır. Bu tip sorunları ele almaya çalışan pratik yaklaşımların değerlendirmeleri de ağırlıkta olmuştur.

2.1.2. 1989 Sonrasında Birikim Dergisi

Derginin ilk yayın döneminde Ömer Laçiner ve Murat Belge'nin ağırlığı görülse de ikinci yayın hayatında Tanıl Bora ve Ahmet İnel de aralarında bulunmuştur. Derginin bu dört ismin şekillendirici işlevlerinin ağırlıkta olduğu dile getirilebilir (Argın, 2007: 969).

Birikim'in ilk yayın hayatında sosyalist hareketlerin sorunları üzerinde tartışmaların olduğu söylenebilir de ikinci yayın hayatında sosyalizmin kendisinin tartışıldığı ifade edilebilir (Argın, 2007: 980-981). 1980'lerden sonra değişen dünya konjonktürüyle birlikte Birikim'in de sol literatürdeki iktisadi ve siyasi anlayışı değiştirme istencinin yanı sıra solun ideolojik söylemlerinin de yeniden inşasına başvurdukları anlaşılmıştır. Bu noktada daha çok post-Marksist düşünceden hareketle yeni yorumlar getirilmiştir. Böylece yabancı kaynakların çevirisine de daha fazla ağırlık verilmiştir (Yanık, 2012: 47).

Birikim, egemen söylemleri reddetmek yerine o söylemlerin kendi iç yapısını ters yüz etmek ve analiz etmek gibi yöntemlere de başvurmuştur. Bu açıdan bazı kavramları yeniden inşa ederek sosyalist alana dinamik bir yapı kazandırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda Marksizm içindeki kavramların geleneksel algılarının değiştirilmesinde rol oynayarak yapı-bozumcu yaklaşımları benimsemekte Althusser, Stuart Hall, Laclau ve Mouffe gibi isimlere referansla değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu noktada çeviriye önem veren Birikim, solun krizine yönelik yine teoriden yararlandıkları bir anlayışı benimsemektedir (Sayın, 1997). Kısacası hem Türkiye'de hem de dünyada 1980'lerden sonra solun krizine yönelik yeni yöntemler ve yorumlar üzerinden Birikim'de farklı alanlara kapı açıldığı, tartışmaların genişletildiği yorumu yapılabilir.

Derginin birinci döneminde Marksizm ile sosyalizm arasında bir özdeşliğin kurulduğu fakat ikinci döneminde ise sosyalizmin tercih edilebilir bir “etik” olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Marksizm'in ise referans alınabilecek bir bilim olarak kabul edildiği vurgulanmaktadır. Buna bağlı olarak çeşitli kavramların ve terimlerin de ikinci yayın döneminde daha farklı ele alındığı, anlamlarının genişletilerek yorumlandığı görülmektedir (Belge ve Laçiner, 1997).

Birikim, ikinci yayın döneminde sosyalizmin çöküşe geçtiğini benimsemek yerine böyle bir zamanda daha fazla söylenecek sözün olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada devrimci bilincin yeni kavramlarla birlikte kendisini yenilemesi gerektiğini ifade ederek çöküşün sebebini de sosyalist toplumların mevcut sosyalizm anlayışlarından kaynaklandığı yönünde değerlendirmektedir (Bozkurt, 1997).

Derginin ilk yayın hayatında Marksizm daha çok *Leninist* ve *Ortodoks Marksist* yorumlardan referansla tartışılmıştır. İkinci yayın hayatında ise bu referans yavaşça terkedilmiş, hatta Marksist yorumların da azaltılarak sosyalizmin daha farklı yorumları tartışılmıştır. Fakat bu değişiklik yavaşça dergide kendini gösterse de sorunların teorik boyuttan kaynaklandığına dair fikir tartışmaları devam etmiştir. Bu durum, yayın kadrosunda Murat Belge ve Ömer Laçiner'in derginin ikinci yayın hayatında da belirgin olarak ağırlıklarını korumalarından kaynaklandığı düşünülebilir (Arslan, 2015: 66).

1990'lardan itibaren Birikim, ülke sorunları tartışmalarından da kopmamıştır. Türkiye'de farklı fikirlerin tartışıldığı bir ortamda sadece sol için değil diğer görüşlerin de tartışmalarına yer verdikleri, bu tartışmaların diyalog ekseninde geliştirilmesine özen gösterdikleri ifade edilebilir (Aktaş, 1997). Birikim, ikinci yayın hayatında ele alınan tartışmaların da genişlemesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde demokrasi kavramına daha fazla önem atfeden dergi, sosyalizmin demokrasiyi de kapsayan içeriklerini ön plana almıştır (Aksoy ve Aksoy, 1997).

Birikim, 1980'lerden sonra ikinci yayın hayatında bulunduğu dönemde reel sosyalizmin çöküşüne tanık olmuştur. Bu noktada sosyalizmin bir düşünce olarak ortaya çıkma imkânı vurgulanmıştır. Ömer Laçiner'in 12 Eylül döneminden sonra sosyalizm üzerindeki eleştirileri itibar görmeye başlasa da 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'nin siyasi sorunları sosyalizmin teorik tartışmalarını gölgelemiştir. 2000'li yıllardan sonra ise Türkiye'de yaşanan dönüşümlerin etkisiyle sosyalizmin yeniden tartışılmasına yönelik düşüncelerin

kaleme alınması gerektiği ifade edilirken yaşanan siyasi süreç ve sorunların da dergi bünyesinde daha çok tartışıldığı görülmektedir (İnsel, 2007: 14-16).

Birikim'in birinci ve ikinci yayın hayatı teorik tartışmalar konusunda süreklilik arz etmiştir. Fakat birinci dönemde devlet tartışmalarının da soyut olan boyutları tartışılırken ikinci dönemde Türkiye'deki devlet geleneği ve kültürel ortam tartışmaları daha fazla yer bulmuştur. Bu noktada çeşitli somut sorunlar tartışılmış ve bu tartışmalar genişlemiştir.

Aynı zamanda Birikim, ikinci dönemde yazar olarak da daha karmaşık bir kadroya sahiptir. Farklı fikirlere sahip yazarlar da dergide yer almaktadır. Birikim'in, sol düşünceye ait olmayan birtakım konulara da yer açtığı söylenebilir (Argın, 2007: 983-984).

Türkiye'de 1980 sonrasındaki mevcut siyasi ortam, küreselleşme etkisi ve beraberindeki neoliberalizmin yaygınlık kazanmasıyla düşünceler ve tartışmalar da çoğalmaktadır. Tüm bunlardan etkilenen Birikim'in de tartışma boyutu birinci yayın dönemine nazaran daha fazla genişlemiştir. Bu dönemde demokrasi, sivil toplum, yerellik gibi düşüncelerin dergi tartışmalarına eklenmesinin yanı sıra mevcut sistemin toplumsal sorunlarına yönelik somut tartışmalara da yer verdikleri, 2000'li yıllarda da bu tartışmalara daha çok katıldıkları görülebilir. Son zamanlarda ise Birikim Türkiye'nin mevcut siyasi kültürü, toplumsal sorunları, güncel politik gelişmeler ve daha farklı alanlardaki konulara değinerek sosyolojik analizlerde bulunan bir evrede "aylık sosyalist kültür dergisi" olarak yayın hayatına devam etmektedir.

2.2. Amaç ve İlkeler

Birikim'in, herhangi bir siyasi parti veya oluşumun yayın organı olarak ortaya çıkmadığı, herhangi bir politik güç yaratma hedefinde bulunmadığı ifade edilebilir. Birikim'in, kendisini teorik bir araç olarak tanımladığı görülmektedir (Birikim, 1976a: 15).

Birikim, Türkiye'de sosyalist bir kültürün teorik temellerini sağlam bir zemine oturtmak amacıyla gerekli amaçlar edinmiştir. Bu amaçların başında ise yöntem sorununun geldiği ifade edilebilir. Aynı zamanda bu kültürün oluşması adına gerekli eserlerin çevrilmesi, böyle bir kitaplığın kurulması önem arz etmiştir. Fakat Birikim bu çevirilerin hazırlanmasında bazı sorunlara değinerek açıklamalar yapmaya çalışmış ve belirli bir sorun alanını ortaya çıkararak tartışmaya özen göstermiştir. Böylece yerli bir araştırma

alanını ortaya çıkararak entelektüel bir katkı sunmaya çalıştıkları anlaşılabilir. Bu noktada yayın hayatının başlarında 4 temel ilke üzerine ağırlık verdikleri söylenebilir. Bunlar:

- teorinin oluşturulması,
- somut bir bilimsel yöntemin kurulması,
- kültürel bir temelin yaratılması,
- aydın kadronun oluşturulmasıdır (Birikim, 1975).

Derginin yayınlanmasında temel ilke olarak devrimci fikirler kabul edilmiştir. Aynı zamanda teorinin mevcut sorunları aydınlatmada işe yarayacağı ifade edilmiş teorinin doğru kurulması gerektiğine yönelik inanç vurgulanmıştır.

Laçiner (2007a: 77-78), işçi sınıfının kendisine “bilinç” eklenmesini, partinin ise onu temsil ederek tarihi görevini gerçekleştirmesini hatalı bulmuştur. Bu durum işçi sınıfının mücadelenin bir nesnesi haline geldiği düşünülerek eleştirilmiştir. Bu noktada Ortodoks Marksizm'i eleştiren Laçiner, asıl olarak sosyalizmin kendisinde bir devrim yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece işçi sınıfının sadece mücadele için fiziki bir güç veya siyasal bir hareket olarak ele alınmasından öte mücadelenin bir hayat tarzı olarak zihinlerde kurgulanması önemli görülmüştür. Bu mücadelede işçi sınıfının kendisini "olmak istedikleri gibi davranacakları" bir pozisyonda hareket etmelerine imkân sağlayacağı düşünülmüştür.

Birikim'in teoriye verdiği önem sol içinde bazı hareketler tarafından eleştirilse de teorinin sadece pratiğe hedef vermekle kalmadığı, pratik içindeki araç ve yolları da şekillendirildiği de anlaşılmaktadır. Aynı zamanda teoriye verilen önem Lenin ve Kautsky'e atıfta bulunarak vurgulanmaktadır (Birikim, 1976b: 7-8). Birikim, Marksist ve Leninist düşüncelerin bazı boyutlarını ele almak yerine onları bir bütün olarak görmekte bilimsel bir metot olarak pratikte kullanma amacı gütmektedir. Böylece Birikim'in çıktığı dönemde mevcut kısır tartışmalardan uzak, yeniliğe açık bir yayın olarak kendisini katkı ve ilham veren bir pozisyonda tuttuğu söylenebilir (Birikim, 1976b: 11).

Birikim, "insan"ı değişmez yasalar etrafında edilgen bir unsur olarak ele alan Marksist düşünürlerin aksine yine Marx'tan atıfla "insan"ın kendi çizdiği sınırları aşan ve yasalarını değiştirebilen yaratıcı kişiliğine vurgu yapmaktadır. Daha çok bu düşüncelerin dergide Ömer Laçiner tarafından ortaya konulduğu ve onun etkisinde oluştuğu düşünülebilir

(Laçiner, 1997). Böylece sosyalizmin günümüzde kapitalizmle entegre olduğu ve onun birtakım değerleriyle içselleşmeye başladığı düşüncesine karşılık Birikim, insani değerleri yeniden ele alma konusunu misyon edinerek sosyalist temelleri sağlamlaştırma hedefini taşımaktadır (Bozkurt, 1997).

Laçiner, sosyalizmde bir partinin öncülüğüyle belli bir disiplin yaratılarak oluşturulan mücadelenin, askeri bir müdahale stratejisiyle benzerlik taşıdığını düşünmektedir. Bu şekilde sadece iktidarı ele geçirme hedefinde bulunan mücadele ile bölüşüm ve mülkiyet ilişkilerinin değişikliğinin bu yola indirildiği söylenebilir. Bu şekilde ortaya çıkan siyaset anlayışını Birikim’de reddeden Laçiner, kendilerine yapılan bu eleştirileri de kabul etmemektedir (Laçiner, 2005: 24-25).

Marksizm’de her bir olayın tek bir sebebe indirgenmesine de Birikim’de karşı çıkmaktadır. Olayların birbirleriyle olan ilişkisinin ve karmaşıklığının görülmesine dikkat çekilmektedir. Günümüz koşullarında ekonominin belirleyiciliğinin karmaşık ilişkiler içerisinde politik süreçlerle de iç içe olduğu söylenebilir. Siyasetin egemen bir düşünce olarak merkezde olduğu, kapitalizmin erken dönemlerinden sonra bu belirleyicilik düşüncesinin karmaşıklaştığı ve farklı alanların merkezi konumlarda görünür olduğu açıklanmaktadır. Bu farklı alanlardan birisi de kültürdür (Belge, 2009: 67-68). Bu amaçla Birikim’in kültür konusunu da önemseydiği, bu alanda da etkili olduğu görülmektedir. Dergi içinde bu alana daha fazla vurgu yapan isim ise Murat Belge’dir. Ayrıca kültür konusuna verilen diğer bir önemin insanın yaratıcı kişiliğine atfedilen önemin bir parçası olduğu da düşünülebilir.

Birikim’in ele aldığı konular arasında Türkiye’de gelişmiş bir aydın geleneğinin olmaması da yer almaktadır. Bu sorun, sosyalist değerlerin teorik açıdan benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Böylece bilimsel bir tutumun gerçekleşemediği ifade edilmektedir. (Birikim, 1975: 4). Aynı zamanda devrim ve işçi sınıfı arasındaki bağlantının Türkiye’de geçmişte yanlış kurulduğu, buna bağlı olarak bu ilişkinin günümüzde de geçmişte kurulan hatalı yaklaşımlar üzerinden eleştirildiği anlaşılmaktadır (Laçiner, 2007b: 65).

1990’lardan itibaren özellikle Birikim, sınıf mücadelesini odağına alan bir iktidar mücadelesi düşüncesi yerine farklı anlayışları da kapsayan bir koşullar bütünü içinde yeni bir siyaset yapma tarzını kabul etmektedir. Böylece mevcut sosyalist siyasetin de kendisini aşarak yeniden inşasının gerekliliği vurgulanmaktadır, dar ve kısır tartışmalar

içinde geleneksel kavramlara boğulma durumunu kabul etmemektedir. Buradan yola çıkarak Birikim'de 1990'lı yıllardan itibaren yeni bir siyasal anlayışın gerekliliği, sosyalizmin de bu anlayış çerçevesinde ufkunu genişletmesi önemli görülmektedir. Böylece demokratik tutumların daha da ön plana çıkarıldığı, bu yöndeki tartışmaların daha da görünür kılındığı anlaşılmaktadır (Laçiner, 2005: 25-26).

Aynı zamanda toplumun farklılık eksenli hareketlerinin gelişimi, alt sınıf ve orta sınıf arasındaki benzerlik gibi sınıf ilişkilerinin değişimi, klasik sınıf hareketleriyle çözüme kavuşturulamayacak derecede karmaşıktır (Bora, 2009: 83-84). Buradan yola çıkarak Birikim'de Marksizm'in ortaya koyduğu yaklaşımlar ve sosyalizmin mevcut sorunları çözme konusundaki tutuların aynen uygulanması veya kavranması yetersiz olarak görülmektedir. Bu noktada klasik öğretilerin geçersiz kaldığı noktasında bir algının ortaya çıktığı ve bu algının Birikim'de 1980'lerden sonra değişen toplum yapısının bir gerekliliğinden dolayı meydana geldiği düşünülebilir.

Birikim'in post modern eleştirileri kullandığı söylene de kimlik siyasetini savunduğu söylenemez. Kullanılan bu eleştirilerin Birikim'in radikal demokrasiyi savunduğu düşüncesini açığa çıkarttığı ve bu yüzden eleştirildiği görülmektedir. Fakat Birikim, bu konudaki eleştirileri reddetmekte Marksizm ile radikal demokrasi arasında bir tutumla sol üzerindeki eleştirileri dile getirmektedir (Bilecen, 2011: 172).

Birikim, sosyalizmi sadece siyasi alanda politikaya indirgenebilecek bir ideoloji olarak görmeyip farklı alanlarda kendini gösterebilecek bir kültür olduğunu da dile getirmektedir. Devrimci bir politikanın bu kültürden kendini ayırdığı zaman işe yaramayacağı savunulmakta siyasi hareketlerin ise kültürün içinde olgunlaşması gerektiği benimsenmektedir (Birikim, 1975: 5). Aynı zamanda Birikim, kültürün sınıf temeline indirgenebilen bir olgu olmadığını ileri sürmektedir. Birikim'de siyasi sorunları kültürden, kültürü de siyasetten ayırmanın mantıksız olduğu görülebilir (Birikim, 1976a: 39).

Sosyalizmin zorunlu bir öğreti olmaktan ziyade "iyi"yi amaçlayan etik bir seçim olduğu Murat Belge (2009: 62) tarafından vurgulanan bir düşüncedir. Bu açıdan sosyalizmin olabilirliğinin tarihsel koşullara bağlılığına hapsedilmediği, bireyin seçimine ve onun ölçüsünde gerçekleşebilecek bir imkân olduğu görüşü benimsenmektedir. Mücadelenin nedenselliği yerine amacı öncelemesi eleştirilmektedir. "Tarihsel bir yasa" olarak kendini

ön plana alarak zorunlu bir sürecin gelişmesini takip eden düşüncelerin günümüzde tehlikeli olduğu savunulmaktadır. Böyle bir zorunluluk yerine sosyalizmin gelişiminin "etik seçme" anlayışıyla insanların bilincinde şekillenebilecek ve eyleme dökülebilecek bir özgür iradeye bağlı olduğu düşünülürken Birikim’de de bu anlayışın sirayet ettiği görülmektedir (Belge, 2009: 71-72).

Sosyalizmi iktisadi, siyasal ve tarihsel çizgisinin dışında insani boyutlarıyla ele alan Murat Belge, sosyalizmin etik bir özne inşasında katkıda bulunduğuna yönelik bir değerlendirmeyi de dile getirmektedir. Fakat Birikim dışındaki bazı çevreler tarafından sosyalizmin ahlaki bir yaşam formu olarak sunulmasını, bireyselliği harekete geçirici bir etki olarak yorumlayıp eleştirenler de mevcuttur. Bu konuda toplumsal içeriklerin hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu açıdan “etik özne” tanımının bireyselliğe yapılan vurguyu genişlettiği ve sosyalizmin hayat tarzı olarak kurulmasıyla kolektif mücadelenin göz ardı edildiği yönünde eleştiriler getirilmektedir (Arslan, 2015: 72).

Birikim'in teori konusunda çok fazla boğulduğu yönünde eleştiriler olduğu gibi derginin sosyalizm konusunda yeni bir alternatif veya daha farklı bir sosyalizm tasavvuru yaratma hedefiyle ortaya bir şey koyamadığı yönünde de eleştirilmektedir. Birikim'in bu tutumunun daha çok sosyalist bilince yönelik olduğu, sosyalizme dahil olan hareketlerin çok geniş olduğu ve bunun sonucunda değerlendirilmesinin mümkün olmadığı yönünde eleştiriler mevcuttur. Siyasetin, bir güç oyunu için araç olarak kullanılmasından ziyade bu güç reflekslerinin aşıldığı bir alan olarak görülmesi yaklaşımını benimseyen Birikim, kendisini Türkiye’de bu geleneğin dışında konumlandırarak farklı kılmaya çalıştığı söylenebilir. Aynı zamanda Birikim’in, siyasetin toplumu dönüştürmek için bir araç olarak kullanılmasından ziyade önce mevcut siyaset yapma tarzının sorgulanmasına vurgu yaptığı ileri sürülebilir. Bu noktada Birikim’in bir şeyi herhangi bir amaç olarak kullanmaktan ziyade öncelikle o şeyin kendi içinde bir dönüşüme ihtiyaç duyduğu, bazı temel unsurlarda değişiklik öngördüğü görülebilir. Bu noktada Birikim, bazı yerleşik algıları sorgulama yeteneğini geliştirme amacı taşımaktadır (Argın, 2007: 976 - 978).

Buradan yola çıkarak Birikim’in 3 ana hedefi gerçekleştirmek için çabaladığı söylenebilir:

1. Bilimsel bir yaklaşım olarak Marksizm'i ele almak ve bu bağlamda teoriyi yeniden inşa etmek.
2. Teorinin yeniden inşasıyla birlikte sosyalist değer ve kavramların algılanışını da değiştirerek sosyalizmi dinamik tutmak ve Türkiye'de de sosyalist kültüre olumlu bir perspektif kazandırmak.
3. Sosyalizmin ahlaki, etik, insani ve kültürel yönlerine dikkat çekerek sosyalizmin "indirgemeci" ve "tarihsel misyonunu gerçekleştirebilecek" anlayışlarının aksine birbirleriyle ilişkili bir bütün olduğunu ortaya koymak.

2.3. Birikim Dergisi'nde Sosyal Demokrasi Algısı

Birikim, sosyalizmin birçok farklı konusunu ele alıp tartışma alanı açmakta bu çok boyutlu tartışma konuları arasında sosyal demokrasi de bulunmaktadır. Aynı zamanda sosyalizmin teorik olarak yeniden ele alınışı çabalarından hareketle bu anlayıştan türeyen çoğu düşünce de Birikim'de sorunsallaştırılmaktadır.

1989'dan sonra derginin ikinci yayın hayatından itibaren yazar kadrosunun çeşitlenmesi ve tartışma konularının genişlemesiyle birlikte sosyal demokrasiye yönelik tartışmalar da farklı boyutlar üzerinden ele alınmış, değerlendirmeler de farklılık göstermiştir. Bu noktada sosyal demokrasinin alanına giren konular arasında dergi içinde fikir birliğinin olmadığı farklı perspektiflerden bakılarak yorumların getirildiği anlaşılmaktadır.

Avrupa'da sosyal demokratlar sosyalizme ait bazı kavramları sorunsallaştırmış ve ortadan kaldırma amacı gütmüşlerdir. Birikim'de Ömer Laçiner ise Avrupa solunda bu kavramların sosyal demokratlar tarafından tasfiye ediliş süreçlerini eleştirmektedir. Anlayış Dergisi'nde Ebru Afat ile söyleşi gerçekleştiren Laçiner (t.y.), 1970'lerde Avrupa solunun "proletarya diktatörlüğü" kavramının parti programlarından kaldırılmasını ve Türkiye'de de bu durumun örnek alınmasını eleştirmektedir. Laçiner, "proletarya diktatörlüğü" kavramının uygulamada totaliter bir yanının olmasını, kavrama yüklenen hatalı manaların sebep olduğunu savunmaktadır. Bu yüzden kavramın biçim değiştirdiği, sosyal demokratların da kavramın bu değişen biçimi üzerinden eleştirdikleri düşünülmektedir. Buradan yola çıkarak Birikim'de Laçiner, sosyal demokrat kavramların belirlenmesinde ve inşa edilmesinde kavramların yanlış yorumlanmasından kaynaklı bir durumu açığa çıkarmaktadır. Bu durum, sosyal demokrat anlayışın Birikim tarafından topyekûn eleştirilmesi anlamına gelmemektedir. "Proletarya diktatörlüğü" kavramının

gerçek manasıyla anlaşılması ve uygulanması, diktatörlükten ziyade demokrasiye vurgu yapan bir anlayışı geliştirdiği yönünde değerlendirilmektedir (Laçiner, t.y.). Hem sosyal demokrasideki anlayış hem de Laçiner'in ifadeleri analiz edildiğinde her ikisinde de sosyalizmin totaliter ve baskıcı yönünün eleştirildiği görülmekte fakat uygulamada teorinin yöntem ve araçlarının farklı kullanıldığı ve yorumlandığı anlaşılmaktadır.

Birikim, Marksizm'in ortaya koyduğu düşünceye göre gerçekliğin somut koşullar çerçevesinde anlam bulacağını düşünmekte, bu düşünceyi yanlış yorumlayarak revizyonist bir tutum takınanları da eleştirmektedir. Revizyonizmin Marksist teoriyi değiştirdiğini, teorinin değiştirilemeyecek bir unsur olduğu vurgulanmaktadır (Birikim, 1975: 3).

Almanya'daki partilerin sosyal demokrat birleşimi sonrasında oluşturdukları Gotha Programı Ömer Laçiner tarafından Birikim'de eleştirilmiştir. Laçiner'e göre bu programda işçi sınıfı, "sınıf bilincinin" önüne koyulmuş, birliğe bilinçten daha fazla önem verilmiştir. İşçi sınıfının parti etrafında birleşimini sağlayan Gotha Programı'nda Marksizm'in öne sürdüğü argümanların bir kısmı ifade edilmemiştir. İşçi sınıfının kendiliğinden birleşiminin parti eksenli oluşmasını ve kurumsallaşması sonrasında "bilinç" yönünün eksik kaldığı görülmüştür. Marksist teorinin bilimsel bir bilgi olarak görülüp oluşturduğu bilince önem atfeden Ömer Laçiner, "bilinç" in işçi sınıfından uzak kaldığını ifade etmektedir. Bu arayı kapatmak için bilince sahip aydınlar partide yönetici olarak görev alsalar da parti ve örgütlerinin uzağında konumlandıkları ileri sürülmektedir. Bernstein'in revizyonist fikirleri ise böyle bir yapının üzerine inşa edilmiştir. Böylece ortaya konulan yeni fikirlerde Marksizm'in günümüz şartlarında uygulanmasının zor olduğu düşünülmüş, ortaya koyduğu argümanların ise "değişmez" ve "sabit" olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Laçiner, 2007c: 70-74). Marksizm'in dönemin şartlarına göre başvurulabilecek fikirler olarak ele alınmasına karşı olan Laçiner, bu sayede Bernstein'in Marksizm'e alternatif bir farklılığa girişmesini eleştirmektedir. Bu düşünceye göre sosyal demokrasinin tarihsel gelişiminin Marksizm'den sapılan hatalı bir teorik yaklaşım üzerinden doğmasına yol açmıştır. Ömer Laçiner'in aynı zamanda işçi sınıfının parti etrafında birleşimi sağlanarak sınıfın birliği yerine partinin bilinç oluşturma çabaları yorumları da Rosa Luxemburg'un düşünceleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Ömer Laçiner ve Ahmet İnsel, sosyal demokrasinin bir dünya görüşü ve insan ilişkilerini belirleyen bir unsur olarak görülmesinden ziyade belirli durumlarda bir alternatif olarak ortaya çıktığını düşünmekte bunu da sosyalizmin algılanışına bağlamaktadır. İktisat örneğinden hareketle sosyal demokrasinin belli bir ekonomik kriz durumunda akıllara gelmesi ve sadece kriz ortamlarında ekonomiye indirgenen bir alternatif olarak ön plana çıkması eleştirilmektedir. (İnsel, 2007b; Laçiner, t.y.). Ekonomik kriz esnasında sosyal demokrasinin iktisadi büyümede rol oynamaya başlaması, kendi popülaritesini artırma gayesi olarak görülmektedir. Bu noktada ekonomik büyümenin sonuçlarını beklemek yerine mevcut burjuva hegemonyasının kırılması daha önemli görülmektedir. Böylece sosyal demokratların iktisadi yaklaşımları Birikim’de Ahmet İnsel tarafından eleştirilmektedir (İnsel, 2007b).

Ahmet İnsel, sosyalizmin özgürlük boyutunun önemsizliği adına piyasa ekonomisinin ve demokrasinin tahakküm altına alınmadığı müddetçe işleyebileceğini ileri sürmektedir. Fakat İnsel’in eşitsizliğin azaltıldığı, demokratik katılımcılığın sağlandığı bir ortamda piyasa hakimiyetinin sorun olarak görülmeyeceği düşüncesi "kestirmeci" bir tutum olarak nitelendirilmekte ve eleştirilmektedir. Bu noktada meselein sadece özgürlükler çerçevesinde ele alındığı ve bu alana indirgenmediği söylenebilir (Arslan, 2015: 71). Demokratik mekanizmaların bireyin yararı konusunda işleyebilmesi mümkünse, serbest pazar ekonomisinin özgürlükçü sol tarafından sorun teşkil etmeyeceği anlayışı çıkmaktadır. Fakat yine de serbest piyasanın denetlenmesinin gerekli olduğu Ahmet İnsel tarafından savunulmaktadır (İnsel, 2000: 53).

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak Ahmet İnsel’in denetim altında işleyebilen serbest piyasa ekonomisinin demokrasiyi ve özgürlüğü sağladığı müddetçe değişmesinin gerekli olmadığı anlayışı, sosyal demokrasi anlayışıyla örtüşmektedir. İnsel, her ne kadar sosyalizmin iktisada indirgenmesinin yanlış olduğunu ifade etse de demokrasiye atfettiği önem neticesinde kapitalizmin bazı unsurlarıyla barışık olunabileceği anlayışına yakınlık duymaktadır. Bu durum sosyal demokrasinin serbest piyasa aracılığı ile sosyal adaleti ve adil bölüşümü sağlama noktasında savunulabilecek bir olgu olarak görülmesiyle eşdeğerdir. Buradan solun iktisada indirgenmemesi gerektiği fakat iktisadın ise demokrasi ve özgürlükler alanına indirgenebilen bir araç olarak görülebildiği yaklaşımı çıkmaktadır. Bu noktada sosyal demokrasinin iktisadi açıdan toplumsal refah sağlama

noktasındaki yorumları eleştirilse de demokrasiyi ve özgürlüğü sağlama noktasındaki yöntemlerin sorun teşkil etmediği sonucu çıkarılabilir.

Birikim’de sosyal demokrasinin, sosyalist veya komünist öğretilerin toplumu radikal biçimdeki dönüştürücü etkilerini bitirerek özgürlük ve eşitliği geliştiren bir potansiyel oluşturduğu da ileri sürülmektedir. Birikim içerisinde bu görüşleri taşıyan Tanıl Bora, sosyal demokrasinin aşırı solu kendi içinde erittiğini düşünmektedir. Buradan yola çıkarak sosyal demokrasinin, tamamen kapitalist mantığın içinde olmadığı gibi köklü değişimler için şiddetli mücadele yerine iyileştirmeler ve dönüşümleri yaratabilme umudu taşıdığı söylenebilir (Bora, 2001).

Aynı zamanda sosyal demokrasi tepki gösteren bir çizgiden ziyade değişim ve dönüşüm odaklı çizgisine devam ettiği ölçüde başarılı olabileceği dile getirilebilir. Fakat sosyal demokrasinin günümüzde bu tepki gösteren çizgiyi barındırdığı müddetçe meşruiyetini zaman içinde kaybedebileceği şeklinde değerlendirilmektedir (Bora, 2001). Buradan yola çıkarak Tanıl Bora, sosyal demokrasi adına olumlu yorumları dile getirmekte sosyal demokrasinin gelişmesi adına dinamik ve dönüştürücü gücünü etkin kılması beklenmektedir. Ömer Laçiner’in teorik açıdan yaptığı sosyalizm analizlerinden ziyade Tanıl Bora’nın pratikte nasıl davranması gerektiğine yönelik değerlendirmeleri, sosyal demokrasiyi daha yakından ilgilendirdiği söylenebilir.

Diğer taraftan sosyal demokrasinin sendika ve sivil toplumlarla yeterli bağ kuramaması, medyatik olması, kaliteli yaşam söylemleri ve tahsilli kentlilere yönelik ifadeleriyle meşruiyetini sarstığı anlaşılmaktadır. Kimlik politikasına dayalı yeni sol hareketlerin çıkması gibi etkenlerle de Türkiye’de sosyal demokrat partilerin olumsuz etkilendiği yine Birikim’de Tanıl Bora tarafından dile getirilmektedir (Bora, 2001).

Türkiye’de sol düşüncenin milliyetçiliğin etkisinden kopamadığı, siyasi fikir ayrılıklarının Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren devleti kurtarma düşüncesinden yola çıkarak oluşmasının bunda etkisi olduğu Birikim’de Murat Belge tarafından ifade edilmektedir. Belge’ye göre bu durumdan sosyal demokrasi düşüncesinin de etkilendiği ileri sürülebilir (Belge, 2003).

Birikim’de milliyetçilik üzerine çalışmalar yürüten Murat Belge, sosyal demokrasi üzerindeki yorumları da bu bağlamda değerlendirmektedir. Türkiye’de sosyal

demokrasinin milliyetçilik ekseninde ele alındığı, Kemalizm'i de sosyal demokrat bir yorum olarak dile getirenlerin olduğunu düşünmektedir (Belge, 2003). Solun farklı fraksiyonları içinde bir kısmının olduğu gibi sosyal demokrasi de devletin kurucu ideolojisi doğrultusunda kendine özgü bir çizgi yaratamadan milliyetçi ekseninde devam etmiştir. Böylece sosyal demokrasinin Türkiye'deki gelişim evresinin bağımsız ve ayakları yere basan bir temel üzerinde gelişmediği yönünde bir yorum yapılabilir.

Birikim'in sosyal demokrasiye yönelik tartışmaları içinde özellikle Türkiye'de CHP üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı da söylenebilir. Türkiye'de sosyal demokrasinin CHP ile bütünleşik şekilde ilerlediği düşünülmektedir.

CHP'nin sosyal demokratlığının, dönemin konjonktürü itibariyle oluştuğu ve sembolik kaldığı yönünde yorumlanmaktadır. CHP'nin sol olmadığı, işçi ve emekçilerin daha çok sağ partilerde kümelenildiği düşünülmektedir. Aynı zamanda CHP'nin sol düşünceden zaman zaman beslenmeye çalışmasının stratejik bir yönelim olduğu da ileri sürülebilir. Bu durum onun sosyal demokrat bir parti olduğu anlamına gelmemektedir (Alpman, 2013: 36-37).

CHP'nin halk yerine devleti önemseyen bir parti olarak kendini gösterdiği, 1960'lardan sonra ise sosyal demokratlığı "ithal" ettiğine yönelik eleştiriler de getirilmektedir. Fakat 1980'lerden sonra CHP, solu kendinden uzaklaştırarak dönemin siyasi havasına uygun medyatik bir hale büründüğü, tabanıyla kurduğu ilişki zamanla zayıfladığı görülebilir (İnsel, 2004: 26). CHP 2000'li yıllarda da Atatürkçü ve milliyetçi tavrını sert bir şekilde ortaya koymuş, sosyal demokrasiye yönelik konuları gündemine almamıştır (İnsel, 2004: 29).

Bu noktada Birikim'de CHP'nin sosyal demokrat bir parti olarak görüldüğü söylene de CHP içerisinde özgün bir sosyal demokrasi hareketinin gelişmesine imkân verilmediği savunulmaktadır. Bu düşüncenin gelişmemesinde devletin kurucu ideolojisinin dışına çıkacak imkânın tanınmaması olduğu söylenebilir. Böylece sosyal demokrat fikirler partinin liderlerine ve dönemin konjonktürüne göre değişiklik göstererek farklı tavırlarda ön plana çıkmıştır.

Birikim'de sosyal demokrasiye ilişkin diğer bir tartışma ise *Üçüncü Yol*'dur. Bu tartışmaya göre *Üçüncü Yol*, sivil toplumun güçlendirilmesi mantığı üzerine kurulmuştur

(Türk, 2006: 32-33). Türkiye’de de 2001 krizinden sonra "sosyal-liberal sentez" olarak adlandırılan birtakım ekonomik iyileştirme programları devreye sokulmuştur. Buna bağlı olarak Türkiye’de *Üçüncü Yol*’un 2001’den sonra canlandığı, devlet-piyasa-sivil toplum üçlüsüne yapılan vurgunun yükseldiği söylenebilir (Türk, 2006: 34). Fakat bu durum günümüzde daha çok sermayenin maliyetini önemseyen yaklaşımlara güç kazandırdığı yönünde *Birikim*’de değerlendirilmektedir (Türk, 2006: 38). Bu kazandırılan güçte CHP’nin etkisinin fazla olduğu görülmektedir (Kozanoğlu, 1998).

Birikim’de ön plana çıkan yazarlar tarafından sosyal demokrasinin, demokrasi ve özgürlükler boyutuna önem atfedildiği söylenebilir. Bu duruma her yazarın kendi perspektifinden baktığı görülse de demokrasi ve özgürlüklerin gelişmesi açısından sosyal demokrasi olumlu karşılanmaktadır. Özellikle bu düşüncenin pratikteki somut örnekleri bağlamında derginin ikinci yayın döneminde damgasını vuran Tanıl Bora ve Ahmet İnsel tarafından daha fazla tartışıldığı, Türkiye’deki gelişiminin daha çok demokrasi ve özgürlükler açısından ne denli başarılı olup olamadığı yönündeki değerlendirmelerinden görülebilmektedir. Ömer Laçiner ve Murat Belge ise sosyal demokrasinin sosyalizmden ve Marksizm’den kopuşu olarak görülebilen teorik kavramların nasıl yorumlandığı daha fazla dikkati çeken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Ömer Laçiner tarafından Marksizm’e atfedilen önem neticesinde sosyal demokrasinin teorik boyutunun bu bağlamda tartışıldığı görülmektedir.

Derginin ikinci yayın döneminde ve özellikle 2000’li yıllarda Türkiye’deki mevcut politik sorunlara yönelik analizlerin daha fazla görülmesiyle sosyal demokrasi alanına giren belli başlı konuların da bu durumdan etkilendiği görülebilmektedir. Bu noktada sosyal demokrasinin alanına giren konuların ve pratikte karşılaşılan sorunların Türkiye’de ve dünyadaki durumu da *Birikim*’de analiz edilmiştir. Buraya kadar *Birikim*’in sosyal demokrasi düşüncesine yönelik fikirlerin dergi çevresinde ortak bir düşünceye sahip olmadığı, her yazarın kendi dünya görüşü ve bakış açısına göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Fakat radikal bir tavır içerisinde bulunmamalarından ötürü demokrasiye yönelik olumlu tutumlarını ortak bir çerçevede vurguladıkları görülebilir. Sosyal demokrasiye yönelik eleştirilerin de bu açıdan ne derecede ön plana alınıp alınmadığı konusunda ortak bir eleştiriye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

3. BÖLÜM: 2000 SONRASI BİRİKİM DERGİSİ'NDE SOSYAL DEMOKRASİYE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Bu bölümde sosyal demokrasinin alanına giren belli başlı konular Birikim Dergisi yazarları tarafından yapılan 2000 yılı ve sonrasındaki değerlendirmelerle analiz edilerek sosyal demokrasi düşüncesine yönelik tavırları ve düşünceleri ortaya konulacaktır. Bu değerlendirmelerde Birikim'in 2019 yılının aralık ayına kadar olan toplam 204 sayısı incelenmiştir.

Birikim'de yer alan sosyal demokrasiye ilişkin kavramlar, incelenen makalelere göre “emek”, “sınıf”, “demokrasi” ve “sosyal devlet” olarak belirlenmiştir. Bu kavramlar, derginin 2000 yılı ve sonrasında ele alınan konuların ağırlığına göre tasnif edilmiştir. Birikim'de sosyal demokrasiye ilişkin yapılan tartışmalara bakıldığında bu kavramların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Sosyal demokrasinin işçi sınıfına verdiği önem, emeğin kutsallığı, sınıflar arası çatışmanın reddi gibi değerlere yaptığı vurgudan ötürü “emek” ve “sınıf” başlıkları seçilmiştir. Özgürlük ve eşitliğin çoğulcu bir yapıda gerçekleşmesi, katılımcılık, hukukun üstünlüğü ve toplumsal refahı sağlayacak ekonomi politikaların hayata geçirilmesi düşüncelerinden hareketle de “demokrasi” ve “sosyal devlet” başlıkları uygun görülmüştür. Birikim'de tüm bu değerlerin konu olarak işlendiği ve bahsi geçtiği son 19 yılın sayıları incelenerek analiz edilmiştir.

3.1. Emek

Emek, mal ve hizmetlerin üretilmesi için sarf edilen çaba olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan insanlık tarihiyle birlikte emek var olmuştur. Çalışanların emeğinin kapitalizm tarafından sömürülmesi iddiasıyla solun kendini gösterdiği söylenebilir. Emekle birlikte ortaya çıkan değerın kapitalizm tarafından biriktirilmesiyle emeklerini karşılayacak minimum miktarda değerın çalışanlara verilmesi emekçileri de mücadele etmeye zorlamaktadır. Bu açıdan çalışanlar kendi şartlarını iyileştirmek ve emeklerinin gereken değeri almaları adına hem sendikalaşma hem de sınıfsal örgütlenme yoluna girmektedirler. Bunun sonucunda işçi sınıfının devrimle birlikte kapitalizmi yıkma gayesi taşıdıkları ve bu devrimin barışçıl veya sert olması gerektiğine yönelik tartışmaların 19. yüzyıldan itibaren süregeldiği de söylenebilir.

Oy hakkının tanınmasıyla seçmenlik anlayışının yerleşmesi işçilerin taleplerini dile getirme konusunda imkân yaratmış sınıf bilincinden uzaklaşmalarına yol açmıştır. Taleplerini demokratik mekanizmalar sayesinde dile getirme yolunu seçen sosyal demokratlar, sert bir devrim anlayışına ve işçi sınıfının iktidar mücadelesine girme zorunluluğunu benimsememektedirler (Tunçay, 2013: 57-58).

19. yüzyıldaki endüstriyel sanayiye sıkışmış emek ile sol arasındaki bu kesişimin, 20. yüzyıldan sonra emekçilerin daha çok adalet ve hakkaniyet gibi konularla sosyal demokrasinin gelişimine imkan sağladıkları söylenebilir. Emeğin, geleneksel sol/sosyalizm yerine sosyal demokrasiye ait değerler ile bütünleştiği anlaşılmaktadır (Tunçay, 2013: 60). Birikim’de yer alan bu değerlendirmeler, emeğin sosyal demokrasi adına önemli bir kavram olduğu ve sosyal demokrasinin tarihsel gelişimi açısından savunulacak ve önem arz edecek bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Sosyalizmin öncelikli olarak hedeflediği ana unsur emek sömürüsüdür. Sadece emek-sermaye çelişkisi değil, kapitalizm dışındaki egemenlik alanlarındaki emek sömürüleri de bu mücadelede yer almaktadır (Cangızbay, 2002: 75). Kadir Cangızbay, Birikim’de ele aldığı yazısında sosyal demokrasinin emek sömürüsünü tamamen kaldırmak yerine emekçilerin aleyhinde var olan her ilişkinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan gerekli desteklerin sağlanması ve bu desteği sağlamada öncü unsurun devlet olduğu Birikim’de ifade edilmektedir. Sosyal demokrasinin “bireysel bir zorunluluk olarak devletçi” olduğunu vurgulayan Cangızbay, devletçiliğin bir ilke olarak yer almasından öte sosyal demokrasi adına bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir (Cangızbay, 2002: 77).

Egemen gücün, emek sömürüsünü meşrulaştırmak adına toplumu böldüğü söylenebilir. Egemen güç, sömüren ve sömürülen olarak bölünme sonucunda kendi egemenliğinin risk altına girmesi halinde bu bölünmüşlüğü üzerini kapatmakta ve daha başka bölünmeler oluşturmaktadır. Bu noktada sola düşen görevin bu bölünmüşlüklerin toplum nezdinde meşrulaştırılmaması olduğu Cangızbay tarafından ileri sürülmektedir. Farklılıkların çatışma yaratacağı anlamına gelmeyeceği, bunlar üzerinde değer anlamında bir üstünlüğün olmaması gerektiğinin mücadelesini de vermesi gerekmektedir (Cangızbay, 2002: 79). Bu durum Cangızbay (2002: 79) tarafından şu şekilde desteklenmektedir:

“Diyelim, siyah ile beyaz, ya da dağ ile ova hem birbirlerinden farklı hem de birbirleri karşısında mümkün olan en büyük kontrastı oluşturmaktadırlar ama bu demek değildir ki, siyah ile beyaz ya da dağ ile ova birbirleriyle çatışma ya da çelişki halindedirler.”

İnsanların güç ve tahakküm ilişkisinin meşrulaştırılması zamanla faşizme yol açabilmektedir. Ezen ile ezilenin varlığının sorunsallaştırılması yerine ezenin kurduğu tahakküm ilişkisinin ve toplumdaki hiyerarşinin ortaya çıkması durumunda sola iş düşmektedir. Bu düşünceye göre asıl önemli olan bu ilişkiyi engellemek yerine emek sömürüsüne dayalı bir ilişkiden kurtulmaktır (Cangızbay, 2002: 82-83). Bu noktada emek sömürüsünün engellenmesi adına sorunun köküne inilmesinin zaruri olduğundan bahsedilebilir.

Sosyal demokrasiye önem arz eden emek konusunun, bizzat Birikim’de emeğin tartışıldığı makalelerden hareketle bu konu üzerindeki değerlendirmelerin emeğin sömürülmesinden ziyade sömürü ilişkilerinin bir sorun olarak ele alınmasını ifade eden yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımların, sosyal demokrasiye bir düzen değişikliği yerine mevcut ilişkilerin adalet ve eşitlik boyutlarına yarayacak şekilde düzenlenmesi anlayışıyla uyduğu söylenebilir.

Emeğin sömürülmemesi adına pratikte önem verilen iki düşünce mevcuttur. “Dayanışma” ve bunun getirdiği “örgütlenme” ile “sendikalaşma” düşüncelerinin bu sömürüyü engellemek adına var oldukları, sosyal demokrasi açısından da önem arz ettiği ifade edilebilir.

Emek kavramı ile ilgili Birikim’de yer alan yazıların, 2000’li yıllar içerisinde sosyal demokrasiyle ilgili yer alan tüm yazılara oranı yaklaşık olarak %17’dir. Birikim’de emeğe yapılan vurgunun “dayanışma ve örgütlenme” kavramları altında bahsedilmesinden ötürü bu alt başlık tercih edilmiştir. Bu kavramın somut anlamda vücut bulduğu kurum ise sendikalar olarak göze çarpmaktadır. Böylece “sendikalaşma” alt başlığı da emek ile birlikte ele alınan diğer bir tartışma konusu olarak Birikim’de yer almaktadır. Alt başlık olarak yer alan “dayanışma ve örgütlenme”den bahsedilen yazılar, diğer bir alt başlık olan “sendikalaşma”dan daha fazladır. Aynı zamanda sendika alanında da dayanışma ve örgütlenmeden bahsedilmektedir. Emek kavramının yer aldığı yazıların niteliğinin yarısından fazlasını haber ve değerlendirme niteliği taşıyan yazılar oluşturmaktadır. Geri kalan yazılar ise eleştirel ve teorik katkı niteliğinde ele alınmış yazılardır. Hem

“dayanışma ve örgütlenme” hem de “sendikalaşma” alt başlıklarında da bu yoğunluk benzer şekilde göze çarpmaktadır.

3.1.1. Dayanışma ve Örgütlenme

Dayanışma ve örgütlenme meselelerinin Birikim’de daha çok kimlik ve farklılıklara dayalı siyaset, dezavantajlı kesimler ve kamusal alan ile ilişkileri boyutunda tartışıldığı görülmektedir.

Kimlik ve farklılıklara dayalı, çoğulculuk anlayışına önem atfeden bakış açısına göre dayanışma ve örgütlenme meselesinin hem olumlu hem olumsuz yanları olduğu ifade edilebilir.

Mevcut toplumsal hareketlerin 2000’li yılların başlarında özellikle küresel sermaye kuruluşları tarafından ortaya çıkan birtakım sorunlara karşılık oluştuğu ve hareketlerin arka planında daha çok "anti-kapitalizm" düşüncesinin olduğu düşünülmektedir. Bu hareketlere karşılık liberal tepkilerin var olması, hareketleri geniş kitlelere ulaştırabilmektedir. Böyle bir durumda ise hareketler ne kadar belli bir sınırlılığa olursa olsun küreselleştiği ve kolektif bir mücadele isteği uyandırdığı söylenebilir. Bu kolektif ağ içerisinde farklı gruplar ve farklı kesimler olsa da mücadele edilen alanın küresel sermaye grupları ve kapitalizm olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak aynı düşmana karşı farklılıkların ortak bir ağ kurduğu bu süreç "küresel hareket" olarak nitelendirilebilir. Bu hareketin hiyerarşisiz ve çoğul mücadele alanları olması dikkat çekicidir. Silahsızlanma, çevre, hayvan hakları, göçmenler, çocuk işçiliği gibi birçok farklı dezavantajlı alanların güçlendirilmesi adına kampanya faaliyetlerini geliştirmektedirler (Karakaş, 2005: 28-29). Böylesine bir küresel hareketin gerçekleşmesi için hareket talebinin aşağıdan yukarıya doğru oluşması ve mücadele alanları için örgütlenme açısından birlikteliğin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda Türkiye’de bu tip hareketlerin gelişmesinin önündeki engel olarak milliyetçi kavramlara bağlı kalan solun söylemleri görülmektedir. Çeşitliliği bir engel olarak görmek yerine çoğul ve karmaşık ilişkilere karşı kendisini güncel tutan bir sol anlayışın gelişmesine Birikim’de önem verildiği söylenebilir (Karakaş, 2005: 31).

Birikim’de örgütlenme konusunun kimlikler ekseninde krize girdiği değerlendirmeleri de mevcuttur. Osman Elbek’in “Sola Bakmak” adlı yazısında bu krizin değerlendirilmesi

yapılmaktadır. Elbek'e göre farklı düşüncelere tahammül edememe, hatta onu yok etmeye yönelik harcanan çaba ile bu krizin derinleştiği söylenebilir. Aynı zamanda kapitalizmin yabancılaştırdığı ve bireyciliği yücelten tutumunun hakim olduğu her yerde sadece mevcut ve yüzeyde görünen sorunlar hakkında fikir yürütüldüğü ifade edilmektedir. Mevcut kimlikler üzerinden kimlerin öteki olduğuna yönelik bir belirlenim içerisine girilmesinden ziyade kapitalizmin bu tipte bir siyaset yapma anlayışını ortadan kaldıracı çözümler göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun bir sonucu olarak da örgütlenmenin kriz yaratan etkenlerinin tartışılması Elbek'e göre önemlidir. Solun fikirlerinin tabandan tavana doğru tartışılması, yerelden başlatılması, bütünleşme ve dayanışmanın sağlanmasıyla sivil bir alanın yaratılmasını başarmalıdır. Gündelik yaşam pratiklerinde neoliberalizmin insan üzerinde yabancılaşma, güvensizlik ve salt bireyci anlayışları pekiştirdiği söylenebilir. Birikim'de bu etkiyi kırabilecek unsurun dayanışma ve örgütlenme olduğu dile getirilmektedir (Elbek, 2009: 50-51).

Buradan çıkan düşüncelere göre, Birikim'de farklılıklar ve kimlik eksenli siyasi hareketlerin daha fazla ön planda olduğu kabul edilerek örgütlenmenin bu alanlarda güçlendirilmesi anlayışı ön plana çıkmaktadır. Özellikle örgütlenmeye yönelik dezavantajların kapitalizm ve neoliberal politikaların etkisinde görüldüğü, buna karşılık ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin ve çoğulcu siyasi anlayışın da örgütlenme ve dayanışma temelli yaklaşımları benimsediği söylenebilir. Böylece mücadelelerinde daha güçlü olabilecekleri bir anlayış savunulmaktadır.

Buna ek olarak Ergün İşeri ve Yaşar Kanbur tarafından Birikim'de örgütlenme ve dayanışmanın, dezavantajlı kesimler ile ilişkisi boyutunda değerlendirildiği de görülmektedir. Özellikle "sağ"ın siyaset anlayışında yer alan "sadaka" kültürü üzerinde şekillenmiş dernekler ve vakıflar sayesinde faaliyetler gösterilmesinin toplumun dezavantajlı kesimleri açısından olumsuzluk yarattığı dile getirilmektedir. Devletin bu anlayışla yaptığı yardımlar engellilerin örgütlenme sorunlarına ve onları yabancılaştırmaya ivme kazandırmaktadır. Aynı zamanda bu şekilde yapılan yardımların hak ve özgürlükler ekseninden ziyade kişiyi sadece yardımı yapana bağlayan bir anlayışa götürdüğü ifade edilebilir (İşeri ve Kanbur, 2008). Diğer taraftan Birikim'de Necmi Erdoğan'a göre yoksulların ve ezilenlerin örgütlenmesinin temel dayanağı olan dayanışma ve ortak dilin yaratılması sorunları tamamen çözmeseyse bile etkili bir anlayışı geliştirilebilmektedir. Bu değerlendirmeye ek olarak devletin temel kurumsal yapılarının

da bu dili oluşturmaktan uzak olduğu belirtilmektedir. Fakat Erdoğan'ın, ortak dilin oluşmasına ilaveten sunduğu temel dayanak “hegemonik ve sosyalist bir seçeneği öne sürmek”tir (Erdoğan, 2008: 87). Böylece güncel bir değerlendirmeye Ergün İşeri ve Yaşar Kanbur'un eleştirileri de desteklenmektedir. Fakat Necmi Erdoğan'ın ortak dilin oluşmasıyla birlikte ortaya koyduğu karşı hegemonik yaklaşım, sosyal demokrasi düşüncesi içerisinde yer almayan bir davranış olduğu gibi dayanışma ve örgütlenmeyi de daha sosyalist bir alana çektiğinden bahsedilebilir.

Yoksul sınıfın kendisini görünmez olarak hissetmemesi gerektiğine yönelik en etkili çarenin katılımcılık olduğu söylenebilir. Mevcut ilişkileri aşarak daha özgürlükçü bir katılımın gerçekleşmesi özsaygıyı arttıran bir durumdur. Mevcut piyasa mantığının dışında kurulan ve her şeyin metaya dayalı olmadığı bir anlayışın ortaya çıkması etkili olabilmektedir. Böyle bir durum mevcut sömürü ilişkilerinin zincirini kırarak, insani ve vicdani bir anlayışı egemen kılacaktır. Buradan yola çıkarak Foti Benlisoy ve Saffet Arı, Birikim'de yer alan “Solun muhtaç olduğu kudret” adlı yazısında solun ihtiyacı olan etkenlerin güçlü, katılımcı ve demokratik bir dayanışma olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu dayanışmanın yaratılmasında insani eylemler göz önüne alınarak demokratik bir kamusal savunulmaktadır. (Benlisoy ve Arı, 2003: 83-84). Bu noktada katılımcılık düşüncesini geliştiren demokratik bir tutumun arkasında dayanışma unsurunun olduğu söylenebilir. Aynı zamanda sosyalizmin ahlaki olarak gerçekleşebilmesi adına böyle bir demokratik tavrın harekete geçmesi gerektiğini vurgulayan Benlisoy ve Arı (2003: 84), dayanışmayı “özgürlüğün nüveleri olarak tarif etmek ve kurmak” şeklinde ifade ederek bu düşünceleri desteklemektedir. Böylece sosyalizmin, sosyal demokrat değerlere de sahip çıkması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu değerlerin öncelikle demokrasi olduğu, dayanışmanın da demokrasiyi geliştiren bir yönüne sahip olduğu vurgulanarak sosyal demokrasiye atıfta bulunulmuştur.

Örgütlenmenin sosyal yardım boyutuyla ilgili değerlendirmeleri de göz önüne alındığında hemşerilik anlayışına dayanarak mikro ölçekte kurulan örgütlenmeler de önem arz etmektedir. Bu noktada asıl önemli olan bu unsurun içinde bulundurduğu dayanışma ruhuyla bütünleşmiş bir emek süreci olduğu Birikim'de Tanıl Bora tarafından vurgulanmaktadır. Böyle bir yardım eyleminin arkasında yatan asıl unsurun dayanışma olduğu ifade edilebilir (Bora, 2008: 21-22).

Böylece kamusal alanların gelişmesi konusunda da örgütlenme ve dayanışmanın gerekli olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu alanda Birikim’de yer alan Ulaş Bayraktar’ın yazısı, dayanışma ve örgütlenmenin yerellekle kurduğu bağı ortaya çıkarmaktadır. Bu bağ ile Bayraktar (2019: 8), “yerel siyasetin demokratikleşmesi” adına dayanışma ve örgütlenmeye vurgu yapmaktadır. Özellikle kentlerde, ortak alanların yaratılması ve ortak hissiyatların açığa çıkarılarak kentliler arasında ortak bir bağ kurulmasıyla “müştereklik” anlayışı ortaya çıkabilmektedir. Bunun için gerekli olan durum ise bu tip birliktelik alanlarının geliştirilmesi ve hizmetlerin sağlanabilmesidir. Kentlilerin “hemhal” ve “hemdert” olabilmesini açığa çıkarmak ve sonrasında bu bağı birleştirebilen kolektif bir belediyeçilik anlayışının hizmet göstermesi müşterek bir siyaset anlayışının kent üzerinde etkili olabilmesini sağlayabilecektir. Bu durumda dayanışma anlayışı ön plana çıkarak katılımcılığı ve toplumsal bütünlüğü sağlamlaştırmaktadır (Bayraktar, 2019: 18).

Aynı zamanda Birikim’de iktisadi açıdan da örgütlenme ve dayanışmanın yararlı olabileceğinden bahsedilmektedir. Özellikle kooperatifçilik düşüncesinden yola çıkılarak kapitalizme olan bağlılığın minimum seviyeye indirildiği bir kolektif ekonomik girişim, Birikim’de yer alan Pelin Doğan, Irmak Ertör ve Baybars Kulebi’nin yazısında vurgulanmaktadır. Bu durum emekçiler için demokratik anlayışın yerleşmesini hızlandırırken mevcut ekonominin paydaşları ve kendi kurdukları ağın içinde dolaşmalarını da sağlamaktadır (Doğan, Ertör ve Kulebi, 2016: 67). Kooperatifçilik anlayışı, zor zamanlarda emekçilerin kurdukları bağ ile “dayanışma ekonomisi” modeli oluşmaktadır. Bu gelişimi sağlayan diğer etkenlerden birisinin de toplumun farklı kesimleriyle kurdukları ortak bağlar sonucu oluştuğu da söylenebilir (Doğan ve diğerleri, 2016: 70). Bu durum da iktisadi anlamda emeğin yerelde korunmasını sağlayan ve katılımcılığı geliştiren bir dayanışma unsuru olarak görülebilir.

Birikim’de değerlendirilen dayanışma ve örgütlenme kavramının demokratik gelişim açısından ihtiyaç olduğu yazarlar tarafından ortak bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu iki unsur farklı alanlar üzerinden tartışılrsa da temelde savunulan düşüncenin tüm yazarlar tarafından benzer olduğu görülmektedir. Aynı zamanda dayanışma ve örgütlenmeyi günümüzde sosyalizmin eksik bir yönü olarak gördükleri de söylenebilir. Böylece sosyalizmin, sosyal demokrasinin vurguladığı bir değer üzerinden tartışıldığı ifade

edilebilir. Bu durum da sosyal demokrasiye ait bir değerin günümüzde ne denli ihtiyaç duyulduğunun göstergesi olarak sayılabilir.

rgtlenme, neoliberalizmin küresel etkileriyle birlikte daha yerel ve sosyal politikalar bazında da gerekli bir unsur olarak vurgulanmakta neoliberal uygulamaların küresel, ulusal ve yerel bazdaki olumsuz etkilerine karşı gerekli olan bir kalkan olarak görülmektedir. Ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda küreselden yerele dayanışma unsurunun toplumun birlik ve bütünlüğü adına bir yapı taşı olduğu düşünülmektedir. Bunun tezahürü olarak da örgütlenmenin gerekliliğine olan inançla birlikte demokratik bir toplumun temellerinin sağlamlaştırılması hedeflenmektedir. Birikim’de dayanışma ve bunun beraberindeki örgütlenme unsuruna atfedilen önem ile sosyal demokrasi anlayışının temel ögelerinden biri dile getirilmekte ve savunulmaktadır. Aynı zamanda sosyal demokraside yeniden açılım sağlayan *nc Yol* yaklaşımındaki demokratik toplumun oluşturulmasına yönelik vurgu, Birikim’deki örgütlenme meselesinin ele alınışıyla da rtşebilmektedir.

Sosyal demokrasinin önemli kavramlarından biri olan dayanışma ve örgütlenmenin emeğin kutsallığından yola çıkan bir durumu yansıttığı söylenebilir. Bu doğrultuda emeğin tahakküm altına alınmaması ve değerinin yok sayılmaması açısından sosyal demokrasinin önem atfettiği dayanışma ve örgütlenme unsurunun Birikim’de de hem toplumsal fayda hem de emeği değersizleştiren olumsuz tutumlardan etkilenmeme açısından önemli görüldüğü söylenebilir. Özellikle kapitalizm ve neoliberal politikaların olumsuzluklarından doğan ve toplumun belli kesimlerini etkileyen unsurlara karşı bir savunma olarak ön plana çıkan örgütlenme ve dayanışma, aynı zamanda sivil alanın yeniden inşası, katılımcılık, eşitlik gibi birtakım demokratik kazanımların da gelişmesine etki ettiği yönünde düşünülmektedir. Fakat yapılan bu tartışmaların özellikle sosyal demokrasinin gelişimine katkı olarak görülmesinden ziyade genel olarak sol düşüncenin günümüzde faaliyet gösteremediği alanlarda yeniden ayağa kalkması için değerlendirildiği anlaşılabilir.

3.1.2. Sendikalaşma

Sendikaların yapıları itibariyle işçi sınıfını merkezi konuma alarak sermaye karşısında işçi sınıfının sınırlandırıcı etkisini yıktıkları ileri sürülebilir. Fakat günümüzde sendikalaşma oranı gittikçe azalmakta ve g kaybetmektedir. Daha çok büyük ölçekli

yapılan üretimler ve devletin piyasaya hakim olduğu ekonomik ilişkiler esnasında ivme kazanan sendikalar, hizmet sektörünün artış gösterdiği küreselleşmeyle birlikte değişen ekonomik ilişkiler ve üretim şekilleriyle gerilemeye başlamıştır. Aynı zamanda esnek çalışma biçimleri ve kuralların daha az olmasıyla değişen üretim ilişkileri sendikalar üzerindeki gelişme faaliyetini de olumsuz anlamda daha fazla etkilemiştir (Çelik, 2005: 57-58).

Birikim’de sendikalardaki bu güç kaybını tartışan Aziz Çelik, bunun sebebinin 1970’lerin sonunda Keynesyen ekonomik modele bağlı olan sınırlı piyasa mantığının zamanla krize girmesine ve neoliberalizmin yükselişine bağlamaktadır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra ulus devletlerin kendilerini hızla kalkındırmak adına devletçi politikaları uygulaması, artan üretim ilişkileriyle birlikte işçilerin sosyal haklarının da tanınmasını gerektirmiş ve refah devlet politikalarıyla birlikte sendikalaşma artmıştır. Zamanla devlet denetiminde bulunan sendikaların da artmasıyla korporatizm çağı başlamış krizle birlikte bu ilişkilerden ve refah devlet modelinden vazgeçilmiştir. Günümüzde de hala güçlenemeyen sendikaların ise değişen üretim ilişkilerine karşılık kendini güncelleştirmekte zorlandığı söylenebilir (Çelik, 2005: 61-62).

Birikim’de neoliberalizmin yükselmesiyle birlikte emek üzerindeki denetimin daha da arttığı ve bu sürecin despotik bir hal aldığı düşünülmektedir. Fakat aynı zamanda işçinin bedensel ve zihinsel süreçlerinin yanı sıra sosyal hayat da mevcut sermaye düzeni içerisinde yeniden düzenlenmektedir (Zorlu, 2015: 70). Bu durumu hızlandıran etken işçi sınıfı üzerindeki kontrol ve denetim mekanizmaları olarak meydana gelmekte, temelinde ise iş verimliliğinin sağlanması amacı yatmaktadır. Bu da sermaye sınıfına karşı işçi sınıfının zamanla güç kazandığı ve kendi taleplerini daha çok duyurabildiği bir döneme denk gelmektedir. Birikim’de bu düşüncelere dayanan Mihrican Zorlu, “işçi sınıfını çok yönlü bir emek denetim sürecine tabi kılma” durumunun gerçekleştiğini dile getirerek kontrol ve denetim mekanizmalarına eleştiride bulunmaktadır (Zorlu, 2015: 67).

Sendikacılık anlayışının ortaya çıkışı konusunda Ahmet İnel, Birikim’de ele aldığı tartışmada "çatışma"nın merkezi konumda olduğunu ifade etmektedir. Müzakereyi de barındıran bu süreçte ne çatışmanın ne de müzakerenin tam anlamıyla kutsandığı, bunların yanında insanın özsaygısını kazanma mücadelesinin de verildiği ifade edilmektedir (İnel, 2008). Bu noktada emeğin sömürülmemesi adına önem verilen

sendikalaşmada aynı zamanda kişinin bireysel olarak “kendini gerçekleştirme” katkısında bulunduğu da bahsedilebilir.

Fakat günümüzde sermayenin birikimi ve kapitalizmin değişime uğrayarak daha esnek üretim ilişkilerinin hakim olduğu, post-fordist üretimin şekillendirdiği iş kolları giderek yaygınlaşmaktadır. Buna bağlı olarak da düzensiz bir emek süreci meydana gelerek bazı kesimlerin örgütlenemediği görülmektedir. Bu durum Birikim’de kaleme alınan “Sendikal Kriz ve Prekerya” isimli yazıda Yavuz Pak tarafından eleştirilmektedir (Pak, 2010: 40-41). Aynı zamanda sendikacılığın da meslek haline gelmesi, işçi sınıfının çıkarlarını dile getirmedikleri, Keynesyen politikaların terk edilmesinden etkilenmeleri gibi çeşitli durumlar sendikaların bugün itibariyle krizde olduklarının ispatı olarak yorumlanmaktadır. Bu noktada Yavuz Pak, sendikaların daha çok neoliberal politikaların etkisinde hareket ettiklerine yönelik bir eleştiriyi dile getirmektedir (Pak, 2010: 42-43).

Böyle bir durumda sendikaların birbirleriyle olan dayanışmaları da önem kazanmaktadır. Armağan Teke’nin Birikim’de ele aldığı yazısında bu dayanışmanın önemi dile getirilmektedir. İfade edilen bu dayanışma unsurunun oluşturulması, sendikaları neoliberal politikaların olumsuzluklarından kurtarabilmektedir. Sendikalaşmanın sadece işçi ve işveren arasındaki anlaşmadan ibaret olmadığı düşünülebilir. Özellikle sendikalaşma, işçi sınıfında emeğin korunmasını sağladığı gibi dayanışma, birlik olma ve bütüncül davranma gibi süreçleri de bir değer olarak katmaktadır. Aynı zamanda sendikalar arasında kurulacak diyaloglarla da demokratik mücadele sürecinin etkili olması beklenmektedir. Teke (2010: 43), “iktidara karşı ortak bilincin geliştirilebileceği bir yol” izlenebilmesinin gerekliliğini bu düşüncelere bağlamaktadır. Sendikaların bilgi paylaşımı, kolektif hareketleri, sınır ötesi kuruluşlarla olan ilişkilerin sıkı tutulması ve eşgüdümle hareket etmeleri, bu duruma katkı sağlayabilecek bir pratik olarak da değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin Ayça Kurtoğlu ve Tore Fougner tarafından ele alınan “Ulusötesi dayanışma ve sendikal (yeniden) canlanma” adlı yazısında da ifade edilmektedir. (Kurtoğlu ve Fougner, 2010: 35). Tartışılan düşüncelerin Armağan Teke’nin değerlendirmelerine katkı niteliğinde olduğu da ileri sürülebilir. Böylece sadece sendikal diyalog öngörülmemekte farklı kuruluşların sürece dahil olması da beklenmektedir. Hem yerel hem de sınır ötesi kuruluşların desteği ile yaratılan ağı böyle bir mücadeleyi her zaman diri tutacağı ifade edilebilir. Bunun neticesinde sendikalaşma,

işçi sınıfına indirgenmiş bir faaliyet alanı olmak yerine farklı unsurların da sürece dahil olmasını gerektiren katılımcılığı esas almaktadır (Teke, 2010: 45).

Kısacası sendikalaşmada sadece klasik anlamda işçi sınıfının emeğini korumaktan öte demokrasiyi geliştirme noktasına ağırlık verilmektedir. Sendikalaşma konusunda Ahmet İnel'in insanın özsaygısına yaptığı vurgu, Yavuz Pak'ın neoliberalizm eleştirisi, Armağan Teke'nin ortak bilinç vurgusu, Ayça Kurtoğlu ve Tore Fougner'in etkin ve verimli bir yol haritası değerlendirmeleri, her ne kadar farklı açılardan bakılsa da belli başlı ortak düşünceleri kapsadığı görülebilir. Yapılan bu değerlendirmelerin ve değerlendirme sonucunda savunulan görüşlerin geleneksel sosyalist bir tarzın sesleri olmadığı anlaşılmaktadır. Sendikalaşmayı hem güncel hem de farklı mücadeleleri kapsayan demokratik bir olgu olarak yeniden diriltme amacının, sosyal demokrasinin kurumsal yenilenme arzusuyla benzerlik taşıdığından bahsedilebilir. Fakat yazarların sendikalaşma konusunda ifade ettikleri yorumlara bakılırsa sosyalizmin geleneksel kalıplarını kırma amacı taşıyan bir tavırla hareket ettikleri görülmektedir.

Türkiye için sendikaların gelişimi üzerine yapılan değerlendirmelere bakıldığında Birikim'de Aziz Çelik'in 2010 Anayasa değişikliklerini sendikal haklar bağlamında değerlendirdiği yazısı önem arz etmektedir. Sağ-muhafazakar partilerin bu tip talepler üzerine pek düşmediği ve iktidarları boyunca da sendikal hak konusunda otoriter davrandıkları ifade edilmektedir (Çelik, 2010: 96).

Türkiye'de sendikal hakların yasal düzenlenmelerle önünün açıldığı söylene de devlet kontrolünde olması öngörülmüş ve siyasi partiler açısından seçim malzemesi olmuştur. 1961 öncesinde devletin sendikalar üzerindeki sınırlandırıcı etkisi ve gerekli düzenlemeleri, sendikalar konusunda devletin "paternalist vesayetçi zihniyet" olarak görülmesine yol açtığı söylenebilir. 1961 Anayasasıyla sendikaların önü açılrsa da 1960-70 arasındaki uygulamalar sendikalar üzerinde sınırlandırıcı bir etki göstermiş paternalist bir devamlılık sağlanmaya çalışılmıştır (Çelik, 2010: 98). 1980 askeri darbesinden hemen sonra da tekrar düzenlenen sendikal haklar, 1961 Anayasası'nın sunduğu özgürlüklerden ziyade biraz daha kısıtlayıcı bir tutum içinde düzenlenmiştir. İşçilerin artık eskisi gibi ezilmediği ve çoğu sorunlarının ise tamamlanmış olduğu belirtilerek işçilere taviz verilmeyen bir anlayış ile kısıtlamalar getirilmiştir. Sendikal haklar konusunda devletin

yeniden işçiler adına düşünerek hareket ettiği ve otoriter bir anlayış ile düzenlemede bulunduğu söylenebilir (Çelik, 2010: 99).

Türkiye’de bu konuda devletin işçi sınıfının birliğine ve kararlarına pek fazla imkân tanımadığı Birikim’de de Aziz Çelik tarafından ifade edilmektedir. İşçi sınıfının sendikalaşmasının ve örgütlenme boyutlarının kendiliğinden oluşmasına fırsat verilmediği, eleştirel bir yaklaşımla dile getirilmektedir. Böylece sendikaların devletçi olmayan bir çizgide dayanışma mantığıyla demokratik ve katılımcı unsurlarının gelişmesi beklenmekte özgürlükçü bir alanın yaratılması öngörülmektedir. Bu noktada Aziz Çelik, devletin yasal bir güvenceyle sendikaların korunması ve gelişmesine işaret ederek bu konuda sosyal demokrat anlayışla aynı tavra sahip olduğu anlaşılmaktadır.

24 Ocak Kararları ve askeri darbeyle birlikte işçi sınıfının denetim ve kontrol mekanizmaları güçlenerek sendikaların güçsüz bırakıldığı söylenebilir. Günümüz itibariyle sendikaların demokratik mekanizmalarının geliştirilmesi, kendi isteklerinin yerine işçilerin taleplerine kulak asmalarının zaruri olduğu Birikim’de Mihrican Zorlu tarafından savunulmaktadır. Aksi taktirde sendika yönetimlerinin hiyerarşik olarak kararları tepeden inmece şekilde tasarlaması, işçilerin pasif hale gelmesine ve bu durumun kalıcı bir alışkanlık olarak algılanmasına sebep olabilmektedir (Zorlu, 2015: 73-74). Bu doğrultuda sendikaların da kendi içerisinde demokratik tutumları kurumsallaştırmaları gerekmektedir. Zorlu (2015: 74), bu durumu “neo-taylorist emek denetimi” olarak adlandırmaktadır. Zorlu’nun bu tartışmayı ele alması, Aziz Çelik’in “sendikaların kendi hareket imkanlarına olanak tanınması” düşüncesini destekler nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Aynı zamanda Türkiye’de sendikaların birbirleriyle kurdukları ilişki ve farklı aktörlerle olan ağlarının zayıf olduğu yine Ayça Kurtoğlu ve Tore Fougner’in ele aldığı “Ulusötesi Dayanışma ve Sendikal (yeniden) Canlanma” yazısından çıkarılabilir. Bu tip bir eşgüdümlü sendikal hareketin yoksunluğunun sebeplerinden biri, sendikaların farklı ideoloji ve görüşlerin etkisinde kalarak fikri düzeyde parçalanması ve ekonomik zorluklar olduğu söylenebilir. Bu durumda olması gereken dayanışma ve birlik sağlanamamaktadır. Bu açıdan Türkiye’de sendikaların milliyetçi bakış açısının yumuşatılması ve bu tip sorunlar karşısında daha küresel düşünebilme pratiğinin geliştirilmesinin fayda sağlayabileceği söylenebilir (Kurtoğlu ve Fougner, 2010: 37-38). Bu durum, Aziz

Çelik'in ele aldığı "Avrupa Sendikalarının Yükselişi ve Düşüşü Üzerine" adlı bir başka yazısında desteklenmektedir. Sendikaların dar bir örgüt olarak kalmaması ve kendi geleneksel pratiklerinden sıyrılarak güncel karmaşık ilişkiler bütününe adapte olabilecek şekilde örgütlenmeleri savunulmaktadır. Sendikaların farklı sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklaşa hareket ederek ulus-üstü nitelikte sosyal düzenlemeler geliştirmelerinin de gerekli olduğu ifade edilmektedir (Çelik, 2005: 65-66). Böylece her iki yazarda da sendikaların dayanışması adına ulusu aşan bir hareket alanı önemli görülmektedir. Bu da sosyal demokrasinin önem verdiği kurumsal bir yapı olan sendikaların küreselleşmeyle etkinlik kazanabilmesinin olumlu bir sonucu olacağı düşünülmektedir.

Emeğin sömürülmemesi için işçi sınıfını korumayı öngören sendikalar, Birikim'de sermayeyi sınırlandırma noktasında da önemli görülmektedir. Sosyal demokratların işçi sınıfı mücadelesinde önem taşıyan sendikaların çıkar ve talepler hususunda demokratik bir mücadele ekseninde hareket etmelerine yönelik düşünceleri Birikim'de de savunulmaktadır. Savunulan bu düşüncelere göre sendikaların devletten bağımsız özerk yapılarının korunması, sadece işçi sınıfına indirgenmemesiyle birlikte demokratik, katılımcı, sivil toplumcu, dayanışmayı arttırıcı unsurları geliştiren bir olgu olarak da görülebilmektedir. Aynı zamanda sendikalaşma düşüncesine yönelik değerlendirmelerin Birikim'de bu konuyu ele alan yazarlar tarafından güncel olmasına ayrı bir hassasiyet gösterilmiştir. Gösterilen bu önem, geleneksel sosyalist düşüncede yerleşik bazı algıları yıkarak sosyal demokrasinin revizyonist ve ilerlemeci yaklaşımıyla benzerlik taşıyabilmektedir. Bu noktada sendikalaşma düşüncesi ve bir kurum olarak sendika, emeğin tahakküm altına alınmaması için dayanışma ve örgütlenmeden sonra gelen ikinci bir unsur olarak hem sosyal demokrasi düşüncesinde yer almakta hem de Birikim'de önemsenmektedir.

3.2. Sınıf

Belli bir sınıfa atfedilmiş tarihsel misyonun başarısının olmadığı Birikim'de dile getirilen bir düşüncedir. Birikim'de Yüksel Taşkın'a göre kendisini devrimci olarak nitelendirenlerin bir kısmının böylesine kurgulanmış bir olgunun içerisinde yer aldıkları düşünülmektedir. Aynı zamanda Taşkın'a göre bu teorik düşüncenin gerçek hayatta var olamadığı ifade edilebilir. Bu açıdan bakıldığında evrensel idealleri tamamen terk etmeden sadece belli bir sınıfın dönüştürücü gücüne inanılması ve bu inancın bireydeki

öznel potansiyelin önüne geçmesi durumu eleştirilmektedir. Aynı zamanda sınıfların başka sınıflarla tarihin belli zamanlarında kurdukları ittifaklar, ağlar ve ilişkiler gibi farklı yöntemleri kabul eden bir yaklaşım benimsenmektedir (Taşkın, 2008: 82-83). Böylece Yüksel Taşkın'ın, sınıflar arası ilişki kuran bir anlayışı savunduğu söylenebilir. Aynı zamanda toplumun çoğulluğunun farkına varılması savunmakta, pratik anlamda demokratik bir anlayışın oluşturulmasını da vurgulamaktadır. Diğer taraftan dayatma ve yönlendirme düşüncesinden vazgeçilmesi de önemli görülmektedir (Taşkın, 2008: 84). Birikim'de yazısı bulunan Alphan Telek de Karl Polanyi'den referansla sınıfların ittifak yapabileceğine yönelik anlayışları ve uzlaşılmasına vurgu yaparak Taşkın'ın düşüncelerini kuvvetlendirmektedir. Bu noktada toplumsal çatışma yerine toplumsal ilişkilerin geliştirilmesi hedef alınmaktadır (Telek, 2018: 22-23).

Bir sınıfın, diğer sınıfları tahakküm altına alma düşüncesinin popülizm ile ilişkilendirildiğine yönelik değerlendirmeler de Birikim'de Emek Yıldırım ve Polat S. Alpman'ın düşüncelerinde yer almaktadır. Sosyal, kültürel ve siyasal anlamda bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde kurduğu tahakküm ilişkisine dayanan hegemonya, aynı zamanda hakimiyet kuracağı sınıflar arasında benzerlikler oluşturmakta ve onları manipüle etmektedir. Bu durum da popülizm ile ilişkilendirilmektedir (Yıldırım ve Alpman, 2018: 24).

Birikim'deki diğer bir tartışma noktası da sınıf kavramının günümüzde tarihi bağlarından kopartılarak ele alındığı yaklaşımdır. Demokratik mücadeleler veya belli krizlerin aşılmasının sınıf kavramından yoksun bir şekilde vurgulanması, "sınıf"ın tarihi geçmişinin ve birikiminin yok sayılmasına yol açmaktadır. Sınıf kavramının yıkımından doğan boşluğu "birey" in doldurduğu, farklılıkların ön planda olduğu ve iktidarı ele geçirme amacı gütmeyen demokratik hareketlerin olduğu söylenebilir (Akgün ve Türkmen, 2009: 98-99).

Birikim'de post- Marksist yorumlar ve yeni toplumsal hareketler de sınıf kavramıyla ilişki kurularak analiz edilmektedir. Bu yorumları Birikim'de Mesut Yeğen, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'dan hareketle tartışmaktadır. Yeğen, sınıf mücadelesinin yerine çoğul özneli kuran ve klasik sınıf mücadelesini bu alanlara dönüştüren anlayışlardan bahsetmektedir (Yeğen, 2002). Bu noktada günümüzde yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkarak iktidarı ele geçirme gibi bir misyonu olmadığı, farklı

mücadele alanlarında buldukları ifade edilse de sınıf hareketi güncelliğini korumakta ve bu alana çekilmesi gerektiği söylenebilir. Böylece Yeğen, tamamen post-Marksist yorumları benimsemese de Marksizm'in temelinde bulunan sınıfçılığın kendisini henüz yok etmediğini vurgulamaktadır.

Birikim'de bizzat "sınıf" kavramının tartışmaları analiz edildiğinde bu alana yönelik değerlendirmelerde bulunan Yüksel Taşkın, Alphan Telek, Emek Yıldırım, Polat S. Alpman ve Mesut Yeğen'in düşüncelerinde klasik sınıf mücadelesinin eleştirisi yer almaktadır. Bu mücadelenin günümüzde yer almadığı fakat sınıfların yine de yok sayılmayacağı düşünülmektedir. 2000'li yıllar içerisinde yapılan bu tartışmada sınıfların kendi içlerinde de farklılıkların doğduğu kabul edilmekte, buna yönelik olarak sınıflar arası ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Birikim'deki yazarların bu konudaki ortak önerileri demokratik bir ilişki ve dayanışma olarak göze çarpmaktadır. Böylece sınıf üzerinden yapılan geleneksel sosyalist anlayışın eleştirildiği demokratik, çoğulcu ve sivil toplumcu bir anlayışla ele alınmasında hemfikir oldukları söylenebilir.

Farklılık eksenli bireysel hareketlerin küreselleşmeyle geliştiği, sosyal demokrasinin sınıf eksenli fakat mücadeleye dayanmayan bir stratejiyi benimsemesiyle yeni toplumsal hareketler konusunda bunalıma girdiği görülmektedir. *Üçüncü Yol* modeliyle sosyal demokrasinin yeniden açılımı sağlanarak farklılık eksenli hareketleri de kapsadığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sınıfları göz ardı etmediği, sınıf ilişkilerinin uzlaşısını benimsediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Birikim'in de farklılık eksenli hareketleri ve mücadeleleri kabul ettiği, fakat sınıfların mevcut varlığını koruyarak aralarındaki mücadele ve tahakküm ilişkisinden ziyade uzlaş, diyalog ve dayanışma gibi unsurlarla bütünleşebilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu konuda Birikim'de yer alan düşüncelerin, sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* ile geçirdiği yeniden yapılanma sürecinde vurgulanan yaklaşımlarla benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Birikim'de sınıf kavramının ele alındığı yazıların, sosyal demokrasiyle ilgili ele alınan diğer yazılara oranı yaklaşık %27 olarak hesap edilmiştir. Ele alınan bu yazılar yoğunluk olarak daha çok sınıf kavramının tartışmasını içermektedir. Bu tartışmalar ise teorik katkı ve eleştiri niteliğindedir. "İşçi sınıfı", "orta sınıf" ve "burjuva" olarak belirlenen alt başlıklara bakıldığında yoğunluğun "işçi sınıfı" üzerinde olduğu görülmektedir. Aynı zamanda emek kavramı ile kurulan ilişki de "işçi sınıfı" tartışmasında göze çarpmaktadır.

Tüm alt başlıklara ilişkin yazıların niteliği analiz edildiğinde haber ve değerlendirme mahiyetinde olan yazıların, teorik katkı ve eleştirel yazılara oranla fazla olduğu ifade edilebilir.

3.2.1. İşçi Sınıfı

Sosyal demokrasinin işçi sınıfını temel alarak geliştiği bilinmektedir. Bu doğrultuda işçi sınıfının talep ve çıkarları önemsenmiş, temsilinin sağlanması ve demokratik mücadelede yer alması gerekli görülmüştür. Bu noktada işçi sınıfının partiye bağlılığına önem verilmiştir.

Birikim’de de işçi sınıfının partiye olan bağlılığı değerlendirilmektedir. Partili bir hareketin mensubu olan işçi sınıfının başarılı olduğu düşünülse de bu başarının arkasında kendisinin olduğu algısını başlatan parti, başarısızlık sonucunda ise sorunu işçi sınıfının yetersizliğinde görmektedir. İşçi sınıfının “kurucu unsur” boyutunun zaten yetersiz olduğu ifade edilirse, buradaki asıl sorunun partinin liderlik boyutunda olduğu söylenebilir. Bu konuyu tartışan Ömer Laçiner partinin, bünyesinde mensubu bulunan sınıfın da üzerinde görmesini temel sorun olarak kabul etmektedir. İşçi sınıfının kurucu unsur niteliğinin, partinin kendi üzerine alması söz konusudur. Bu düşüncelere dayanarak Laçiner’in, partiyi daha disiplinli ve kuralcı yapan ağırlaştırıcı unsurların sebebini işçi sınıfının "kurucu unsur" boyutunun yetersizliğinde ve partinin ilişkileri daha sıkı tutmak istemesinde aradığı düşünülebilir (Laçiner, 2011a). Asıl olarak odaklanılması gereken unsur partiden ziyade işçi sınıfıdır. İşçi sınıfının kendi hareket alanının başka oluşumlarla daraltılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ömer Laçiner’in Birikim’de yer alan bu düşüncelerine göre işçi sınıfının gelişimine ve hareketlerinin güvence altına alınmasına önem verilmektedir. Sosyal demokraside işçi sınıfının sadece sosyal demokrat bir partiye bağlı olmasıyla kazanılamayacağı ve sosyal demokrasinin evrensel bir değerler bütününe sahip olduğu göz önüne alındığında, Ömer Laçiner tarafından işçi sınıfının partiyle olan sıkı bağlarının eleştirilmesi de sosyal demokrat bir düşünceyle örtüşebilmektedir. Böylece geleneksel sosyalist düşüncede yer alan parti-sınıf bağlılığı eleştirilmektedir. Bu düşünce de sosyal demokrasi anlayışını sosyalist düşünceden ayıran anlayışla benzerlik taşımaktadır.

Marx’ın sosyalist devriminin asli öznesinin işçi sınıfı olduğu bilinmektedir. Birikim’de yer alan Roni Margulies’in “Küresel Direniş, Yurtseverlik ve İşçi Sınıfı” başlıklı

yazısında günümüzde hareketlerin çeşitliliği de göz önüne alındığında çoğu sosyalistlerin sadece işçi sınıfının sorunları içerisine gömüldükleri düşünülmektedir. İşçi sınıfı da çoğu hareketlerden etkilenmektedir. Bu açıdan hareketlerin çeşitliliği dikkate alınarak dar bir çerçeveye içerisine sıkışmadan sorunların çözümüne yönelik küresel desteklerin gerekli olduğu söylenebilir. Birbirini tetikleyen birçok sorun meydana gelmekte, bu da işçi sınıfını etkileyebilmektedir (Margulies, 2005: 35). Böylece Margulies, işçi sınıfının gelişmesine, bu açıdan da mücadele alanının genişlemesine dikkat çekmektedir. Margulies'in bu düşünceleri, Ömer Laçiner'in "işçi sınıfının hiyerarşik olarak partinin sıkı denetimine tâbi olmaması" düşüncesini destekler niteliktedir. Böylece Laçiner'in ifade ettiği temel soruna karşılık Margulies'in önerilerinin birbirini tamamladığı savunulabilir.

Birikim'de işçi sınıfının durumunun değişen bazı unsurlarla beraber giderek kötüleştiği ve günümüzde sosyal haklar bakımından da eksik yönlerinin bulunduğu yine Ömer Laçiner tarafından vurgulanmaktadır (Laçiner, 2011b: 40). Küresel sermayenin gelişmesi, emekçi kesimlerin siyasal düzende "kurucu unsur" olmasının aksine yönlendirilen ve aktör olamayan bir durum yaratmaktadır. Buna bağlı olarak da sosyal yardımların kendisi için düzenlendiği bir unsur haline gelmektedir (Aksu ve Doğan, 2008: 24).

Üretim ilişkileri, zamanla kolektifliği göz ardı ederek dönüşmektedir. Bu da sınıflar arasındaki bağın açılmasına, bireylerin yabancılaşmasına, eşitsizliklerin çoğalmasına yol açmaktadır (Castel, 2001). Sermayenin gelişmesiyle birlikte kapitalist üretim biçimine göre düzenlenmiş emek ve sermaye karşısında işçi sınıfının daha dinamik bir yapıda olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu dinamikliğin dayanışmadan geçtiği söylenebilir. Özellikle güvencesiz ve resmi olmayan düzenlemelerle korunabilen işçi sınıfının örgütlenmeye karşı ön yargılı olduğu değerlendirilmesi de Başaran Aksu ve Görkem Doğan tarafından Birikim'de dile getirilmektedir (Aksu ve Doğan, 2008: 26). Bu noktada işçi sınıfı adına çözümün daha çok kendilerini vasıfsız hale getiren unsurlarla mücadele etmesinden ve bireysel öz benliklerinin ortaya çıkarılmasından ibaret olduğu görülebilir. Kendi hayatlarının öznesi olabilecekleri bir potansiyeli ortaya çıkarmaları, ahlaki ve ortak bir dilin kurulması hem ezilen ve yoksul kesimlerin hem de genel olarak işçi sınıfının dayanışmasını güçlendirebilmektedir. Böylece hem bireysel hem de kolektif bir hareket alanının gerekliliği anlaşılmaktadır (Aksu ve Doğan, 2008: 29-31).

Hem Ömer Laçiner hem de Başaran Aksu ve Görkem Doğan tarafından işçi sınıfının kendi potansiyelini kazanabilmesi, kendi mücadele alanını yaratabilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu konuda Ömer Laçiner tartışmayı daha da temelden ele alarak işçi sınıfı ile parti arasındaki bağıllığı sorunsallaştırmaktadır. Ardından işçi sınıfının sosyal haklar bakımından eksikliğini de ele alan Laçiner'den sonra, Aksu ve Doğan'ın pratiğe dönük analizleri de işçi sınıfının bugünkü sorunlarından birini gözler önüne sermektedir. Bu doğrultuda bahsedilen üç yazarın da işçi sınıfının “özgürlük” boyutuna önem verdiği söylenebilir.

İşçi sınıfının kolektifliği ve farklı hareketlerle olan ilişkisi bağlamında değerlendirmelerde bulunan Fikret Adaman, Ayşe Buğra ve Ahmet İnsel'e göre işçi sınıfının içinde bulunduğu örgütlenmelere de rol düşmektedir. Çok farklı sektörlerde çalışan emekçilerin işçi sınıfı içinde parçalı bir yapıya sahip olması günümüzde örgütlenme sorununu doğurmaktadır. Fakat işçi sınıfının farklı sivil toplum kuruluşları ve sendikalarla birlikte hareket edebilmeleri, mikro ölçekli örgütlenmeler oluşturabilmeleri gereklilik arz etmektedir. Mevcut üretim ilişkilerinin karmaşıklığından kurtulmak ve farklılaşan sorunları ele almada kolaylık sağlamak adına farklı oluşumlarla bir arada hareket etmek önemli görülmektedir. Ayrıca bu durum çeşitli sivil toplum kuruluşları ve sendikalar adına da yarar sağlayarak onların toplumsal zeminini sağlamlaştıracak bir etken olabilmektedir (Adaman, Buğra ve İnsel, 2007: 112).

Böylece işçi sınıfı sadece talep ve çıkarları etrafında bütünleşmesi gereken bir unsur olmak yerine kendilerini dezavantajlı hale getiren, engellere karşı çeşitli çözümler arayan, bireysel yönlerini geliştiren bir olgu olarak da görülebilir. Birikim'de bu alandaki tartışmalara göre işçi sınıfının günümüzde bu gelişmeleri yakalayamaması, neoliberal uygulamalarla sermaye düzeninin değişimi ve emek sürecini etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Tüm bunlardan yola çıkarak Birikim'de işçi sınıfı yok sayılmamış tam tersine çeşitli faaliyetler gösteren dinamik bir unsur olarak yeniden ön plana alınmıştır. İşçi sınıfına verilen bu önemin sosyal demokraside dezavantajlı kesimlerin adalet ve fırsat eşitliğinin sağlanması ve toplumsal ilişkilerin gelişmesi düşüncesiyle örtüştüğü söylenebilir. Aynı zamanda *Üçüncü Yol* modeliyle bireysel olarak kendini gerçekleştirme, sivil toplum anlayışı ve demokratik toplumun kurulması düşüncelerinin Birikim'de işçi sınıfı için arzu edildiği söylenebilir. Bu tarz yaklaşımları içermesi beklenen işçi sınıfıyla birlikte geleneksel anlamından sıyrılmış bir sınıf düşüncesi de

ortaya çıkmaktadır. Fakat yine de tam anlamıyla bir *Üçüncü Yol* benzerliğinin olduğu söylenemez. Mevcut sermaye düzeninin temelden sorgulanması ve değişmesi gerektiği yönünde hemfikir olan Birikim yazarları, *Üçüncü Yol*'un mevcut sermaye düzeninin olumlu uygulamalarından yararlanmasını savunan görüşlerini kabul etmemektedir. Böylece işçi sınıfının toplumsal ve siyasal açıdan görüşleri sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* modeliyle örtüşse de ekonomi açısından tartışılan temel konuların ise örtüşmediği söylenebilir.

Birikim'de Türkiye'deki işçi sınıfı üzerine değerlendirmelerin yapıldığı da görülmektedir. Bu değerlendirmelerin başında 1980 öncesindeki işçi sınıfının durumu analiz edilmektedir. Hem sendikacılık anlamında hem de bazı sosyal haklar bazında işçi sınıfının çıkarları yasal bir güvence altına alınmış olsa da uygulamalarda sık sık daraltma yoluna gidildiğinden bahsedilebilir. Bu noktada sermaye birikiminin güçlendirilmesi daha öncelikli görülmüştür. Aynı zamanda işçi sınıfının sosyal demokrat partilere yakınlaştığı görülse de sosyal demokrat bir iktidarın sermaye birikimini önemsemek zorunda kaldığı Birikim'de Yüksel Akkaya tarafından dile getirilmektedir. Bu dönemde işçi sınıfının devletten bağımsız bir şekilde güçlenmeye çalıştığı ifade edilebilir (Akkaya, 2002: 90-92). Fakat 1980 sonrasında işçi sınıfı daha çok kendisi için hazırlanmış ve geliştirilmiş mevzuatlara göre şekillenmiştir. İşçi sınıfının haklarını koruyan ve kollayan oluşumlar da devlet etkisindeki düzenlemelerle kendisini biçimlendirmiştir (Akkaya, 2002: 94). 1990'lardan itibaren ise işçi sınıfının işverenlerle olan çıkar çatışması görünürlüğünü yitirmeye başlamıştır (Arabacı, 2015: 185). Günümüzde ise işçi sınıfının sağa kaydığı, solun da bu duruma engel olamadığı şeklinde eleştirel bir bakış mevcuttur. Bu düşüncelere dayanarak Laçiner (2018: 5), işçi sınıfına yönelik sağ ve solun bakışını şu şekilde ifade etmektedir:

“Hem sağ hem de bu sol zihniyet yoksulların ve işçilerin kendiliklerinden, “kendi başlarına” bir siyasal bilinç ve irade oluşturamayacaklarında hemfikirdir. Onlara atfedilen nitelsiz ve değersizliğin mantıki sonucudur bu. Modern-geleneksel-sosyalist/komünist siyasal literatür “baş” olacak partiye bağlanmayan işçi-emekçilerin bilinçsiz organizmalardan pek de farkı olmadığını vurgulayan metinlerle tıka basa doludur.”

Ömer Laçiner'in 2018'de ele aldığı “Kavşakta” adlı yazısında işçi sınıfına yönelik yukarıdaki ifadeleri, 2011 yılında ele aldığı “Sosyalizmin Siyaseti” başlıklı yazısında da vurgulanmaktadır. Yüksel Akkaya, işçi sınıfının devletten bağımsız bir şekilde gelişme

çabalarını eleştirse de Ömer Laçiner, işçi sınıfının kendi iradesini bağımsız bir şekilde oluşturması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu doğrultuda işçi sınıfının kendi alanını yaratabilmesine yönelik her türlü imkânın tanınması ve devletin de bu sınıfa yönelik tavrının “geliştirici” nitelikte olması vurgulanmaktadır. Böylece işçi sınıfının demokratik kazanımlarla gelişmesi gerektiği Ömer Laçiner tarafından ısrarla vurgulandığı gibi Birikim’de bu konuyu ele alan diğer yazarların da buna değindikleri görülmektedir. Aynı zamanda Birikim’de gösterilen bu önemin, sosyal demokrasinin işçi sınıfı adına savunduğu bir görüş olduğu da söylenebilir. Her ne kadar düşünce olarak bu savunulsa da Türkiye’de sosyal demokratların bu konuda başarılı olamadığından bahsedilebilir. Bu durum yukarıda da ifade edildiği gibi Yüksel Akkaya’ya göre sosyal demokrat partilerin sermaye birikimine daha fazla önem göstermeye başlamasıyla açıklanmaktadır.

Türkiye’de işçi sınıfının anayasal hak olarak talepleri karşılanırsa da günümüze kadar olan süreçte devlet güdümünde geliştiği sonucu çıkarılabilir. İşçi sınıfının kendisini bağımsız geliştiren bir süreci takip etmediği, özellikle Birikim’de işçi sınıfının 1980’lerden sonra neoliberalizmin yıkıcı etkilerinden dolayı pasif duruma düştüğü, parçalı bir olgu olarak görüldüğü söylenebilir. Böyle bir durumda Türkiye’de sosyal demokratların işçi sınıfıyla ilişkiler kuramadığı, onları devlete karşı temsil eden bir yaklaşımı savunmadığı düşünülmektedir.

Birikim’de 2000’li yıllardan sonra değerlendirilen işçi sınıfının yol, yöntem ve eksikleri güncel problemlerle birlikte ele alınmıştır. İşçi sınıfına yönelik bu değerlendirmelerin sosyal demokrasinin gelişimi açısından ele alınmadığı fakat sosyal demokrasi anlayışında da benimsenen eleştiriler ve çözümlerin dile getirildiği görülmektedir. Özellikle Birikim’de işçi sınıfının demokratik mücadelesine verilen önem, sosyal demokrasinin anlayışıyla da birebir örtüşebilmektedir. Bunu destekleyen diğer unsurlar ise işçi sınıfının sosyal haklarının göz ardı edilmemesi, emek mücadelesi yerine her türlü dezavantajlı durumlara karşı mücadelenin dinamik tutulması ve işçi sınıfının kendini geliştirmesidir. Tüm bunlar sosyal demokrasinin geleneksel olmayan, ona güncel bir yaklaşım geliştiren *Üçüncü Yol* modeliyle birlikte bilhassa vurgulanmaktadır. Birikim’in sosyal hak, dayanışma, sivil toplum, demokratikleşme ve bireysel gelişim gibi sosyal demokrasiye ait değerleri oluşturan bu yaklaşımları işçi sınıfı adına gerekli gördüğünden bahsedilebilir. Sınıfçılığın, günümüz dünyasında her ne kadar geçerliliğini yitiren bir

durum olduğu düşünülse de Birikim’de hala geçerliliğini koruduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda Birikim’de sınıflar arasındaki ilişkiler de önemli görülmektedir.

3.2.2. Orta Sınıf

Orta sınıfın sosyalizmde toplumun geniş kesimlerini içerdiği ileri sürülebilir. Aynı zamanda orta sınıfın ideal bir sınıf olarak yaratıldığı da söylenebilir. Buradan hareketle bu sınıfın toplumda denge yaratmak adına bazı olumsuzluklara karşı engel olması gerektiği arka planda yatmaktadır. (Ünüvar, 2010: 14-15). Türkiye’de cumhuriyet döneminde yaratılmak istenen toplum tasavvurunda sınıfsız bir kitle amaçlanırken arka planda güçlendirilmesi istenilen yerli burjuvazinin önünü açma çabası görülmektedir. Diğer taraftan uygulanan devletçilik politikasının da salt iktisadi bir politika olmadığı, toplum üzerinde de bir denetim aracı olarak kullanıldığı savunulabilir (Ünüvar, 2010: 16-17).

Birikim’de orta sınıf, yaratılan ve iktidar gücünü elde etmek için ele geçirilmesi gereken bir "nesne" olarak düşünülmesi eleştirilmektedir (Akkoç, 2014: 78). Bu sınıfın demokrasi konusundaki mücadelesinde ve bu mücadelenin daha üst sınırlara taşınmasında pasif kaldığı anlaşılmaktadır. Kendisini geliştirmesi için bu mücadele alanlarında daha aktif bulunması gerektiği söylenebilir (Akkoç, 2014: 82).

Orta sınıf 1980’lerden sonra, diğer sınıflarla kurmuş olduğu ilişkileri kaybederek yalınlaştığı söylenebilir. Aynı zamanda orta sınıfın yeni toplumsal hareketlerin içerdiği büyük anlatıların yerine daha küçük ve mikro ölçekte söylemlere başvurma durumunu kullandığı ifade edilebilir. Yani devrim gibi sistemi topyekûn değiştirmeye çalışan söylem ve hareketler yerine mevcut sistem içerisinde kendisi ile ilgili mikro sorunların dile getirilmesi ve ihtiyaçların talep edilmesi gibi bir harekete yönelmektedirler. Bu açıdan orta sınıfın yeni toplumsal hareketler alanına doğru yoğunlaştığı görülebilir. Fakat bu sınıfın mevcut sorunları sadece kamuoyunda görünürlüğünü sağlamaktan öteye gidemediği yönünde eleştirilmektedir. Bu eleştiriyi Birikim’de dile getiren Tan Morgül, orta sınıfın etkili bir mücadeleyi gerçekleştirmesini zaruri görmektedir (Morgül, 2005: 21).

Orta sınıfın emek ve üretim konusunda işçi sınıfı içerisinde bulunmasına rağmen ideolojik ve siyasi olarak kendilerini burjuva sınıfının içinde gördükleri de söylenebilir

(Gülhan, 2014: 45). Aynı zamanda orta sınıfın gelişmesiyle işçi sınıfının tarihsel misyonunu gerçekleştirmek adına onu yerinden ettiği düşünceleri de mevcuttur (Gülhan, 2014: 52-53). Birikim’de bu düşünceler Sinan T. Gülhan tarafından Poulantzas ve Lefebvre’den hareketle analize tâbi tutulmaktadır. Bu düşüncelere göre orta sınıfın kendisini ne olarak ve nasıl tanımladığına dair bir muğlaklığın olduğu söylenebilir (Gülhan, 2014: 55). Beyaz yakalı çalışanların sorunları, emek süreçlerinin değersiz hale gelmesi ve işsizlik sorunu gibi durumlar, bu sınıfı orta sınıf içerisinde değerlendirmeyi zorlaştırmakta, proleter hale gelmiş bir sınıf olarak ele alınmasını sağlamaktadır. Böyle bir sınıf da örgütlenme açısından birçok problem ve bilgi eksikliğine sahip olmaktadır. Özdeş Özbay’ın Birikim’de dile getirdiği “orta sınıfın proleterleşmesi” eleştirisi, böyle bir sınıfın yok sayılmaması düşüncesini açığa çıkarmaktadır (Özbay, 2017: 27). Aynı zamanda bu “yok sayılmama” düşüncesi Tan Morgül’ün “orta sınıfın varlığı için etkili mücadele göstermesi” düşüncesiyle benzerlik gösterebilmektedir. Buradan da Birikim çevresinde tek bir sınıfa atfedilmiş önemin olmadığı anlaşılabilir.

Diğer taraftan orta sınıfın daha geniş olması sınıfsal açıdan analize tâbi tutulmasını zorlaştırmaktadır. Orta sınıfın daha çok pasifleştirildiği sermaye tarafından etkilendiği fakat bu etkinin işçi sınıfındaki gibi görünür olmadığı savunulabilir. Emek sömürsünün neoliberal uygulamalar tarafından yıkıcı bir etki olarak meydana geldiği Birikim’de savunulmaktadır. İşçi sınıfının da olduğu gibi orta sınıf üzerindeki bu yıkıcı etkilerin varlığını koruduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda orta sınıfın varlığının Birikim’de yok sayılmadığı, karmaşık da olsa mevcudiyetini koruduğu, demokratik kazanımlar için mücadele etmesi gerektiği Birikim’de ifade edilerek dinamik bir sınıf olgusu burada da öngörülmektedir. Bu duruma dayanarak geleneksel sosyalist düşüncede sınıf mücadelesi ve bu mücadelede işçi sınıfına verilen önem yerine Birikim’de orta sınıfın da diğer sınıflarla kuracağı ilişkinin geliştirilmesi savunulmuştur. Hatta orta sınıfın giderek proleterleşmesi eleştirilmiştir. Sınıf mücadelesi yerine sınıflar arası kurulması gereken ilişkinin örneği olarak bu düşüncelerin önemli olduğu söylenebilir.

3.3.3. Burjuva

Burjuva sınıfı Birikim’de daha çok Türkiye üzerinden değerlendirilmiştir. Burjuva sınıfının devletten bağımsız bir olgu olarak görülmesi eleştirilmiştir. Türkiye’de burjuvazinin tarihsel gelişimi esnasında devlete bağımlı olduğu vurgulanmıştır. 1980’den

itibaren neoliberal politikalarla burjuva sınıfı görece bağımlı yapısını kırarak dışa açılma sağlamıştır (Ünüvar, 2010b: 24-25).

Günümüzde ise burjuva hegemonyasının kurulduğu, bu hegemonyanın iktisadi büyüme odaklı olduğu dile getirilmektedir. Bu noktada sosyal demokratların bu tipte bir büyümeye karşı olmak yerine büyümeyi kendi tarafına çeken bir yolu izledikleri söylenebilir. Birikim’de Ahmet İnsel, bu düşüncelere dayanarak sosyal demokratların durumunu eleştirmekte, burjuva hegemonyasının tahakküm ilişkisinin kırılması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu noktada başka alternatiflerin düşünülmesi gerektiği öne çıkmaktadır (İnsel, 2007b). Böylece işçi sınıfı dahil olmak üzere burjuva sınıfının da diğerleri üzerinde tahakküm kurmaması gerektiği vurgulanmakta, sosyal demokratların iktisadi yaklaşımları da bu yolla eleştirilmektedir.

Ömer Laçiner burjuvayı “sermaye sınıfı” olarak adlandırmakta, işçi sınıfıyla arasındaki ilişkinin boyutları neticesinde değerlendirmektedir. Kapitalizmle birlikte gelişen teknoloji ve araçlarla birlikte işçi sınıfının giderek daha da parçalandığı, bu gelişmelerle teknik bilgi ve araçların burjuvaya teslim edilmesi sonucunda burjuva hakimiyetinin hazırlandığı söylenebilir. Sadece çıkar çatışmasıyla işçi sınıfı üzerinde hakimiyet kurmakla yetinmeyen burjuva, işçi sınıfının varlığını yok etmeye yönelik teknolojik gelişmeleri de kullanmaktadır (Laçiner, 2011b: 43).

Böylece hem Ahmet İnsel hem de Ömer Laçiner tarafından burjuva sınıfının tahakküm ilişkisinin yok edilmesi düşüncesi mevcuttur. İnsel, bu duruma iktisadi açıdan yaklaşarak sosyal demokratları da burjuva tahakkümüne yol açtıkları yönünde eleştirmektedir. Laçiner ise siyasal açıdan herhangi bir sınıf üzerinde oluşturulan baskının sorununa değinmektedir. Bu durum burjuva sınıfında olduğu gibi işçi sınıfı adına da savunulmaktadır. Böylece Birikim’de sınıf mücadelesinin desteklenmediği bir kez daha anlaşılmaktadır. Desteklenmeyen bu düşünce, Birikim çevresini sosyal demokrasiye yakınlaştırsa da pratikte sosyal demokratların davranışlarını eleştirmektedirler.

Özetle burjuva sınıfının 1980 sonrası neoliberal uygulamalarla gücünü arttırarak günümüzde diğer sınıflar üzerinde egemenlik kurmakta, Birikim’de de bu gücün kırılmasının gerektiği düşünülmektedir. Herhangi bir sınıfın hegemonya mücadelesinde yer almaması gerektiği benimsenerek daha çok sınıf içindeki dezavantajlı kesimlerin ve

emekçilerin adalet ve fırsat eşitliği açısından önemine vurgu yapılmaktadır. Böylece burjuva sınıfının hakimiyetine ve emek sömürüsüne karşı çıkıldığı söylenebilir.

3.3. Demokrasi

Sosyalizmde “devrimci” anlayışa bağlı kalanların daha çok belli bir sınıfın kurtarıcılık misyonuyla hareket edeceği düşüncesine olan inançlarını korudukları söylenebilir. Sınıf anlayışına göre temellendirilmiş kuramlar doğrultusunda toplumu yönlendirmeye çalışan bir anlayışın kabul görmediği ve başarı kazanmadığı Birikim çevresinde sıklıkla dile getirilmektedir. Bu anlayışa göre bu tip bir yönlendirmeyle oluşan devrimden ziyade insanlık adına hareket eden bir demokratik olguyu savunmanın gerekliliğinden bahsedilmektedir. Birikim’de bu yönlendirmenin açık bir eleştirisi olarak Taşkın (2008b), düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır:

“...kendi soyutlamalarımızı, devrimcilik adına topluma dayatma, belletme ve bunun üzerine ‘halk iktidarı’ kurma gücümüz artık yok. Aslında böyle bir gücümüz hiç olmadı ama bunun mümkün olabilirdiğine dair kısa süren bir serap gördük. Bu serap, kimi ülkelerde aydın despotizmine sapanarak, geniş yığınların kabusu da olabildi...”

Taşkın’ın yukarıdaki ifadelerinden yola çıkarak sınıf mücadelesi sonucunda ortaya çıkacak bir rejimin veya herhangi bir şekilde anti-demokratik yöntemlerle oluşabilecek bir yönetim anlayışına karşı çıkıldığı sonucuna varılabilir. Bu da geleneksel/klasik sosyalist düşüncenin kalıplarını yıkan bir görüş olarak göze çarpmaktadır.

Birikim’de demokrasiye yapılan vurgunun oldukça görünür olduğu söylenebilir. Sosyalizmin kendini aşması gerektiği, insani ve toplumsal düşüncesini ön plana alarak gelişmeci bir tavır sergilemesi savunulmaktadır. Böylece toplumu geliştiren demokratik tutumların her alanda görünür kılınması adına çaba harcanmaktadır. Bu noktada Birikim’de yer alan yazar kadrosunun demokrasi konusunda hassas oldukları anlaşılmaktadır. Solun demokrasiyle olan ilişkisinin teorik boyutları tartışıldığı gibi güncel siyasal ve toplumsal alanlarda demokrasinin belli başlı kavramlar çerçevesinde tartışıldığı da görülmektedir. Özellikle özgürlük ve eşitlik, yerellik ve sivil toplum üzerinden demokrasi tartışmaları Birikim’de yer almaktadır.

Birikim’de kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi tartışan Ahmet İnsel, kapitalizmin gün geçtikçe demokrasiyi sınırlandırmaya yönelik tutumlarından bahsetmektedir. İnsel’e

göre kapitalizmin gelişmesi sonucunda günümüzde başka alternatiflerde siyaset üretme imkânı tanınmamaktadır. Aynı zamanda kapitalizm, demokrasiyi seçmenlerin belli aralıklarla mevcut seçenekler arasında seçim yapma özgürlüğü olarak bahsetmekte ve onu sınırlandırmaktadır. Kapitalizm, gücü kendisine alternatif bulamayan, düşünmeyen ve düşünceyle birlikte gelen sorumluluk ve çabanın üstesinden gelememe durumundan beslenerek güçlenmektedir. Böylece insanların daha çok gündelik sıkıntıların peşinde koşan, yabancılaşan bireyler haline geldikleri düşüncesi Birikim’de yer almaktadır. Böyle bir durumda kapitalizm, alternatifsizlikle birlikte güçlenerek düşünmeyi ve sorgulamayı istemediği gibi demokrasinin ve siyasetin de etkisiz hale getirilmesini mümkün kıldığı söylenebilir (İnsel, 2005). Bu düşünceye göre kapitalizmin küreselleşmeyle birlikte demokrasinin, başta siyasal olmak üzere sosyal alanda da kendini tam anlamıyla hissettiremediğinden bahsedilmektedir. Bu noktada Ahmet İnsel, demokrasinin toplumsal ve bireysel boyutuna dikkat çekerek gündelik yaşamımızın içine katılabilecek geniş boyutlu bir kavram olarak ele alınmasını vurgulamaktadır. Kapitalizm, toplumsal ilişkilerin ve siyasetin etkinliğini azaltan ortamın koşullarını yaratmaktadır. Birikim’de özellikle 2000 yılından sonra demokrasinin işlevsizliği konusunda bu tip eleştiriler üzerinden değerlendirmeler görülmektedir.

Birikim’de yer alan demokrasi kavramının 2000’li yıllarda sosyal demokrasi tartışma alanında diğer yazılar içerisindeki oranı yaklaşık %32 olarak hesap edilmiştir. Bu doğrultuda sosyal demokrasi alanında en çok ele alınan kavramın demokrasi olduğu göze çarpmaktadır. Demokrasiye ait belirlenen alt başlıklar “özgürlük ve eşitlik”, “sivil toplum” ve “yerellik” olarak belirlenmiştir. Alt başlıklara bakıldığında ise yazıların yoğunluğu “özgürlük ve eşitlik” teması altında olduğu anlaşılmaktadır. Yazıların yoğunluğu analiz edildiğinde “özgürlük ve eşitlik” ile ilgili yazılar haber ve değerlendirme ile teorik katkı niteliğindedir. Hem “sivil toplum” hem de “yerellik” adı altında ele alınan yazıların yoğunluğuna bakıldığında ise haber ve değerlendirme şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu iki alanda teorik katkı niteliğinde yazılarla karşılaşılmamaktadır.

3.3.1. Özgürlük ve Eşitlik

Modern düşüncede kurucu kavramların eşitlik ve özgürlük olduğu, gelişmenin de buna göre şekillendiği ifade edilebilir. Bu kavramlar insanın zihninden türeyen pratiklerin içeriğini oluşturmaktadır (Laçiner, 2013: 10).

Eşitlik ve özgürlük aslında aynı temelden kaynaklanmaktadır. Bunları birbiriyle iç içe geçmiş iki kavram olarak gören Laçiner (2013: 11) şu şekilde aktarmaktadır:

“... özgürlük ve eşitlik kavramları arasında bir içerik farklılığı gözükmemekte; özgürlük sahip olunan potansiyelin gerçekleştirilmesini engelleyen, ketleyen bağları -bağımlılık ilişkilerini- reddederken, o gerçekleştirme halinin nasıl bir insan ilişkileri amaçladığına dair bir belirsizlik taşırken, eşitlik o potansiyelin gerektirdiği ilişkinin ancak nasıl olacağını/olması gerektiğini ifade etmektedir.”

Böylece Laçiner, özgürlük ve eşitliğin birbirini dengede tutan bir konumda olduğunu, birinin olmaması halinde diğersinin zarar görebileceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Laçiner eşitliği, özgürlüğü şekillendiren bir noktada konumlandırarak ne tamamen sosyalist bir eşitlik vurgusu ne de liberal bir özgürlük vurgusu yapmaktadır. Laçiner’in vurguladığı bu eşitlik-özgürlük ilişkisi, Birikim çevresinde de kendini koruyan bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır.

Bu duruma hem örnek teşkil eden hem de destekleyen düşünceler Birikim’de Ayşe Buğra ile söyleşi bulunan Ümit Kurt’un “Eşitlik, Kapitalizm ve Kriz Üzerine” başlıklı yazısında ele alınmaktadır. Burada yer alan Ayşe Buğra’nın düşüncelerine göre özgürlüğün olmadığı yerde eşit bir vatandaşlık tanımlamasının da mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Fakat eşitliğin olmadığı yerde de özgürlükten bahsedilemeyeceği söylenebilir. Bu kavramların birbiriyle ilişkili oldukları dile getirilmektedir. Liberal düşüncede daha çok özgürlüğün korunması adına devletin alanının daraltılması ileri sürülmektedir. Bunun sonucunda da devlete ait olanın zedelendiğine yönelik bir eleştiri ortaya çıkmaktadır. Eşitlik ve özgürlüğün ayrı ayrı ele alınması halinde her bir kavramın kendi içerisinde zayıf kalabildiği söylenebilir (Kurt, 2008: 101).

Özgürlük ve eşitlik kavramlarının liberal düşünce açısından aralarında çelişki taşıdığı söylenebilir. Böylece liberal düşüncede eşitliğe nazaran özgürlüğe daha fazla önem atfedilirken sosyalist düşüncede eşitlik biraz daha ön plana çıkmaktadır. Fakat Birikim’de yer alan tartışmalara bakıldığında daha çok pratik anlamda hem özgürlüğün hem de

eşitliğin kendi içlerinde çelişkiler taşıyabileceği ifade edilerek bu kavramların birbirlerine bağımlı olarak görüldüğü ifade edilebilir. Şükrü Argın tarafından savunulan bu düşünce aynı zamanda Ayşe Buğra'nın ve Ömer Laçiner'in düşünceleriyle de örtüştüğü görülmektedir (Argın, 2000).

Özgürlük ve eşitlik unsurlarının Birikim'de liberal ve sosyalist düşünce arasındaki ayrımların dile getirilmesiyle bunların sol açısından ne ifade ettiği ve ne şekilde görülmesi gerektiği de yorumlanmaktadır.

Mevcut düzende sınıf ilişkilerinin artık geri planda kalmasıyla farklı demokratik ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Birikim'de Aylin Özman ve Yavuz Yıldırım, bu farklılaşan ilişkiler üzerinden liberal, sosyalist ve sosyal demokrat anlayışların bugünkü etkinliklerini sorgulamaktadır. Liberalizmin sınıfsallıktan tamamen yoksun olduğu düşünülerek demokratik değerlerinin de tam anlamıyla kabul edilmediği düşünülmektedir. Sosyal demokratların ise reformculuğunun ötesinde olan alternatiflerin geliştirilmesi beklenmektedir. Bu alternatiflerde sosyalist politikaların görünür kılınması önemli görülmektedir. Diğer taraftan sadece işçi sınıfının iktidara gelme mücadelesinin yerine toplumun farklılığı ve çoğul öznelerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu düşünceye göre toplumun lehine olmak üzere devletin radikal dönüşümünün sağlanması da farklılıkları içerecek boyutta olmalıdır. Asıl önemli olan durum özgürlük ve eşitlik gibi değerlerin sosyal demokrasi ve liberal mantığın ötesinde baskının olduğu her yere yayılması olarak göze çarpmaktadır (Özman ve Yıldırım, 2010: 59-60).

1980'den sonra *Yeni sol*, *Üçüncü Yol* gibi oluşumlar, Birikim'de Nuray Mert tarafından solun kendi değerlerinin unutulmasına yol açtığı vurgulanarak mevcut siyasal sistem içinde bu tip kavramların ikame edilmesi eleştirilmektedir. Kaybedilen veya uzaklaştırılan bu değerlerden en başta olanı ise eşitlik olarak düşünülmektedir. Bu açıdan asıl yapılması gereken, eşitlik fikrinin daha köklü bir tanımının yapılmasıdır. Bu derinleştirme, Mert (2003: 15)'e göre "insanların eşdeğerli oldukları inancı/ kabulüne" dayanarak yapılmalıdır. Aslında eşitlik fikrinin sol içerisine sıkıştırılmış dar anlamından kurtarılması önem arz etmektedir. İnsanların doğuştan eşdeğer yaratıldıklarından yola çıkan bir eşitlik anlayışının zihinlerde kurulması önemli görülmektedir. Birikim'de Nuray Mert bu düşünceleri vurgularken Ömer Laçiner'in "eşdeğerlik" kavramına da atıfta bulunarak onun düşüncelerine katıldığı söylenebilir (Mert, 2003: 14). Aynı zamanda

eşitliğin etik olarak yeniden kavramsallaştırılması ve bunun zihinlerde yeniden tayin edilmesi, solu neoliberalizmin karşısında etkili kılacak ve eşitlik gibi önemli bir fikri de giderek etkisiz hale gelmesinden kurtaracaktır (Mert, 2003: 17).

İnsanın kendi doğal ihtiyaçları ile bu ihtiyaçlardan kaynaklanan arzular birlikte oluşmaktadır. Doğal ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla insanın üretici ve yaratıcılık deneyimleri de gelişmekte buna bağlı olarak arzular ve tatmin duyguları da yönlendirici bir rol oynamaktadır. İnsan, kendi gelişimini sağlarken bu tatmin ve arzu duygularını bastırabildiği kadar tarih sahnesinde gelişebilmekte uygarlığının bir ölçütü olabilmektedir. Aynı zamanda bu tatmini oluşturan duygu sınırsız, "tatmin nesnelere" de doğada sınırlıdır. Bu ilişkinin dengelenmesinden bahseden Ömer Laçiner, insanların duygularının bastırılmasında "ahlak", "vicdan" ve "erdem" gibi değerlerin baskın olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum, eşitliği de ortaya çıkarabilen bir etken olmaktadır. Tam tersi bir durumda ise kapitalizm kendini geliştirmekte ve sınırların bittiği anda da krize yol açmaktadır. Bu açıdan eşitlik fikrinin ortaya çıkmasında temel etkenin insanın doğuştan ortaya çıkan gelişimi olmadığı, insanın doğal ihtiyaçlarından kaynaklanan davranışlarının bir sonucu olduğu düşünülebilir. Böylece eşitliğin mevcut ilişkilerin sonucunda aranması yerine zihinlerde, insanın davranışlarında ve niteliklerinde aranmasının önemi ortaya çıkmaktadır (Laçiner, 2000). İnsanın, çıkar ve bencillik yerine vicdani ve ahlaki duygularının ön planda olabildiği durumda eşitlik düşüncesi kurucu bir kavram olarak ele alınabilmektedir (Laçiner, 2008: 67-68).

Buradan yola çıkarak Nuray Mert'in ortaya koyduğu eşitlik anlayışının sadece sola ait bir değer olarak algılanmaması, geniş ve köklü bir tanıma ihtiyaç duyulması fikri, Ömer Laçiner tarafından daha ayrıntılı bir şekilde yorumlanmaktadır.

Birikim'de yer alan diğer bir düşünce de eşitliğin daha çok somut pratikler üzerinden kurulmasıdır. Eşitliğin ve beraberindeki özgürlüğün soyut ilkeler ışığında değil, somut ve insan ilişkileri içerisinde geliştirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Solun günümüzdeki eşitlik algısı üzerinden Birikim'de eleştirilerde bulunan Ahmet İnsel ve Alain Caille, günümüzde farklılıkların ve eşitlik taleplerinin, eşitsiz bir düzen içinde gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Köklü olmayan çözümlerden vazgeçmek, evrensel ve yerel bağlarla dayanışmacı ve köklü bir eşitlik düzenini hâkim kılmak önem arz etmektedir. Bu açıdan Birikim'de belirli bir sınıfın hegemonik üstünlüğü anlayışı terk

edilmekte, çoğulluktan beslenen ve birlikteliğin inşa edildiği bir sistemde solun mücadeleyi kazanabileceği düşüncesi varlığını korumaktadır (İnsel ve Caille, 2000). Bu doğrultuda İnsel ve Caille'nin, geleneksel sol düşüncede yer alan eşitlik anlayışından ziyade sosyal demokrasideki mevcut koşulların iyileştirilmesi ve dayanışma unsurunun yer aldığı demokratik bir toplumun oluşturulması anlayışlarıyla benzerlik kurdukları anlaşılmaktadır. Fakat bu anlayış kurulurken Birikim'de eşitlik kavramının özünü tartışan Nuray Mert ile Ömer Laçiner sosyal demokrasiyle önem kazanan ve *Üçüncü Yol* ile genişleyen eşitlik vurgusunun ötesinde bir kavramsallaştırma arzu ettikleri söylenebilir.

Solun merkeziyetçi, tekçi ve egemen kalıplarından vazgeçerek daha mikro ölçekli, her yerde olan iktidar ağlarının hegemonyasını kırma mücadelesinde bulunan, yerelliğe ve çoğulculuğa imkân tanıyan stratejilerin günümüz itibariyle önemli olduğu söylenebilir. Solun otoriter veya totaliter yorumlarını kıracak bir algının yaratılması önemli olduğu gibi bu düşüncenin tabana yayılması da önem arz etmektedir. Bu düşüncelere dayanarak Birikim'de Işık Ergüden, solun bu dönüşümünün zihinlerde özgürlük ve eşitlik ilkelerinden taviz verilmeden, temel amacın bireyin özgürlüğü ve eşitliği vurgusundan hareketle gerçekleşmesini dile getirmektedir. Aynı zamanda bu düşüncelere uygun yeni anlatıların geliştirilmesinin de daha sağlıklı olacağını savunmaktadır (Ergüden, 2003).

Demokraside esas olan eşitlik, iktisadi ve sosyal alanda gerçekleşmesi beklenen bir eşitlik olması gerekirken günümüzde farklı kimliklerin tanınma talepleri ve “öteki” olan kimliklerin eşitliği durumuna geldiği düşüncesi Ahmet İnsel tarafından sıkça vurgulanmaktadır. Kimliklerin varlık eşitliği yerine iktisadi ve sosyal alanda temel eşitlik sorununun olduğuna dikkat çekilmektedir (İnsel, 2005). Bu düşünceye göre Ahmet İnsel, eşitliğin daha temel bir problemine somut olarak dikkat çekerken, yukarıda ifade dildiği gibi Aylin Özman ve Yavuz Yıldırım'ın değerlendirmelerinde farklılıkların tanınması üzerine kendisini gösteren bir eşitliğin ön plana alındığı söylenebilir. Bu değerlendirmelere bakıldığında sosyal demokrasinin farklılıkları ve çoğulculuğu kabul eden yaklaşımları *Üçüncü Yol* açılımı ile görünür olsa da temelde iktisadi ve sosyal eşitliğe verilen önemin daha belirgin olduğu savunulabilir. Bu noktada Ahmet İnsel'in değerlendirmeleri klasik bir sosyal demokrasi açısından daha benimsenebilir gözükmektedir.

Birikim’de Meryem Koray’ın demokratik ilkelerin işlerlik kazanması için demokrasinin evrensel nitelikte korunması düşüncesi, demokrasinin her alana yayılarak genişlemesini savunan sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* yaklaşımıyla ilişkilendirilebilir. Küreselleşmenin, evrensel demokratik değerleri yayabileceği düşüncesi ve küreselleşmenin bu yönde dönüştürülmesi savunulmaktadır. Bu dönüşümde insan hakları ve eşitlik düşüncelerinin doğuştan olduğuna yapılan vurgu, bu dönüşümün temel noktası olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca solun farklı kollarında da demokrasinin önem arz ettiğini belirten Koray, demokrasinin ortak bir dil yarattığını düşünmektedir. Bu bağlamda ortak dil, evrensel bir zemin olarak yer almaktadır (Koray, 2004: 145).

Demokrasinin ortak bir dil oluşturmasında özellikle eşitlik kavramı üzerinde hoşgörü ve farklılıkların kabul edilmesi konusu da önemli görülmektedir. Fakat bu sınırların iyi oluşmaması hem özgürlüğün hem de eşitliğin zedelenmesine yol açabilir. Hoşgörünün tahammül şekline dönüşmemesi için eşitlik temelli bir hoşgörü anlayışının gerekli kılınması siyasal açıdan da zorunlu görülebilmektedir (İnsel, 2019: 170-171).

Aynı zamanda özgürlük ve eşitliğin gerektirdiği diğer bir durum olan mevcut hakların kullanılabilmesi de Birikim’de tartışılan diğer bir konudur. Haklardan yararlanabilme ve bunun gerektirdiği hakkaniyet ve adalet, sosyal demokrasi açısından önem arz etmektedir.

Herkesin mevcut olduğu hakları kullanabilmesi için uygun koşulların sağlanmasının gerekliliği Birikim’de Rıza Türmen tarafından vurgulanmaktadır. Bu düşünceye göre hakların kullanılmasına engel teşkil edebilecek durumların ortadan kalkması gerekmektedir. Rıza Türmen, güvencesiz mesleklerde çalışan, bunun sonucunda birtakım haklardan da mahrum kalabilen ve karmaşık bir sınıf olarak tanımladığı “prekarya” üzerinden, haklardan yararlanabilmenin gerekliliğini hatırlatmaktadır. İnsan hakları ve vatandaşlık gibi kavramlarda günümüzde farklı tanımlamalar ve gelişmeler kendini gösterse de bu haklara sahip olabilmenin zayıflığı da gün geçtikçe artmaktadır (Türmen, 2018: 26-27). Ömer Laçiner ise insanların “kendini gerçekleştirme” ve yaratıcı güç potansiyellerinin ortaya çıkarılması adına eşitsizlik yaratan durumların yok edilmesini gerekli görmektedir (Laçiner, 2017: 11). Bu gereklilikle birlikte Laçiner’in, bireysel sorumluluğa önem verdiği anlaşılmaktadır. Fakat bireyin yaratıcı gücüyle ortaya çıkacak çabaları için devlete de sorumluluk düşmektedir. Bireye böyle bir alanı mümkün kılacak gerekli politikaların hayata geçirilmesi önemli görülmektedir. Bu karşılıklı

sorumluluk anlayışının *Üçüncü Yol* yaklaşımını geliştiren Antony Giddens'in düşüncelerinde de görüldüğü söylenebilir.

Birikim'de Ahmet İnsel ve Alain Caille tarafından adalet anlayışının, eşitlik fikrinin bir tamamlayıcısı olarak tezahür ettiği ve adaletin toplumsal alanda mümkün kılınmasının gerekliliği ileri sürülmektedir. Böyle bir eşitlik ve adalet fikrinin gelişmesiyle de özgürlük fikrinin toplumsal alanda yaygınlaşacağı söylenebilir. İnsel ve Caille (2000)'ye göre:

“Eşitlik ve adaletin karşılıklı etkileşim alanı, toplumsal adalettir ve sol için, toplumsal adalet alanı, özgürlüklerin kuvveden fiile geçmesi için elzemdir. Bu eşitlik ve adalet arayışı içinde biçimlenen özgürlükler, toplumsal olarak ete kemiğe bürünür. Soyut bir bireyin özgürlük arayışına indirgenmekten çıkıp, toplumsal yaşam içinde kişilerin özgürlüklerinin taşıyıcısı olurlar. Bu bağlamda, kapitalist sistemin kendi mekanizmaları içinde “adil” olan bir durum, örneğin piyasa koşullarında belirlenen ücret, sol için kapitalist sistemin temel eşitsizliğinin bir tezahürüdür.”

Buradan yola çıkarak Ahmet İnsel ve Alain Caille için temel eşitsizliğin kapitalist sistem içerisinde kalıcı olduğu, adaletin sağlanması halinde de temel eşitsizliğin kapanmayacağı görüşü hakimdir. Bu doğrultuda saf bir “adalet” kavramının eşitlik düşüncesinden ayrı bir şekilde ele alınmasının yanlış olduğu düşünülmektedir. Böylece toplumsal adalet kadar eşitlik vurgusunun da ön plana alınması ve sistemin eşitsizliğine odaklanılmasının günümüz sosyal demokrasi düşüncesini de aşan bir yaklaşım olduğundan bahsedilebilir. Bu noktada Ahmet İnsel ve Alain Caille'nin değerlendirmeleri, kapitalist sistem içinde de adaletin sağlanabileceğini savunan *Üçüncü Yol* ile birlikte klasik bir sosyal demokrat düşüncenin de ötesine geçmektedir.

Diğer taraftan sosyal ve ekonomik hakların temel hak ve özgürlükler kadar göz önünde bulundurulması ve demokrasinin bu alanlarda da yayılım göstermesi yararlı olabilmektedir. Ekonomi politikaları da bunun bir parçası olarak önem kazanmaktadır. Birikim'de bu düşünceleri savunan Meryem Koray, Ahmet İnsel'in “eşitliğin iktisadi ve sosyal boyutlarda da çözülmesi gerektiği” düşüncesiyle yakınlık göstermekte, fakat daha sosyal demokrat bir perspektiften bakmaktadır (Koray, 2004: 148). Buradan yola çıkarak demokrasinin, fırsat eşitliği ve özgürlüğü sağlama noktasında sosyal politikaları geliştirici boyutu öne çıkarılmaktadır. Böylece demokrasinin sadece siyasal boyutu dikkate alınmamakta, özgürlük ve eşitliklerin toplumsal ve iktisadi boyutları da dile getirilerek geniş ve kurumsallaşmış bir demokrasi tarifi yapılmaktadır.

Özgürlükle ilgili ele alınan diğer bir mesele ise insan haklarıdır. Solun, insan hakları konusunu merkezine almadığı da Birikim’de eleştirilmektedir. Solun içindeki farklı kesimler insan haklarının demokratikleşme açısından gerekli olduğunu savunsalar da bunu içselleştiremedikleri söylenebilir.

İnsan haklarının savunulması hususunda olması gereken, her türlü otorite ve baskı unsurundan sıyrılmış bir alanın yaratılmasıdır. Hiçbir siyasi çizginin kendi kapsamına alamayacağı bir durumda gelişimi sağlanmalıdır (Türkmen, 2003). Böylece insan hakları savunuculuğunun yapılmasına ayrı bir önem verilerek özgürlük fikri de göz önünde bulundurulmaktadır.

Birikim’de 2000 yılı ve sonrasında tartışılan özgürlük ve eşitlik fikirleri, sosyal demokraside vurgulanan unsurlarla benzerlik göstermektedir. Farklı alanlar üzerinden tartışılan özgürlük ve eşitlik ilkeleri genel itibariyle ayrı bir önem konusu olmaktadır. Bu önem, bizzat sosyal demokrasinin gelişmesi açısından ortaya konmamakta, genel olarak solun içinde bulunduğu eksikliğin farkına varılması sebebiyle vurgulanmaktadır.

Özgürlük ve eşitlik konusunda derin ve köklü tanımlamaların yapılması, her alanda gelişiminin ve genişlemesinin sağlanması, kapitalizmin yarattığı “sınırsız insan” modeline karşı etik bir karşı çıkış olarak vücut bulması Birikim’de kısaca özetlenebilecek savlardır. Özellikle bu düşüncüyü vurgulayarak yapılan teorik katkılar Ömer Laçiner’in değerlendirmelerinde sıkça görülmektedir. Sosyal demokrasinin hem toplumu hem de bireyleri geliştirme hedefi taşıyan anlayışı ve eşitsizlikten kaynaklanan mevcut olumsuzlukların giderilebilmesi, Birikim’de savunulan özgürlük ve eşitlik anlayışıyla uymaktadır. Fakat bu düzenlemelerin mevcut sistem içerisinde yapılması gerektiğine yönelik düşüncede farklılıkların olduğu söylenebilir. Bu durum Birikim’de daha çok küreselleşmeyle birlikte güç kazanan kapitalizmin özgürlük ve eşitliği, toplum ve birey aleyhine daraltmasından ötürü eleştirilmektedir. Bu düşünce de özellikle Ahmet İnsel tarafından dile getirilmektedir. Fakat sosyal demokraside özgürlük ve eşitlikler, Birikim’de yer alan ifadelerle benzerlik gösterse de özellikle *Üçüncü Yol* yaklaşımından sonra mevcut sistemle entegre olmuş bir yapı içerisinde sağlanması düşünülmektedir. Birikim’de yer alan bazı tartışmalarda kapitalist sistemin kendi değerleriyle oluşturduğu özgürlük ve eşitlik anlayışına karşı çıkılmakta, bu noktada daha başka bir alternatifin yaratılması hedeflenmektedir. Bu eleştirilerin en sert hali yukarıda da ifade edildiği gibi

Ömer Laçiner ve Ahmet İnsel tarafından dile getirilmektedir. Aynı şekilde Ayşe Buğra, Şükrü Arın, Nuray Mert, Aylin Özmen ve Yavuz Yıldırım'ın da ele aldığı tartışmalarda başka bir alternatifin ortaya çıkarılması ihtiyacı görülmektedir. Bu konuda sosyal demokrasinin de uygulamada eleştirildiği söylenebilir.

3.3.2. Sivil Toplum

2000 yılından sonra Birikim'in sivil toplum konusunu da demokrasi açısından katkı yapan bir unsur olarak kabul ettiği ifade edilebilir. Buna bağlı olarak Birikim, sivil toplumu kamusal alanın ve devlet ile ilişkisinin boyutları kapsamında tartışmaktadır.

Bu doğrultuda sivil toplum konusunda Birikim'de Gülgün Erdoğan Tosun "Sivil Toplum Örgütleri İçinde Katılım ve Örgüt İçi Demokrasi" başlıklı yazısında, Jürgen Habermas ve Şeyla Benhabip üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır. Özellikle sivil toplumun diyalogu, iletişimi ve özerk yapıyı içermesi gerektiğinden hareketle Habermas'tan referans alarak dile getirilmektedir. Aynı zamanda Benhabip'in Habermas üzerinden yaptığı değerlendirmeler üzerinden bu diyalog ve iletişimin gelişmesi Tosun'a göre öncelikle demokratik koşulların sağlanmasına bağlanmaktadır. Böylece sivil toplumun katılım boyutu üzerine odaklanılmakta katılımın siyasal alandaki etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir. Diğer taraftan da kendisinin her türlü güçten bağımsız ve özerk olması düşünülmektedir. Böylece Birikim'de yer alan bu düşüncelerden yola çıkılarak sivil toplumun demokrasiyi geliştirici ve katılımı artırıcı boyutlarına dikkat çekilmektedir (Tosun, 2000).

Sivil toplum kuruluşları, demokrasinin gelişmesine ve toplumun sivil hale gelmesine yol açsa da kendi sınıf çıkarlarını koruma amacıyla faaliyet gösteren iş ve mesleğe dayalı kuruluşlar da mevcuttur. Birikim'de tartışılan bu konu, iş adamlarının devletten bağımsız olma ve devlet baskısından kurtulma durumuna dayanarak sivil toplum hareketlerine girişmeleri örneklendirilmekte buradan yola çıkarak da kentli veya dar bir çevre grubunun katılımını sağladığı elitist bir alan olarak görülmektedir. Buralarda sorumluluk sahibi olan insanların belli başlı bazı kurumları daha saygın ve itibar sahibi göstermeyi amaçladıklarından bahsedilmektedir. Sivil toplumun mantığında belli bir kurumun imajının artırılması hedefi ve bu şekilde dar bir çevrede sıkışması, Birikim'de Rıfat N. Bali tarafından eleştirilmektedir. Bu noktada katılımcılığın artmasında eşitlikçi ve çoğulcu yaklaşımlar ön plana alınmaktadır (Bali, 2000).

Böylece sivil toplumdaki yönetim anlayışı da Birikim’de Thierry Brugvin tarafından “Sivil Toplum Yoluyla Yönetişim: Demokrasinin Özelleştirilmesi mi?” başlıklı yazısında eleştiriye tabi tutulmaktadır. Brugvin, yönetim kavramının daha çok şirket mantığı olduğunu vurgulamaktadır. Ortak katılım, belli bir grubun çıkarlarının daha fazla gözetilebileceğine olanak sağlayabilmektedir. Bu bağlamda sivil toplum kavramına da daha çok egemenliğe ortak olma anlayışının yüklendiği söylenebilir (Brugvin, 2007: 63). Böylece hem Rıfat N. Bali hem de Thierry Brugvin sivil toplum mantığında yer alan mevcut ilişkilerdeki katılımcılığın, her kesim için hakkaniyetli olmadığı yönünde değerlendirilmektedir. Eşit katılım kadar hakkaniyete verilen önem de hem Bali hem de Brugvin tarafından Birikim’de vurgulanmaktadır.

Bir sivil toplum kuruluşu olarak uzmanlık kuruluşlarının birçoğu kendilerini toplumun yerine koyarak taleplerini dile getirdikleri görülmekte, bu talepleri de bizzat taşıyamadıkları anlaşılmaktadır. Bu konu üzerinde Birikim’de Korhan Gümüş, uzman kuruluşların “tepeden inmece” ve “tasarlamacı” düşüncüyü sivil toplum anlayışı olarak gördükleri çıkarımında bulunmaktadır (Gümüş, 2000). Bu eleştirilerin yukarıda da bahsedildiği gibi Rıfat N. Bali’nin sivil toplum alanında “belli bir kesimin daha fazla söz sahibi olması” düşüncesiyle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Yönetim işlevinin sadece temsilcilerin aldığı kararlardan ibaret olmadığı düşünülürse, alınan bu kararların sorunsallaştırılması da büyük önem taşımaktadır. Hukukun tam anlamıyla gelişmemiş olduğu ülkelerde daha çok tepeden inmece bir yaklaşımla kamusal alanın tasarlanması söz konusu olabilmektedir. Hukuksal düzenlemenin olmadığı boşluklarda devlet bu boşluğu kendi belirlemekte ve ideolojik bir kamu düzenini oluşturmaya başlamaktadır (Gümüş, 2000). Bu düşünceler Aytekin (2000) tarafından da şu şekilde desteklenmektedir:

“İlk dikkati çeken özellik, ‘gelişmiş’ dediğimiz toplumların çok daha az tasarımsal bir kamu sahasına sahip olduğu. Buna karşılık hukukun gelişmemiş olduğu toplumların kamu düzeni daha çok tasarımsal (yani daha belirlenmiş, ideolojik, tepeden inmece).”

Sivil toplum anlayışında yer edinen kamusal alan konusunda Birikim’de hem Korhan Gümüş hem de E. Atilla Aytekin tarafından devletin ideolojik müdahalesi eleştirilmekte, hukuka önem verilmektedir. Bu doğrultuda demokrasinin kamusal alanla gelişebilmesi adına hukuk tarafından korunması sıkı bir devlet denetimini de en aza indirmektedir. Bu

durum geleneksel sosyalist bir düşünce yerine sosyal demokraside daha çok yer edinen bir anlayışı yansıtmaktadır. Sosyal demokrasideki bu anlayışın da küreselleşmeyle gelişen *Üçüncü Yol* programıyla daha görünür kılındığı ileri sürülebilir.

Devletin kamusal alandaki denetiminin azalmasıyla sivilleşmenin artacağı söylenebilir. Fakat solun tarihinde, özellikle refah devleti modelinin uygulandığı zamanlarda devletin kamusal alanı hem kendi hem de toplum lehine düzenlemesi desteklenmiştir. Fakat zamanla olumsuzlukların sebebi olarak görülen devletin kamusal alana müdahalesi yerine devletin bu alandan çekilmesi gerektiğine yönelik yaygın bir kanaat oluşmuştur. Bu düşüncelere göre Birikim’de devletin toplum lehine yaptığı düzenlemeler inkâr edilmemektedir. Devletin özellikle dayanışma, paylaşma ve toplum sorumluluğu gibi duyguları geliştirmesine rağmen bu anlayışın ortadan kalktığı anda bu alanın, yerini piyasaya bırakabildiği söylenebilir. Bu açıdan mevcut kamu hizmetlerinin devlet dışında yapılandırılmaması klasik bir sosyal demokrasi örneği olarak tezahür etmektedir.

Sivil toplum alanının gelişmemesini sadece devletin müdahalesine bağlamak, demokratikleşme olgusunun devleti ve toplumu dönüştürücü etkilerinin de unutulmasına yol açabilmektedir. Yukarıdaki ifadelerde kamusal alana yönelik “tepeden inme, ideolojik” devlet müdahalelerini eleştiren E. Atilla Aytekin, diğer taraftan devleti daraltmanın demokratik bir pratik yaratmayacağından bahsetmektedir. Sivil alanın bu dönüşümünü sağlamak için devleti de demokratik bir dönüşüme tâbi tutmak ve sınıflar arasında bir paydaş olarak görmek gerekmektedir (Aytekin, 2000). Böylece sivil toplum anlayışının devletten bağımsızlığı savunulurken bu alanı devletin geliştirdiğine yönelik pratiklerin unutulmaması, piyasa hakimiyeti yerine devletin demokratik dönüşümünün sağlanarak sivil topluma bu bağlamda katılmasının olumlu olabileceği düşünülmüştür.

Birikim’de sivil toplum kuruluşlarının (STK) günümüzdeki durumlarına dair analizlerinde ise STK’ların bireylere ulaşmada ve onlarla iletişim kurabilme noktasında zayıf kaldıkları ileri sürülmektedir. Teknolojik imkanların gelişmesi, STK’ların faaliyetlerini ve örgütlenmelerini daha pasif bırakabilmektedir. Özellikle bu kapsamda Birikim’de yapılan A. Ömer Türkeş’in değerlendirmelerinde Türkiye’de STK’ların 1990’lardan sonra daha çok ön plana çıktıkları fakat toplumun temsilciliğini üstlenme konusunda net olmadıkları ifade edilmektedir (Türkeş, 2000). Sivil toplum anlayışı özellikle 1980’lerde şekillenip 1990’lardan sonra gelişme göstermesine rağmen devletin,

sivil toplumun denetim ve kontrolünü sağlayan işlevlerine ağırlık verdiği ifade edilebilir (Tekin, 2000).

Daha çok toplumun taleplerini yansıtmaması beklenen sivil toplumun, devletin talepleriyle şekillendiği de Birikim’de dile getirilmektedir. Aynı zamanda STK’ların devletten bağımsız olma durumu değerlendirilirken bunun yasal anlamda olması gerektiği savunulmaktadır. İdeolojik olarak bu vasfın taşınması, bazı STK’ların devletle iç içe olma durumuna yol açabileceğinden ötürü eleştirilmektedir. Bu açıdan bazı STK’ların bu düşüncelerinin samimiyetleri de Birikim’de sorgulanmaktadır (Tekin, 2000). Böyle bir tavır takınmak, diğer kuruluşlarla olan dayanışmasının bozulmasına sebep olmakta, STK’ların siyasal bir ayrıcalık kazanma dürtüsüyle hareket etmelerine yol açmaktadır (Gümüş, 2000). Böylece sivil toplumun özerkliğine verilen önemin Birikim’de çok fazla olduğundan bahsedilebilir.

Birikim’de yer alan diğer bir değerlendirmeye göre STK’lar kendilerine benzer nitelikte gördükleri bürokratik yapılanmaları örnek almakta demokratikleşmeyi ise kurumsallaşmaktan ibaret oldukları yönünde düşünmektedirler. Demokratikleşmeyi sağlayan etkenin örgüt içinde etkileşim ve iletişim olduğu, kurumsallaşmadan daha önemli görüldüğü bu düşüncelere karşılık olarak savunulmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının böyle bir vaziyet alması durumunda ileride siyasi partilerin veya politikacıların tahakkümü altında sınırlanabileceği yönünde geleceğe dönük eleştiriler de getirilmektedir (Tosun, 2000). Böylece Birikim’de STK’ların kendilerine özgü yapılanmalarına önem verilerek demokratik anlayışı pratiklerine yerleştirme süreçleri önemli görülmektedir. Birikim’de Gülgün Erdoğan Tosun’un vurguladığı bu düşünceler, aynı zamanda Serdar Tekin ve Korhan Gümüş’ün sivil topluma atfettikleri özerklik anlayışıyla da uyumaktadır. Böylece Birikim’de sivil toplum alanının toplumu temsil etme anlamında bağımsız bir mekanizma olması gerektiği, diğer mekanizmalarla kuracağı ilişkilerin de yasal olabileceği vurgulanmakta sivil topluma ayrı bir değer atfedilmektedir. Bu durum, Birikim’de sivil toplum kavramına atıfta bulunan, tartışma ve değerlendirmeleriyle ele alan tüm yazarların ortak olarak savundukları bir anlayış olduğu ileri sürülebilir.

Birikim’de sivil topluma yönelik tartışmalar araştırıldığında yazıların çoğunluğu 2000’de çıkan “STK’lar, DKÖ’ler, NGO’lar... Sistemin mi Muhalefetin mi?” başlıklı 130.

sayısında ele alınmıştır. Sivil toplum konusuna ağırlık verilmiş olan bu sayıda yazarların ortak bir şekilde bu alanı savunduğu, demokrasinin ayrılmaz bir parçası olarak gördükleri, hatta demokrasinin gelişimi açısından sivil toplum alanına yönelik olumsuz yaklaşımların ve eksik yönlerin dile getirildiği görülmektedir. Sivil topluma yönelik tartışmaların 1980 sonrası küreselleşmeyle birlikte hızlanarak benimsendiği, Birikim’de de 2000 yılında bu konulara ağırlık verilerek benzer şekilde tartışıldığı ifade edilebilir.

2000’li yıllarda Birikim, sivil toplumun demokrasiyi geliştiren yönüne dikkat çekse de bununla yetinmemekte sivil toplum anlayışı içindeki eksiklikleri de dile getirerek kendi içerisinde dönüşüm öngörmektedir. Bu noktada daha çok devlet denetiminden kısmi bir kopuşa sahip, özerk bir kamusal alan inşası hedefleyen, belirli bir sınıfın veya çevrenin korunması yerine toplumun tamamını dikkate alan, katılımcı, eşitlikçi ve çoğulcu bir yapıya sahip olması gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda Birikim’de yer alan sivil toplum anlayışının öncelikle demokratik bir unsur olarak görüldüğü, toplumsal yarar için gerekliliğine vurgu yapıldığı, devlet müdahalesinin pek fazla hissedilmeyerek bireysel özgürlük alanını genişlettiği söylenebilir. Bu anlayışın hem Bernstein ile gelişen sosyal demokraside hem de sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* yaklaşımında vurgulanan sivil toplum anlayışıyla benzerliklere sahip olduğu da görülmektedir. Sosyal demokrasiye açılım getiren *Üçüncü Yol* tarafından, “devletin hegemonik bir güç olarak sivil toplumu etkilemesi” eleştirildiği gibi Birikim çevresinde de bu konuyu ele alanlar tarafından aynı şekilde eleştirilmektedir. Özellikle devlet müdahalesinin kısmen engellenmeye çalışılması ve bireysel özgürlük alanlarının genişletilmesi, yeni sağ anlayışın bir etkisi olarak *Üçüncü Yol* modelinde yer edinmiştir. Demokratik bir toplumsal dönüşümün sağlanması hem sosyal demokrasi anlayışında hem de Birikim’deki değerlendirmeler ışığında savunulduğu söylenebilir.

3.3.3. Yerellik

Yerelleşme, sosyal demokrat anlayışta kamusal alanların yaratılması ve demokratik unsurların tabanda kendini gerçekleştirebilmesi açısından önem taşımaktadır. Birikim’de bu konu üzerinde de değerlendirmeler yapılmış, demokratikleşme konusundaki önem vurgulanmıştır. Aynı zamanda yerelleşme, dayanışma unsurunu da geliştirerek sosyal demokrasiyle bütünleşen önemli bir ilke olmaktadır.

Yurttaşın asıl olarak var olabildiği alanın yerel olduğu söylenebilir. Bu açıdan Birikim’de solun yerel üzerindeki pratiklerinin gelişmesi önemli görülmektedir. Yerel imkanları geliştirmek adına mücadele etmekte sol sınırlı kalmaktadır. Bu sınırlamaya geçmişten gelen “devrimci” düşüncede iktidar tarafından belirlenen politikaların etkinliğine olan inancın sebep olduğu ileri sürülebilir. Bu anlayış da yereli uzaklaştırmaktadır. Bu açıdan özerklik, yerelle birlikte ele alındığında anlamlı olmaktadır.

Solun, kendi meşruiyetini toplumsal tabanda sağlayabilmek için yerel ölçekte kültür, doğa ve tarihi göz önüne alarak yenilikler oluşturması yarar sağlayabilir. Farklı kimliklerin daha görünür olması demokratik özerlikle mümkün olabilmekte, sol ise bu konuya sınıf siyasetini zedeleyebileceği ihtimalinden dolayı pek yanaşmamaktadır. Birikim’de Cemil Aksu ve Özcan Alper’in “Karadeniz Örneğinde Bir Tartışma: Sol, Yerellik ve Demokratik Özerklik” başlıklı yazısında ele alınan yerellik meselesinde sol adına öneriler dile getirilmiştir. Burada, artan merkezîleşmenin yurttaşların seslerini kısılabildiğinden bahsedilmektedir. Solun yerele, yerel içindeki demokratik mekanizmalara, adem-i merkezîleşmeye önem vererek kararların aşağıdan yukarıya alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Aksu ve Alper, 2011). Yerelleşmeyle çoğulculuğun ve katılımcılığın gelişmesinin hedeflenmesi, demokratikleşmenin geniş alanlara yayılmasına önem verilmesi, demokratik bir toplumun inşasında yerele atfedilen gereklilik sosyal demokrasi anlayışının günümüzdeki temel tezleri ile uyuşmaktadır.

Yerel alanlar üzerinde alınan kararların daha çok merkezi yönetimin elinden çıkması ve merkezi yönetimin bazı konularda bu yetkiyi paylaşırken kendisini tek güç olarak görmesi, mahalli düzeyde hareketlerin kısıtlanmasına yol açabilmektedir. Bu konuda Birikim’de Türkiye üzerinden örneklerle tartışan Yüksel Taşkın, yetkilerin paylaşılması ve “çok aktörlü bir yapıya geçiş”i savunan yaklaşımı ön plana almaktadır. Böylece demokratik bir yerinden yönetim anlayışının mümkün kılınması önerilmektedir (Taşkın, 2013: 14).

Milliyetçi değerlerin ve bütünleştirici hissiyatın ön planda olduğu durumlarda yerelleşmeye yönelik hareketlerin kısıtlandığı, bazı durumlarda "bölücü" bir unsur yaklaşımında da değerlendirildiği ifade edilebilir. Bu durum tam aksine bütünleşmenin tabanda başlayan ve aidiyet yaratan bir unsur olduğu Birikim’de dile getirilmektedir.

Aynı zamanda demokratikleşmenin gerçekleşmesi için yerelleşmenin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Fakat yerel yönetimlerin daha çok merkezin uzantısı olarak işlev göstermesi, onların birer hizmet aracı şeklinde algılanabilmesine yol açmaktadır (Yıldırım, 2008: 62). Birikim’de Yavuz Yıldırım’ın savunduğu bu düşüncelerin, yukarıda da ifade edildiği gibi “yerel kararların merkezin elinden çıkan” anlayışı eleştiren Yüksel Taşkın’ın fikirleriyle benzerlik göstermektedir. Böylece yerel ile merkezin arasındaki ilişkinin korunmasına, yerelin kendi imkanlarını geliştirmesine önem verilmektedir. Bu önemin arkasında yatan unsurun ise demokrasinin gelişmesi olduğu söylenebilir.

Yüksel Taşkın, Türkiye’deki yerelleşme ile ilgili değerlendirmelerinde 1980 askeri darbesinden sonra yerel deneyimler adına baskıcı ve denetleyici bir düzenlemenin ortaya çıktığını belirtmektedir. Belediye başkanının daha güçlü olduğu, meclisin biraz daha zayıf kaldığı bir durumun söz konusu olduğu ifade edilebilir (Taşkın, 2013: 14-15). Bu durumun, demokratik siyaset anlayışı içinde yer almadığı söylenebilir. Bu eleştirilerden biri de Birikim’de Ulaş Bayraktar’ın ele aldığı “Müşterekler Siyaseti: Kentte Hemmahal, Hemzemin, Hemhal, Hemdert Olabilmek” başlıklı yazısında değerlendirilmektedir. Demokratik bir siyaset anlayışının yer edinmesi için kent içinde yaşayanların ortak zeminde buluşabileceği ve kendisini o kentin paydaşı olarak görebileceği bir kamusal alanın yaratılması gerekli görülmektedir. Belediyelerin de böyle bir anlayışı teşvik etme noktasında çaba harcamaları da önemli arz etmektedir. Yaşanılan kentin fiziki unsurlarının dışında, o kentin manevi ve ortak bir dilinin olduğu göz önünde bulundurularak “müşterek” bir anlayışın gerekli olduğu ileri sürülebilir (Bayraktar, 2019: 12-13). Böylece yerelliğin demokrasiyi geliştirme noktasında bir ortaklık yarattığı, bu ortaklığın dayanışma unsuruna bağlandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin yerelleşme konusundaki deneyimleri dikkate alındığında merkezi yönetimin tabana karşı güvensizlik içinde bir yaklaşım sürdürdüğü de düşünülmektedir. Önemli olanın halkın siyasete katılımı olduğu düşünülürse yerelleşmenin merkeziyetçiliğe tehdit olarak görülmesi yerine demokratik mekanizmaları geliştirecek bir unsur olarak düşünülmesinde yarar olduğu söylenebilir (Yıldırım, 2008: 66).

Gerçek anlamda demokratik işlev gören kuruluşlar daha yerelde ortaya çıkan hemşeri hareketleri ve STK’lardır. Bu açıdan sorunların yerelde tartışılması yararlı görülebilmektedir (Gümüş, 2000). Böylece sivil toplum alanı da yerelde başlayan bir

hareket olarak ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Demokratik ve yatay örgütlenme modelini benimseyen bu tip yapıların yerel siyaset alanında da etkili pratikler geliştirdikleri söylenebilir. Başka ağlarla da bilgi paylaşımının geliştirilmesi ve kolektif iş birliği gibi çeşitli düzenlemelerle aktif halde olmaları, onları etkili kılmaktadır (Doğan ve diğerleri, 2016: 72).

Diğer taraftan yerelleşmenin giderek gelişmesi belediyelerin bütçesini arttırmakta koordinasyon güçlerini geliştirerek merkezi yönetimle ilişkilerini sağlamaktadır. Bu düşünceye göre yerelleşme, merkezi yönetimden uzaklaşma anlamına gelmemektedir. Aksine merkezle olan ilişkinin dönüşerek yeni bir müdahale stratejisinin ortaya çıktığı yönünde Birikim’de Özgür Avcuoğlu tarafından güncel bir değerlendirme yapılmaktadır. Merkezi yönetim, toplumu ve kamusal alanları dönüştürmek amacıyla bazı hizmetleri koordine edebilmektedir. Aynı zamanda merkezin, kendi kültürel hegemonyasını yaratmak için yerel yönetimlerle kurduğu ilişkide sosyal yardım ve politikalar birer araç haline gelebilmektedir (Avcuoğlu, 2008: 35-36). Bu düşüncelere dayanarak Özgür Avcuoğlu, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki kontrol gücünün devam ettiğini vurgulamaktadır. Yüksel Taşkın ve Yavuz Yıldırım’ın bu konuda merkezi eleştiren tutumlarıyla da benzerlik göstermektedir. Yerelleşmenin sadece özerklik, katılımcılık, dayanışma gibi unsurları vurgulanmamakta, diğer taraftan kültürel ve ideolojik bir hegemonya ile toplumun değerlerinin yeniden inşa edilebileceği bir alan olarak da görülmektedir. Bu düşünceye dayanarak da Ulaş Bayraktar’ın “yerelde ortak bir zemin arayışı ve ortak bir dil yaratmak” vurgusunu da destekler nitelikte olduğundan bahsedilebilir. Sonuç olarak böyle bir manevi ortaklık yaratma düşüncesi, merkezi otoritenin ideolojik dönüştürücü gücünün engellenmesini beraberinde getirmektedir.

Genel olarak demokrasinin toplumsal anlamda bir yayılım gerçekleştirmesinde yerelin önemli bir payı vardır. Bu noktada 2000 yılından sonra Birikim’de tartışılan yerelleşme konusundaki ortak kanı da bu yöndedir. Özellikle yerelleşme konusunda sıklıkla dile getirilen eleştiri, merkezi yönetimin yerel ile kurduğu ilişkiye yöneliktir. Bu ilişkide merkezi yönetimin sıkı kontrolü, demokrasinin yerelde gelişimini engelleyen bir durum olarak görülmektedir. Birikim çevresinde yerellik konusunda öncelikle dile getirilen değerlendirmeler bu yöndedir. İkinci olarak yerelliğin katılım boyutuna dikkat çekilmekte, bireysel özgürlüklerin ve toplumsal eşitliğin kendiliğinden sağlanmasında yerelleşme ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda Birikim’de sivil toplum üzerinden

yapılan değerlendirmelerin bir benzeri de yerellik kavramına yansıdığı bu çıkarımlardan anlaşılmaktadır. Böylece *Üçüncü Yol* yaklaşımında ifade edilen demokratikleşme, dayanışma, sosyal adalet gibi birtakım unsurların gelişimi, Birikim’de yerele atfedilen önemle sağlanabileceği düşünülmektedir. Fakat bu kavramların gelişmesiyle sosyal demokrasi anlayışının yükselmesinden bahsedilmemekte, genel anlamda solun eksik kalan yönlerine vurgu yapılarak dile getirilmektedir. Sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* yaklaşımıyla demokrasinin mikro ölçekte yerleşmesi ve adem-i merkeziyetçilik gibi vurgular göz önüne alındığında Birikim çevresinde de demokratik bir toplumun oluşması adına bu değerlerin önemli olduğu görülebilir.

3.4. Sosyal Devlet

Birikim’de 2000 yılı sonrasında yer alan tartışmalar içerisinde sosyal devlet anlayışının gerektirdiği sosyal haklar ve sosyal politikalarla birlikte, bu duruma iktisadi anlamda etki eden sermaye üzerinde de tartışmalar yer almaktadır. Toplumsal dengesizliklerin giderilmesi adına bazı hakların güvence altına alınması, bu haklar çerçevesinde gerekli politikaların uygulanması ve ekonomik düzenlemelerin devlet sorumluluğunda ilerlemesi önemli görülmektedir. Bu açıdan sosyal demokrasinin toplumsal tezahüründe sosyal devlet anlayışının önemli olduğu anlaşılmakta, Birikim’de de sosyal devleti ilgilendiren bazı hususların tartışıldığı görülmektedir. Tartışılan bu hususların ortak noktası olarak neoliberal uygulamaların eleştirilerinin merkezde olduğu söylenebilir.

Birikim’de tartışılan “sosyal devlet” başlığı altında yer alan kavramlar “sosyal adalet”, “sosyal haklar ve sosyal politikalar” ve “ekonomi ve sermaye” olarak belirlenmiştir. Sosyal devlet anlayışında benimsenen adil bölüşümün sağlanması düşüncesinden hareketle “sosyal adalet” başlığı seçilmiştir. Sosyal politikaların hak eksenli ele alınmasına bağlı olarak “sosyal haklar ve sosyal politikalar”, sosyal devlet düşüncesine yönelik bir ekonomi anlayışının analiz edilmesi açısından da sermaye eleştirisine verilen ağırlıktan ötürü “ekonomi ve sermaye” başlıkları uygun görülmüştür. Birikim’de yer alan “sosyal devlet” kavramına ilişkin tartışmaların, 2000’li yıllarda sosyal demokrasiye ait kavram ve kurumların tartışmalarını ele alan yazılara oranı %31 olarak hesap edilmiştir. Bu yoğunlaşma daha çok “sosyal haklar ve sosyal politikalar” bağlamında kendini göstermektedir. Yazıların niteliğine bakıldığında haber ve değerlendirme niteliğindeki

yazıların her iki alt başlıkta yoğunlukta olduğu görülmektedir. Yoğunluk olarak eleştiri niteliğinde olan yazılar haber ve değerlendirme yazılarından sonra gelmektedir.

3.4.1. Sosyal Adalet

Gelirin adil dağılımı, fırsat eşitliğinin sağlanması, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin en aza indirilmeye çalışılması ve refahın sağlanması noktasında önemli bir rol oynayan sosyal adaletin, sosyal demokraside önemli olduğundan bahsedilebilir. Sosyal adalet düşüncesi sosyal devletin uygulanmasında da önem arz etmektedir. Birikim’de ise bu tartışmaların 1980 sonrasında Türkiye’de neoliberalizm ile birlikte gelişen sermayenin eleştirisi üzerinden yapıldığı söylenebilir.

Sosyal adaletin sağlanması konusunda asıl sorunun bölüşüm ilişkilerinde olmadığını vurgulayan Ömer Laçiner, mevcut kapitalist sisteme dikkat çekmektedir. Sosyal adalette her ne kadar kaynakların bölüşümünde adil olunması gerektiği savunulsa da Laçiner, var olan kaynakların paylaşılmasına hapsedilmiş bir eşitlik düşüncesini eleştirmektedir. Aksi takdirde bu durum, kapitalizmin sınırsız kaynakların var olduğu düşüncesini meşrulaştırmaktadır. Kapitalizmin yarattığı sınırsızlık ve tüketimi amaç edinen bir yaklaşımı ortaya çıkarması, Laçiner tarafından sorunun kaynağı olarak dile getirilmektedir (Laçiner, 2000). Diğer taraftan Türkiye’de bölüşüm ilişkileri konusunda da değerlendirmelerde bulunan Laçiner’e göre, “devletçilik” yaklaşımının devletin ekonomiye müdahalesi olarak gerçekleşmesinden öte her alanda müdahale gerçekleştirebilen otoriter bir güç olarak kendini gösterdiği söylenebilir. Her ne kadar 1980 sonrasında serbest piyasa modeli hakim olsa da devlet bu konuda adil bir bölüşümü sağlamak yerine rant ve kâr oluşturan bir tutum sergileyebilmektedir (Laçiner, 2001).

1980 sonrasında sermayenin artan esnekliğiyle birlikte çeşitli teşviklerle sermayenin kar artışının korunmaya başladığını Birikim’de vurgulayan Erinç Yeldan, devletin sermaye lehine düzenlemelerde bulunarak eşitsiz bir gelişimi tetiklediğinden bahsetmektedir. Sermaye adına vergilerin düşürülmesi bölüşümün eşitsizliğine yol açmakta, böylece kaynakların dağılımında sermayeye öncelik gösteren anlayışa da karşı çıkmaktadır (Yeldan, 2000).

Sermayenin denetimsizliği olduğu müddetçe sermaye sınıfının kaynaklardan daha fazla yararlanması söz konusu olmakta, bu durum sınıflar arası eşitsizliği de arttırmaktadır.

Bölüşümün daha adil olması açısından sermayenin kontrol altına alınması ve devletin, ekonominin toplumu baz alan daha ahlaki ilkeleri hayata geçirebilmesi BİRİKİM'DE Ayşe Buğra tarafından önemli görülmektedir (Buğra, 2001). Gelir dağılımının ve vatandaşlara tanınan eşit hakların, hakkaniyet ilkesi ile birlikte ele alınması durumunda yararlı olabileceği söylenebilir. Herkesin vatandaşlık haklarından eşit bir şekilde yararlanabilmesinin söz konusu olmadığından bahseden Buğra, bu noktada göz önüne alınması gereken bir adalet ilkesinin olduğunu vurgulamaktadır (Kurt, 2008).

Bazı hissedarlar ve işletmelerin sermayenin kârını arttırma hedefiyle oluşan mali sermaye birikiminin, emek – sermaye arasındaki ilişkide bölüşümün sermaye lehine gelişmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda mali sermayenin kamu kaynaklarından yararlanarak borçlanmaları ve devletin sermayenin bu hareketliliği üzerinde güvence oluşturması bu durumun bir örneği olarak Birikim'de Ahmet İnel tarafından dile getirilmektedir (İnel, 2001).

Birikim'de Erinç Yeldan, Ahmet İnel ve Ayşe Buğra 1980 sonrasında sermayenin artan esnekliği ve denetimsizliği sonucunda devletin sosyal adaleti sağlamada yetersiz olduğunu vurguladıkları söylenebilir. Yazarların bu fikirlerine göre gelişen finans kuruluşları ve devletin sermayeye sağladığı kolaylıklar, eşitsiz bir gelişimin önünü açmaktadır. Diğer taraftan Ömer Laçiner de benzer düşünceleri savunsa da sosyal adalet sorununun mevcut sistemle giderilemeyeceğini düşünmektedir. Böylece Birikim'de başta Ömer Laçiner olmak üzere diğer yazarların da sosyal adaletin sağlanması konusunda sermaye destekli hareketlerden yararlanmayı mümkün kılan *Üçüncü Yol*'un sosyal demokrasi görüşlerini kabul etmedikleri söylenebilir.

3.4.2. Sosyal Haklar ve Sosyal Politikalar

Birikim'de sosyal demokrasinin savunduğu sosyal devlet anlayışı içerisinde yer alan sosyal haklar ve sosyal politikalar, Türkiye'de ve Avrupa'daki somut deneyimlerden hareketle tartışılmaktadır. Özellikle 2000 sonrasındaki tartışmalar daha çok Türkiye'de güncel sosyal politikaların analizleri üzerinden değerlendirilmektedir. Eğitim, sağlık, emeklilik ve sosyal güvence gibi konular üzerinden değerlendirme yapılırken neoliberal uygulamalar çerçevesinden de eleştiriler getirilmektedir.

Sosyal hakların gelişmesi, ekonomik açıdan gelir eşitsizliğini de çare olabilmektedir. Aynı zamanda herkesin aynı haklardan eşit bir şekilde yararlanamadıkları, buna karşılık farklılıkları göz önünde bulunduran bir eşitliğin gerçekleştirilmesinin daha sağlıklı olduğu söylenebilir. Bu düşüncelere dayanarak Birikim’de Ümit Kurt’un ele aldığı “Eşitlik, Kapitalizm ve Kriz Üzerine” başlıklı yazısında sosyal haklardan yararlanmada hakkaniyetin önemine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda sosyal hakların gelişmesiyle toplumdaki eşitsizlikten doğan dezavantajlı unsurların giderilebileceği düşünülmektedir. Böylece sosyal adaletin sağlanması da önemli bir adım olarak ortaya çıkmaktadır (Kurt, 2008: 100).

Birikim’de Çelik (2007), sosyal politikayı şu şekilde tanımlamaktadır:

“...kapitalizmin ürünü olarak ortaya çıkan tehlike, zorluk ve tehditlere karşı, tek başlarına bunlardan korunma olanakları olmayan işçileri korumayı amaçlayan önlemler ve bu sorunlar temelinde işçi sınıfı ile sermaye arasındaki sınıf çatışmasını engellemeyi öngören politikalar bütünü olarak da değerlendirilebilir.”

Bu durumda sosyal politikaların uygulanması aynı zamanda sermaye için maliyet zorlukları da getirmektedir. Devlet hem sermayeyi hem de işçileri korumayı kendine görev edindiğinden dolayı sermaye birikimini sağlarken sosyal politikalar adına yapılan hizmetlerin de yardım anlayışıyla yaklaşıldığına dair görüşler Birikim’de dile getirilmektedir. Böylece devletin sermayeyi korumaya daha çok öncelik gösteren tavrı eleştirilmektedir (Çelik, 2007). Bu doğrultuda sosyal politikaların uygulanması için sadece sosyal hakların tanınması yetmemekte bunların mevcut politikalarda varlığının hissettirilmesi de önem taşımaktadır.

Türkiye’de 1950’lerden sonra kırdan kentlere olan göçlerin artmasıyla kentleşme gelişmiş aynı zamanda II. Dünya Savaşı ile birlikte Türkiye’de de Keynesyen politikalar ve ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmıştır. Bu dönemde devletin rolü artmış, sosyal politikalar alanında da düzenleyici rolü gelişmiştir. 1970’lerin sonuna doğru uluslararası arenada rekabetin artmasıyla Keynesyen ekonomi modeli zayıflarken serbest piyasa modeli ortaya çıkmıştır. Neoliberal sürecin 1980’lerden sonra hızla yükselmesiyle de sosyal politikalar alanında devletin rolü azalmıştır (Avcuoğlu, 2008: 33). Bu azalış, Birikim’de Özgür Avcuoğlu tarafından değerlendirilmiştir. Devletin sosyal politikalar alanındaki müdahalesi yerine başka aktörler tarafından da idame ettirilmesini Avcuoğlu

(2008: 34), “kamu kuruluşlarının sağlamakla yükümlü olduğu hizmetlerin metalaşması” olarak ifade etmektedir.

Türkiye’de sosyal haklarla ilgili düzenleme ve koruma durumlarında devletin daha çok paternalist yaklaşımı ve geleneksel/otoriter tavrını koruduğu söylenebilir. Tarihsel olarak da Türkiye’de sosyal hakların tabandan bir hareket olarak gelişmediği, daha çok merkezîyetçi bir yaklaşımın ağır bastığı vurgulanmaktadır. AB uyum süreciyle başlayan siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerde de daha çok sosyal hakların geri plana atıldığı görülmektedir.

Bu konuyu Birikim’de “AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar” başlığıyla tartışan Aziz Çelik, AB’nin ortaya koyduğu her gelişmenin yararlı olacağı konusunda emin olmamaktadır. Fakat yine de sosyal politikalar alanında da sunduğu birtakım demokratik anlayışların özümsemesi gerektiğini ileri sürmektedir (Çelik, 2004a). Çelik, AB’nin sosyal haklar konusunda güvence sağlayan düzenlemeler oluşturduğunu savunsa da neoliberalizmin sınırlarını çizdiği kadar ilerletebildiğini düşünmektedir. Sosyal korumacılığın, neoliberalizmin iktisadi mantığını sınırlandırdığı düşüncesiyle Türkiye’de AB’nin bu konudaki düzenlemelerine ağırlık verilmediği düşünülmektedir (Çelik, 2004b). Böylece sosyal hakların neoliberal politikalar açısından maliyetli olduğu, bu hakların gelişmesi için neoliberal uygulamaların sınırlandırılmasının yararlı olabileceği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Birikim’de Yüksel Akkaya ise “AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı ‘Sosyal Haklar’ ise Niye AB?” başlıklı yazısıyla AB’nin sosyal haklar ile ilgili düzenlemelerini eksik bularak Aziz Çelik’in “AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar” başlıklı yazısına cevap niteliğinde tartışma başlatmıştır. Akkaya’nın, kâr oranlarını dikkate alarak sermaye yanlısı büyük bir kapitalist kurum olarak gördüğü AB’nin sosyal politikalar adına sermayeyi daraltıcı politikalar güdebileceğini samimi bulmayan Akkaya, Çelik’in düşüncelerini eleştirmektedir. Akkaya (2004: 38),

“Türkiye’nin de onaylamış olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü normlarından daha ileri midir? Üyesi olduğumuz Birleşmiş Milletler’in (BM) temel sözleşmelerinden daha ileri normlar mı içermektedir? Değilse, neden UÇÖ’nün normlarını uygulamasında ısrar etmiyoruz.”

şeklindeki yorumuyla AB'nin sosyal politikalar alanındaki zayıflığına karşılık ILO'ya ait hükümlerin henüz Türkiye'de tam anlamıyla uygulanmadığını belirterek Aziz Çelik'e cevap vermektedir. Buradan hareketle AB gibi ulus üstü bir kurumun sosyal politikalar alanında attığı adım, eksikleri olsa da Aziz Çelik tarafından olumlu karşılanmaktadır. Fakat Yüksel Akkaya'nın sosyal politikaların gelişmesine olan önerilerinin biraz daha "sosyal devlet" perspektifiyle yansıdığı söylenebilir.

Özellikle eğitim, sağlık, yoksulluk gibi alanlarda da devletin uygun politikalarının yöntemi ve amaçları Birikim'de tartışılmaktadır. Özellikle Osman Elbek'in sağlık politikaları kapsamında yer alan güncel değerlendirmeleriyle bu alanda çeşitli dönüşümler eleştirilmektedir. Bu dönüşümler, verimlilik sağlanması adına çalışanların ve onların bağlı olduğu işletmelerin bilgi ve becerilerinin artırılması olarak görülmektedir. Bu tip politikaların neoliberal bir dönüşümün etkisinde ortaya çıktığı, sağlık hizmetinde çalışanların bu politikaların tahribatından da etkilendikleri Birikim'de Elbek tarafından ifade edilmektedir. Bu anlayışla verimlilik adına daha çok iş yükü ve baskının artırıldığı söylenebilir. Bu durum sosyal hakların eksikliği gibi birtakım sorunları da beraberinde getirebilmektedir (Elbek, 2008: 68-69). Sağlık üzerinden verilen örnek ile kurumların piyasa mantığı çerçevesinde kazanca odaklanan bir anlayışla düzenlenmesi, sosyal haklar bakımından zedeleyici durumlara yol açabildiğinden bahsedilebilir.

Sosyal güvenliğin sağlanması için sosyal devlet alanını ilgilendiren diğer bir konu ise sosyal sigortadır. Bu alan üzerinden değerlendirmelerde bulunan Aziz Çelik, neoliberalizmin devletin zorunlu bir sosyal güvencesi olan sosyal sigorta sistemini zayıflattığını vurgulamaktadır. Bunun yerine özel sigorta sistemlerinin giderek ön plana alındığı görülebilir. Aynı zamanda Çelik, bireysel emeklilik sisteminin de piyasa mantığının işlediği bir sigorta sistemini ortaya çıkardığını düşünmektedir (Çelik, 2016: 85). Gelirin yeniden dağılımı konusu sosyal güvenlik sistemi içinde önem taşırken bireysel emeklilik sisteminde bu durum göz ardı edilebilmektedir. Bireysel emeklilik sistemlerinde devlet katkısı olsa bile bu durum daha çok düzenli gelire sahip olanlar adına yararlı olabilmektedir. Bu açıdan bireysel emeklilik sistemi üst ve orta gelir grupları için biraz daha anlamlı bir sistem olarak düşünülebilir. Böylece üst gelir gruplarına aktarılan vergiler daha çok alt gelir gruplarından alınmakta bu açıdan da devlet katkısı sosyal devleti zedeleyecek şekilde meydana gelebilmektedir. Bunun sonucunda da adaletsiz bir durum doğabilmektedir. Buna karşılık Aziz Çelik, "kamusal sosyal güvenlik sistemi"nin

ön plana alınması gerektiğine işaret etmektedir. Devletin bu alanda özelleştirilmiş bir sigorta sistemini teşvik etmesi de eleştirilerek bireylerin kamusal bir sosyal güvenlik sistemi dışında farklı sosyal güvenlik sistemlerine zorlanmaması Aziz Çelik tarafından vurgulamaktadır (Çelik, 2016: 92-93). Birikim’de yer alan bireysel emeklilik sisteminin günümüzdeki durumu üzerinden verilen örnekle adil bölüşümün sağlanamamasının arkasında yatan en büyük etken devletin sermaye yanlısı politikaları olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda sosyal politikaların herkesi kapsayıcı bir şekilde ele alınması, devletin de bu konuda hassas olması önemli görülmektedir.

Sosyal politika alanındaki uygulamalarda Birikim’de Nadir Suğur’un “yaşlılık” konusu üzerinden verdiği örnek, Türkiye’de yaşlılara yönelik politikaların sosyal devlet anlayışından ziyade liberal ve korporatist tarzda olduğunu vurgulamaktadır. Devletin, sosyal yardımlar konusunda şart olarak sunduğu nitelikleri çoğaltması, bu konuda isteksiz davranışına yönelik bir değerlendirmeye de imkân vermektedir. Emeklilikle birlikte gelirin düşmesi ve yaşlılıktan dolayı hastalık harcamalarının artması buna bağlı olarak sosyal politikalardan harcanan payı da arttırmaktadır. Suğur, buradan yola çıkarak devletin aile kurumunun güçlendirilmesi yönünde söylemleri kullandığına dikkat çekmektedir. Böylece yaşlılar üzerinde bakım ve gerekli sosyal yardımların kurumsal olarak bizzat aileye tanındığı bir anlayış oluşturulmaktadır. Bu durumun da yaşlıları aileye bağımlı hale getireceği söylenebilir (Suğur, 2019: 64-65).

Birikim’de sosyal politikanın ilgi alanı olarak yer alan diğer bir konu ise yoksulluktur. Sosyal güvencesizliğin bir tür yoksulluk olduğunu belirten Ekim (2005: 71), bu durumun düzeltilmesi için “hak temelli sosyal politikalar” uygulamalarının hayata geçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu şekilde sosyal dışlanmanın da aşılabacağı ileri sürülmektedir. Böylece devletin sosyal koruma harcamalarının artırılması ve yoksullukla mücadelenin şeffaf bir şekilde ilerlemesi önem kazanmaktadır (Elbek, 2008b: 58). Bu doğrultuda sosyal politikaların haklara dayanarak oluşturulması gerektiğine yönelik düşünce Birikim çevresinde yaygın bir şekilde savunulmaktadır.

Birikim’de "sadaka" anlayışıyla yapılan sosyal yardımlara eleştiri getirenler özellikle sosyal yardımların hak temelli bir anlayış üzerinde yer alması gerektiğini ve herkesin asgari düzeyde ihtiyaçlarının karşılanmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Bu vurgu Birikim’de Tanıl Bora tarafından da dile getirilmektedir. Bora’ya göre formel

olarak düzenlenmemiş, kişilerin kendi gönül rızasına dayalı olarak yaptıkları yardımlar olarak nitelendirilen "sadaka", sosyal bir yardım anlamında politik süreç olmaktan çok dini bir vecibeden öteye gidememektedir. Aynı zamanda sosyal yardımın hak temelli olarak vurgulanması, beraberinde sosyal devlet anlayışını da güçlendirebilir (Bora, 2008: 21). Düzensiz bir şekilde yapılan yardımların da hukuksal anlamda hakların ve eşit yurttaşlık anlayışının gözetilmediği yönünde değerlendirilmektedir. İşeri ve Kanbur (2008)' a göre de hakların kullanılabilmesi, "...“sadaka” politikasıyla sonra da sosyal devlet anlayışını ortadan kaldırmaya çalışan neo-liberal akım ile çatışma..."nın zaruriyetini doğurmaktadır.

Sosyal harcamaların belirlenmesi ve ihtiyaçların ortaya çıkarılması konusunda yerel yönetimlere de iş düşmektedir. Bu doğrultuda tabandan başlayan ve belirlenen sosyal yardımlar önem taşımaktadır. Belediyelerin yürüttüğü sosyal yardımların daha çok sorunları anlık halletmeye çalıştığı ve bu yardımların yapılmasından ziyade daha çok koordine eden taraf olarak kaldığı söylenebilir. Aynı zamanda kentsel alanlar üzerinde kurduğu hegemonik varlığı ve bu yolla sermaye sahipleriyle yaptığı iş birlikleri sayesinde toplum nezdinde eşitsizliklere de yol açabilmektedir. Hizmet ve yardım konusunda yapılan işlerin farklı kurumlar tarafından paylaşılması da hesap verilebilirliği zorlaştıran bir etken olarak Birikim'de dile getirilmektedir (Avcuoğlu, 2008: 36-38).

Sosyal ilişkileri güçlendiren oluşumların güçsüz kaldığı ve çözüldüğü durumlarda piyasa daha da güçlenmekte ve bu alanların yokluğundan doğan boşluğu işgal etmektedir. Böyle bir durumda da sosyal politikanın daha da önem kazandığı ve gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Birikim'de yer alan Ümit Kurt'un düşüncelerine göre günümüzde liberal-muhafazakâr çizginin daha çok piyasayı koruyan ve geliştiren kurumlara yaptığı desteklerle şekillendiği anlayışı çıkarılmaktadır. Bu bağlamda sosyal yardımların da belli bir düzene itibar edilmeden yapıldığı savunulmaktadır. Hak eksenli olması dahilinde bu konular üzerinden siyasi bir malzeme çıkarılmasının da imkansız hale geleceği ümit edilmektedir (Kurt, 2008: 107).

Bu konuda Birikim'de sola yönelik eleştiri de yapılmaktadır. Türkiye'de solun sosyal politika alanında somut çözümler bulamamasının sebebi, tarihsel olarak sol üzerinde geçmişten gelen baskı ve siyasal olarak pasifleştirme çabaları olarak düşünülmektedir. Solun, üretmeye çalıştığı politikaları kendi dışına aktaramaması da sorun olarak

görülmektedir (Kurt, 2008: 109). Sosyal demokrasinin önem verdiği bu alanın genel olarak sol üzerinden değerlendirilmesi sadece Ümit Kurt'ta değil, diğer Birikim yazarlarının tartışmalarında da görülmektedir.

Birikim'de sosyal hakların savunulması adına dayanışma, örgütlenme gibi unsurların da önemli olduğunu Yavuz Pak, "Sendikal Kriz ve Prekerya" başlıklı yazısında dile getirmektedir. Bu değerlendirmeye göre mevcut dönemde iş kollarının güvencesiz ve düzensiz bir çalışma imkânına sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda örgütlenmenin ve sosyal hakların savunulması zorlaşmaktadır. Bu zorluğa hem neoliberalizmle kolektif mücadelelerin yerini bireysel mücadelelerin alması hem de karmaşık sınıf ilişkilerinin sebep olduğu ileri sürülebilir (Pak, 2010: 45). Yine aynı şekilde Birikim'de Alphan Telek'in "Sol Popülizme Karşı Sol-Dönüşüm ve Prekerya" başlıklı yazısında da Yavuz Pak'ın sosyal haklar bakımından dayanışma ve örgütlenmeye gösterdiği önem dile getirilmektedir. Aynı zamanda neoliberalizmin yıkıcı etkilerinin daha çok sosyal adalet konusunda görünür olduğu düşünülmekte bu durumda sosyal ve ekonomik açıdan sınıfsal bir örgütlenme ve dayanışmanın gerekliliği ön plana alınmaktadır (Telek, 2018: 30-31). Böylece Birikim'de hem Pak hem de Telek tarafından dile getirilen dayanışma ve örgütlenme vurgusu sosyal demokrasinin temel değerlerinde yer edinen kavramlar olduğu söylenebilir. Neoliberalizmin yıkıcı etkilerine karşı sosyal demokrasinin temel değerlerine verilen önem, *Üçüncü Yol*'un neoliberalizmle olan uzlaşmasını da eleştirir niteliktedir. Bu durum sadece Yavuz Pak ve Alphan Telek tarafından dile getirilmemekte genel olarak Birikim çevresinin bu konuda hemfikir olduğu da anlaşılmaktadır.

2000 yılı ve sonrasında Birikim'de yer alan sosyal haklar ve sosyal politikalar dahilindeki tartışmalar incelendiğinde güçlü bir sosyal devlet anlayışının savunulduğu söylenebilir. Sosyal demokrasinin de temel taşı olarak görülebilen sosyal devlet anlayışı, kendini gösterebilen sosyal haklar ve sosyal politikalarla hem Birikim'de savunulmakta hem de sosyal demokrasi anlayışında yer edinmektedir.

Birikim'de yer alan tartışmalarda, devletin sosyal politikalar açısından düzenli ve sistematik bir yaklaşımı tercih etmek yerine temelsiz bir şekilde merkezîyetçi rolünü koruyarak süreci devam ettirme anlayışının hakim olduğu söylenebilir. Bu noktada getirilen en büyük eleştiri 1980 sonrası neoliberal uygulamaların hayata geçirilmesiyle

piyasa mantığının hakim kılınmasıdır. Böylece sosyal hakların ikinci plana atıldığı vurgulanmaktadır. Bu durumda sosyal politikaların içi de boş kalmakta hak temelli bir yaklaşım sergilenmesi de zorlaşmaktadır. Sosyal haklar ve sosyal politikalar kapsamında Birikim’de getirilen en büyük eleştirilerden birinin bu olduğu savunulabilir.

Sosyal demokraside sosyal hak ve sosyal politikalar alanında neoliberal uygulamaların bu alanda yapabileceği destek reddedilmemektedir. Sermaye ile birlikte hareket etme amacı taşımaktadır. *Üçüncü Yol* programıyla gelen bu anlayış, sosyal demokrasinin savunduğu değerleri gerçekleştirme noktasında farklı yöntemleri içermektedir. Bu yöntemlerden biri olan neoliberalizmle uzlaş, sosyal demokrasiye yeni bir açılım da getirmektedir. Özellikle sosyal politikalar alanında hem devletin hem de özel sektörün iş birliği ile sosyal adalet ve toplumsal refahın sağlanabileceği düşünülmektedir. Fakat Birikim’de yer alan tartışmalar nezdinde sosyal adalet ve toplumsal refahın sağlanması öngörülürken 2000 sonrasında sosyal demokratların kullandığı yöntem tercih edilmemektedir. Daha çok *Üçüncü Yol* yaklaşımı sonrasında ortaya çıkan karma ekonomi modeli ve sosyal adaletin sağlanmasında neoliberalizmin fayda sağlayan unsurlarının alınması, Birikim’de karşı çıkılan bir düşüncedir. Böylece sosyal demokrasiye yeni bir açılım sağlayan *Üçüncü Yol*’un uygulamaları Birikim’de bu alanda eleştirilerek klasik sosyal demokrasinin özündeki değerlerine vurgu yapılmaktadır.

3.4.3. Ekonomi ve Sermaye

Sosyal devlet anlayışına bağlı bir ekonomide hedeflenen sürdürülebilirlik, sosyal denge ve büyümenin Birikim’de de savunulduğu söylenebilir. 2000 yılından sonraki tartışmalarda daha çok bu unsurların sağlanması adına Türkiye’de yaşanan 2001 krizi değerlendirilmekte, öneri ve eleştiriler dile getirilmektedir. Özellikle Birikim’de krizin küreselleşmeyle yaygınlaşan serbest piyasa, değişen sermaye birikimi, emek sömürsü, devletin küçültülmesi gibi birtakım unsurlarla birlikte kapitalizm ve neoliberal uygulamaların eleştirisi yapılmaktadır.

Keynesçiliğin dayandığı tam istihdam, kamu sektörünün ön planda oluşu, sermayenin denetimi gibi birtakım unsurlar 1950’lerden itibaren 1970’li yılların sonuna doğru iyi bir şekilde uygulanmıştır. Fakat ekonomik dengelerin zamanla bozulması, üretimin geniş boyutlara ulaşmasıyla sıkışmaya başlamıştır. 1980’lerden sonra ise küreselleşmeyle

birlikte neoliberalizm kendini göstermiş, özelleştirme, serbest piyasa, rekabet, kamu sektörünün daraltılması gibi unsurlar ön plana çıkmıştır (Voyvoda, 2010: 90-91).

1980 öncesinde refah devleti modeliyle piyasa ekonomisinin sıkı olmayan devlet denetimine tâbi tutulması öngörülmüştür. Fakat neoliberal tepkiyle birlikte "serbestlik" ve "esneklik" küreselleşmeyle birlikte daha da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu yaygınlaşmanın Ahmet İnsel ve Alain Caille tarafından "küresel eşitsizlik" durumuna yol açtığı, varlıklı kesim ile yoksul arasındaki farkın giderek arttığı yönünde değerlendirilmektedir (İnsel ve Caille, 2000).

Birikim'de Erinç Yeldan küreselleşmenin ekonomi boyutunu, sermaye hareketlerini sınırlandıran kuralların esnekleştirilmesi olarak görmektedir. Üretim ilişkilerinin ise sermaye lehine artan bir dönüşüme girdiği söylenebilir. Böylece devlet denetiminin sınırlandırılması sağlanarak serbestleşmenin önü giderek açılmaktadır (Yeldan, 2000). Bu değerlendirmelerin Birikim'de Ebru Voyvoda, Ahmet İnsel ve Alain Caille'nin düşünceleriyle örtüştüğü söylenebilir. Küreselleşmenin bu durumu hızlandırdığı Birikim çevresinde kabul edilmektedir.

Serbest piyasa ekonomisinin gelişimine karşılık sola yönelik eleştiriler de yapılmaktadır. Solun, devletin güçlendirilmesini vurgulayan düşüncesi yine Birikim'de Ahmet İnsel ve Alain Caille tarafından eleştirilmektedir. Devlet ve piyasanın aynı sistem içerisinde yer aldığı ve birbirlerinin tersi konumunda oldukları düşünüldüğünde devlete atfedilen önemle birlikte toplumun daha da geri planda kalacağı olası bir durumdur. Solun devletçiliğe gösterdiği önem, kapitalizmin piyasayı ön plana koyan mantığı andırmaktadır. Buna karşılık önemli olan, toplum ve toplumun ekonomik düzeninin sağlanmasıdır. Fakat solun, bu durumu göz ardı ettiği ifade edilmektedir. Kapitalizmin piyasa mantığıyla genişlemesine karşılık devlete önem atfedilmesi, onun toplumsal hegemonyasını arttırmaya, egemenlik gücüne ivme kazandırmaya sebep olabilmektedir. Solun da topluma karşılık böyle bir tercihte bulunması, Birikim'de eleştirilen bir düşünce olarak ortaya çıkmaktadır. Solun insan-merkezli değerlerin yüceltilmesi adına küreselleşmeye karşı çıkmak yerine ulus ötesi yapılanmalarını geliştirmesi, küreselleşmenin faydasını ortaya çıkarabilmektedir. Fakat bu fayda, iktisadi bir modelin oluşturulması açısından önerilmediği söylenebilir (İnsel ve Caille, 2000). Bu düşünceye göre *Üçüncü Yol*'un küreselleşmeye karşı olmak yerine küreselleşmeyle birlikte

yaşanabileceği düşüncesi iktisadi açıdan eleştirilmektedir. Fakat Birikim’de devlet harcamalarını azaltmak isteyen *Üçüncü Yol* savunucularının iktisadi anlamda küreselleşmeye zorunlu olarak bel bağlamaları Birikim’de Keith Dixon tarafından da tartışılmaktadır. Bu bel bağlama, Dixon (2000)’a göre şu şekilde ileri sürülmektedir:

“... küreselleşme, hem karşı konulamaz bir doğal güç, hem de, Marksistlerin daha önce sosyalizmin gelişine atfettikleri katı belirleme gibi bir belirleme içinde kendini empoze eden bir tarihî gereklilik olarak sunulur.”

Böylece Dixon tarafından *Üçüncü Yol* savunucularının küreselleşmeyi zorunlu bir süreç olarak görmeleri eleştirilirken, bu eleştirilerin Ahmet İnsel ve Alain Caille’nin sola yönelik getirdikleri eleştirileri de destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Ne sıkı bir devlet denetimi ne de tam anlamıyla bir piyasa hakimiyetinin görülmediği, her ikisinin de özünde topluma dönük bir ekonomik modeli gerçekleştiremeyeceği düşüncesi hakimdir. Bu düşüncüyü yazılarında sıkça dile getiren Ahmet İnsel’in, sosyal demokraside ileri sürülen karma ekonomik modelin büyüme, sosyal denge ve sürdürülebilirlik arasında işleyebilmesi düşüncesine biraz daha yakın bulunduğu söylenebilir. Aynı zamanda vurgulanan bu analizlerde eşitsizliklerin minimuma indirilmesi adına toplumsal refahın sağlanmasına öncelik verilmesi, klasik bir sosyal demokrat anlayışın da amaçlarından biri olduğu savunulabilir.

Kapitalizmin ilk dönemlerinde bir güç unsuru olarak ortaya çıkan sermaye sahiplerinin zamanla sermaye birikim şeklinin değişmesiyle bankalar ve çeşitli kurumların ön plana çıktıkları görülmektedir. 1980 sonrasında piyasanın yeniden düzenlenmesiyle de mali sermaye gücünün yatırımcılar ve hissedarlarda toplandığı, onların çıkarlarında sınırlandığı ve işletmelerin gücünün azaldığı söylenebilir. Diğer taraftan çalışanlar da mali sermayenin gücü altında yönlendirilen ve kontrol edilen bir unsura dönüşmektedirler. Böyle bir güç dönüşümünde neoliberal politikaların hükümetler tarafından uygulanması da önemli rol oynamaktadır (İnsel, 2001). Kısacası kapitalizmin gelişim evresinde sermaye ilişkilerinin değişimi rol oynarken devletlerin neoliberal politikalarla verdiği destek de bu durumu pekiştirmektedir. Kapitalizmin gelişmesinde rol oynayan sermaye ve devlet politikaları yine Birikim’de Ahmet İnsel tarafından eleştirilmekte bu durumun emeğin sömürsüne daha fazla yol açtığı dile getirilmektedir. Böylece İnsel’in emeğin kutsallığını sermayeye karşı daha da ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır.

Buna bağılı olarak kapitalizmin gelişmesinde devletin kurumsal ve toplumsal düzenlemeleri ve ekonomik dönüşümleri de etkili olmaktadır. Bu düşünce Birikim’de Karl Polanyi’den referansla hem Ayşe Buğra’nın hem de Deniz Yüksek’in değerlendirmelerinde görülmektedir (Buğra, 2001; Yüksek, 2003). Bu noktada kurumsal yapıların işlevlerine önem verilmektedir. Neoliberalizmde “devlet etkinliğinin sağlanması için en iyi ekonomik sonucun elde edilmesi” düşüncesi gerçekte belli bir sınıfın veya zümrenin daha fazla kazanmasına yol açabilmektedir. Piyasa ekonomisinde pazarın yaratılması adına devlet yardımına başvurulması da bunun bir örneği olarak dile getirilebilir. Devletin bu tip kurumsal düzenlemeleri ve politikaları da Deniz Yüksek’in eleştirisi kapsamındadır (Yüksek, 2003). Böylece Ahmet İnel’in vurguladığı piyasayı ve kapitalizmi geliştiren devlet politikaları Birikim çevresinde eleştirilmektedir.

Aynı zamanda kapitalizmin bir piyasa toplumu yaratarak ihtiyaçları arttırdığı ve bu artan ihtiyacın sürekliliğinin sağlandığı söylenebilir. Böyle bir durum da sürekli tüketmeye yönelik bir davranış meydana gelmektedir. İnel’e göre mevcut sorunların yine piyasa mantığı içinden çözülebileceğine yönelik inanç, günümüzde mevcut iktisat anlayışında da yer edinmektedir. Piyasa mantığıyla üretilen çözümlerin temelde daha fazla yıpranmaya yol açtığı düşünülmektedir. Bu noktada piyasanın çözüm olarak görülmesine yönelik yaklaşım İnel tarafından eleştirilerek devletin rolüne önem atfedilmektedir (İnel, 2004b). Fakat bu rolün sıkı bir devlet denetiminden de geçmemesi gerektiği yine İnel’in yukarıda ele alınan değerlendirmelerinden de anlaşılmaktadır. Devletin piyasayı güçlendiren rolü yerine toplumsal refahı sağlayabilecek güçlü kurumsal mekanizmaların varlığı önem kazanmaktadır. Bu önem ise sosyal demokrasinin özünde savunduğu iktisadi bir mantığı hatırlatmaktadır.

Kapitalizmin gelişiminin sorunsallaştırılmasının bir başka yorumu da Ömer Laçiner tarafından dile getirilmektedir. Özellikle eşit ve adil bölüşümün kapitalizmde gerçekleşmediği ifade edilmektedir. Kapitalizmin gelişiminden doğan sonuçların eleştirilmesi hatalı bir yaklaşımdır. Bunun yerine kapitalizmin insani ve toplumsal değerlerinin iktisadi kavramlar çerçevesinde tanımlanması Laçiner tarafından eleştirilmektedir. Bölüşümün kendisinde aranan yanlışın doğru bir strateji olmadığı, asıl olarak bu unsuru yaratan kapitalizmin ekonomik zihniyetinin sorunsallaştırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda adil ve eşit bölüşümün sağlanması adına kapitalizmin temellerinin sorgulanması önemli görülmektedir (Laçiner, 2004). Böylece sosyal

demokrasinin temel ilkelerinin gerçekleşmesinin önemine vurgu yapılırken, bu ilkelerin gerçekleşmesi için izlenen yöntemin sosyal demokratlardan daha farklı olduğu ifade edilebilir. Bu fark, var olan neoliberal sistemin yıkılması olarak görülmektedir. Aynı zamanda toplumsal refahın sağlanmasına yönelik ekonomik bir sistemin harekete geçmesi hem Ahmet İnsel hem de Ömer Laçiner'in düşüncelerine göre mevcut kapitalist sistem içerisinde gerçekleşmemektedir. Bu açıdan her iki yazar tarafından sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* yaklaşımıyla getirilen “serbest piyasa sistemiyle uzlaşılması” düşüncesi kabul edilmemektedir. Bu düşünce, Laçiner (2004)'in geleneksel sol düşünceye karşı yaptığı eleştiri üzerinden de anlaşılmaktadır:

“...geleneksel sol yaklaşım, kapitalizm eleştirisini ve ona karşı mücadelesini onun eşit/adil paylaşımına izin vermediği üzerine yoğunlaştırdığı bu bakış çerçevesine kilitlendiği sürece yenilgiye mahkûm olduğunu artık kavramak zorundadır.”

Böylece mevcut kapitalist sistem içerisinde, ona ait “ekonomik kavram” ve “kategoriler” ile topluma yönelik bir ekonomi modelinin oluşamayacağı dile getirilmektedir. Bu da günümüzde sosyal demokrasinin ekonomi modelinin de Laçiner tarafından eleştirildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Serbest piyasa sisteminin kapitalizmi geliştiren bir model olarak yaygınlaşması, ekonomide başka alternatifin imkansızlığı düşüncesine yol açabilmektedir. Böylece serbest piyasa ve rekabet unsurlarının giderek daha fazla meşru görüldüğü, sosyal demokraside yeni bir açılım sağlayan *Üçüncü Yol* yaklaşımında bile bu sisteme ayak uydurulduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünceyle hem sağ hem de sol adına farklı bir alternatifin ortaya çıkamayacağı zihinlerde yer etmektedir. Türkiye’de de 1980 sonrasında serbest piyasa ekonomisinin yaratılmasıyla bu tipte bir alternatifsizlik düşüncesi üzerinde Birikim’de değerlendirmelerde bulunan Nuray Mert, piyasayla uyumlu hale gelen yaklaşımların olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada sosyal demokratların da serbest piyasa ekonomisinin yarattığı sermaye düzenine karşı farklı bir alternatif yaratmaması vurgulanmaktadır (Mert, 2001). Böylece sosyal demokrat bir ekonomi modelinin günümüz koşullarında kendi değerlerine başvuramadığı anlaşılmaktadır. Hem Ömer Laçiner hem de Ahmet İnsel’in eleştirdiği bu alternatifsizlik düşüncesine Türkiye’de de sosyal demokratları örnek gösteren Nuray Mert, bu konuda benzer eleştirilerde bulunmaktadır. Böylece Birikim çevresinde neoliberal ve serbest

piyasa eleştirisi yer almakta bu anlayışa yakınlık gösteren iktisadi yaklaşımlar da eleştirilmektedir.

Birikim’de, sermayenin denetim altına alınması düşüncesi de genellikle kendini göstermektedir. Özellikle bu denetimin olmaması halinde zamanla kapitalizmin krizleri tetikleyebileceği düşünülmekte ve bunun üzerinden tartışmalar gelişmektedir. Bu tartışmalardan biri de Ayşe Buğra’nın “Bir Krize ve Bir Ahlâki Ekonominin Çöküşüne Dair” başlıklı yazısında ele alınmıştır. Aynı zamanda ahlaki bir ekonomik yapının bozulmaya yüz tuttuğu ve emeğin meta haline geldiği düşünülerek sosyal demokrasi anlayışında da yer edinen “sermaye karşısında emeğin savunulması” düşüncesine önem gösterilmektedir (Buğra, 2001). Fakat *Üçüncü Yol* yaklaşımında sermayenin bu etkilerine karşılık devlet sorumluluğunun arttırılması da imkansız hale gelebilmektedir (Dixon, 2000).

2000 yılı sonrasında Birikim’de Türkiye üzerinden yapılan ekonomi analizlerinde 1980 sonrasında gerçekleşen iktisadi dönüşüme odaklanılmaktadır. Birikim’de Türkiye’nin 1980 sonrasında küreselleşmenin ekonomik boyutuyla uyumlu politikalarından bahseden Erinç Yeldan, reel ücretlerin düşmesinden ve emeğin üretkenliği ile arasındaki ilişkinin açılmasından da bahsetmektedir. Bu sayede artı emekten maksimum alınacak verim için maliyetler kısılmakta ve bu sayede ücretler baskılanmaktadır (Yeldan, 2000). Bu konu hakkında Birikim’de Ebru Voyvoda da küreselleşmeyle birlikte sermayenin uluslararası hale gelmesinin emeği böldüğünden ve istihdamı sınırladığından bahsetmektedir. Emek maliyetinin düşürülmesi ve istihdamın sınırlandırılmasıyla sermayenin rekabet gücünün arttığı söylenebilir. Böylece işsizlik artışının kontrol altına alınması da zorlaşmaktadır (Voyvoda, 2010: 92). Böylece Birikim’de hem Yeldan hem de Voyvoda için emeğin korunmasının önemli olduğu, bu açıdan sermayenin küreselleşmeyle artan hızının dezavantajlı gruplar üzerinde ekonomik ve sosyal sorunlara yol açtığı söylenebilir.

24 Ocak Kararları ile oluşturulmaya çalışılan serbest piyasa ekonomisine rağmen 1980 askeri darbesinden sonra devlet otoritesinin güçlendirildiği ve toplumun depolitize edilmesiyle demokrasinin de zayıfladığı söylenebilir. Birikim’de Süreyya Su, iktisadi liberalizmin unsurları hayata geçirilmeye çalışılırken piyasa-demokrasi arasında kurulan ilişkiye rağmen demokrasinin bu denli gelişemediği yorumunda bulunmaktadır. Paradoks olarak nitelendirilen bu durum Türkiye’de meşruluk krizinin sebebi olarak

görülebilmektedir. Bu düşünceye göre piyasa mekanizmasına verilen önemle birlikte siyasal alanın daraltıldığı, bunun da yönetim krizlerine yol açtığı söylenebilir. Su (2001)'ya göre “demokrasi, iktisadî liberalizmin bir sonucu olarak kabul edilince, hem kapitalizmin hem de demokrasinin temel ilkesi ‘serbest rekabet’ olarak tanımlanmaktadır”. Ömer Laçiner ise 1980 sonrasında ortaya çıkan manzarada sorunların daha çok “iktisadi çıkar mantığı” çerçevesinden bakıldığını ifade etmektedir (Laçiner, 2004). Bu düşünceye dayanarak Laçiner'in, Süreyya Su'nun düşüncelerini destekler nitelikte değerlendirmelerde bulunduğu söylenebilir. Siyasi çözümlerin ekonomik teşviklerle bir nebze de olsa giderilebilmesi mantığının ön plana çıkarılması eleştirilmektedir.

Bu doğrultuda sosyal demokrasinin refah politikalarını zamanla terk eden *Üçüncü Yol*'un küreselleşmeyle birlikte sosyal demokrasiyi zayıflattığı Birikim'de Gün Zileli tarafından dile getirilmektedir (Zileli, 2001). Birikim'de “Kapitalizmin Global İflası” başlıklı yazısıyla bu düşünceyi dile getiren Zileli, bu zayıflığın Laçiner'in de ifade ettiği gibi “iktisadi çıkar mantığı”na hapsolmuş bir sosyal demokrasi anlayışından geldiğini vurgulamaktadır. Böylece Zileli'ye göre *Üçüncü Yol*'un sosyal demokrasi için açılım getirmediği söylenebilir.

Türkiye'de 2001 krizinin patlak vermesi ve bunun ekonomik çözümü için sosyal-liberal bir sentez oluşturulması da Birikim'de Simten Coşar tarafından değerlendirilmektedir. Ekonomik bir sorunun sadece iktisadi politikalarla düzenlenmesi ve siyasetin geri planda bırakılması, sosyal-liberal sentezin kendisini teknik bir alana sıkıştırmasına örnek olarak verilebilir. Bu da liberal-sol sentezi, neoliberal iktisadi düşüncenin kalıplarına doğru ittiği yönünde bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır (Coşar, 2002: 85). Sosyal demokrasinin, vatandaşların ekonomik ve sosyal sorunlarının kaynağını bulup onları yok etme hedefini taşıması, mevcut sorunların sadece ekonomiyle çözülemeyeceği yorumunu pekiştirmektedir. Aynı zamanda Coşar, klasik sosyal demokrasiyi *Üçüncü Yol* ile yenilenmiş bir sosyal demokrasiden ayırmaktadır. Bu düşüncelerin de klasik sosyal demokrasinin özünde temel aldığı pratiklerle eşleştiği söylenebilir.

2001 krizi sonrasında IMF programının yapısal düzenlemelerinde çare aranması da Birikim'de eleştirilmektedir. Bu konu üzerinde Birikim'de Refet S. Gürkaynak, Ömer Laçiner ve Duygu Türk'ün değerlendirmeleri yer almaktadır.

2001 krizine giden süreçte devletin dış kaynaklarla beslendiği, vergi yerine farklı finansmanlardan kaynak sağlayan devletin artan borcunun krizle sonlandığı ifade edilebilir. Bu dönemde sosyal devlet anlayışına dayalı güçlü bir ekonomik sistemin kurulmasının sürekli göz ardı edildiği Refet S. Gürkaynak tarafından Birikim’de dile getirilmektedir. Dış borçlarla ekonominin canlanması hedeflenmiş, belirli kısıtlamalar ve vergilerle ilgili düzenlemeler de yok sayılmıştır. Bu şekilde seçilen yolun daha çok “günü kurtarma” şeklinde olduğu ve sağlam bir ekonomik zeminden yoksun olduğu ileri sürülebilir. Böylece “dengeli bir büyüme”nin gerçekleşmesinin de mevcut olamayacağı Birikim’de Gürkaynak tarafından vurgulanmaktadır. Özellikle bölüşüm ilişkilerini temel alan, sağlam bir mali sistemin oluşması önem arz etmektedir (Gürkaynak, 2001).

2001 krizi sonrasında IMF programının yapısal düzenlemelerinde çare aranması da tartışılan diğer bir konudur. Öncelikle dış etkenlerin çözüm önerilerinin iç etkenlerden daha fazla önemsendiği dile getirilmektedir. Sadece ekonomik bir çözüm veya dış faktörlerin belirleyiciliği ile sorunların düzelemeyeceği görülmektedir. Bu programlarla ortaya çıkan sonuç, ekonomi ile siyasetin arasının ayırılması olarak gözükmektedir (Laçiner, 2001).

Bu doğrultuda 2001 krizi sonrasında oluşan sorunların salt ekonomik çözümlerle halledilmeye çalışılması bir sorun olarak görülmektedir. İktisadi mantığın siyasal sorunları giderme noktasında ön plana alınması, sağ-sol ayrımına dayanmayan “siyasetin siyazetsizleşmesi” noktasına varması da farklı bir siyasal-toplumsal süreci beraberinde getirmektedir. Birikim’de bu düşünceler üzerinde sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* açılımını değerlendiren Türk (2006: 35), 2000’li yıllarda sosyal demokrasinin “eskinin yeniden bölüşüm politikaları artık başvurulabilir bir yöntem sayılmadığından, evrensel sosyal haklarla değil ancak kardeşlik sevgi şefkat gibi temalar üzerinden” *Üçüncü Yol*’un tanımlandığını ifade etmektedir. Bireyleşmenin artması ve sivil toplum kavramının daha fazla ön plana alınması gibi *Üçüncü Yol* anlayışıyla gelen düşünceler, sosyal demokrasinin geleneksel temel değerlerini sarsmasına yol açmaktadır. Türkiye’de 2000’li yıllarda sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* söylemlerinin daha fazla dikkate alınarak sosyal demokratların bu yolda yer aldıkları görülmektedir. Zamanla piyasa ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayan bir duruma yol açtıkları yönünde bir eleştiri hem Birikim’de Duygu Türk tarafından dile getirilmekte hem de genel olarak Birikim çevresinde yer almaktadır (Türk, 2006: 34-35). Böylece sosyal demokrasinin sosyal devlet ilkesini

geliştiren belirli politikaları savulma noktasında eksik kaldığı, daha çok sermayeyi güçlendiren bir konumda yer aldığı düşünülebilir. Sosyal demokraside her ne kadar dayanışma, örgütlenme, demokrasi ve emeğin kutsallığı gibi temel değerler geçerliliğini korusa da bunların sağlanması noktasında Birikim'in ileri sürdüğü temel yöntemler dışında farklı bir iktisadi yol izledikleri anlaşılmaktadır.

2000 yılı ve sonrasında Birikim'de ekonomi ve sermayeye yönelik tartışmaların daha çok 2001 yılında yoğunlaştığı ve bu tartışmaların da Türkiye'deki ekonomik krizden hareketle genişlediği görülebilmektedir. Devlet denetiminin sermayeyi geliştirici faaliyetlerinden daha çok vatandaşların sosyal ve ekonomik gelişimi adına etkin olması gerektiğine yönelik inanç, Birikim'de sıklıkla dile getirilmektedir. Üretimden kazanılan payın adil bölüşümü, sosyal ve ekonomik kalkınma gibi birtakım toplumsal unsurların, devletin sermayeyi geliştirici faaliyetlerinden vazgeçtiği müddetçe başarılı olabileceğine inanılmaktadır. Birikim'de bu tartışmalar ışığında mevcut kapitalist sistemin sorgulanması ve devlet sorumluluğunda toplumsal refah ve sosyal adaletin gerçekleştirilebileceği bir ekonomik sistemin yaratılması öngörülmektedir.

Birikim'de sosyal devlet anlayışının gerektirdiği bu gelişim, haklardan ve sorumluluklardan yararlanmanın bir ön koşulu olarak da kabul edilmektedir. Bu düşünce, Birikim'in her alanda kapitalizmi geliştiren neoliberal düzenlemelerin eleştirilmesi ve sorgulanması olarak tezahür etmektedir. Sosyal ve ekonomik açıdan da mevcut sermaye düzeninin kurduğu tahakküm ilişkisinin yıkılması, toplumu geliştirecek unsurların ortaya çıkarılması, bunun da aktif bir devlet sorumluluğundan geçtiği düşünülmektedir. Fakat bu sorumluluğun toplumsal refahı sağlayacak şekilde olmasına dikkat edilmesi de vurgulanmaktadır. Böylece bu konu üzerinde Birikim çevresinde, sosyal demokraside 1980 sonrasında yeni bir yol haritası sağlama amacını hedefleyen *Üçüncü Yol*'un yöntemlerine başvurulmamaktadır. Hatta onların yöntemleri kapitalizmin gelişimini körüklemektedir. Birikim'de, günümüzde sosyal demokratların mevcut sorunlar karşısında yetersiz kaldıkları düşünülse de sosyal demokrasinin temel değerlerinin önemi vurgulanmaktadır. Bu açıdan da Birikim'de adil ve toplumsal gelişimi baz alan bir ekonomik modeli savunarak farklı alternatifleri işaret ettikleri, sermaye düzenini de bu sebepten ötürü eleştirdikleri söylenebilir.

SONUÇ

Sosyal demokrasinin tarihsel süreç içerisinde sosyalizm ve Marksizm'in pratiklerinden ayrılarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu ayrılığın temelinde herhangi bir sınıfın çatışmayla iktidarı ele geçirme düşüncesinin eleştirisi kendini göstermektedir. Böylece sosyal demokrasi, teorisini en baştan barışçıl bir temel üzerine kurmakta bu da ona demokratik bir alan açmaktadır. Sosyal demokrasinin tarihsel gelişimiyle birlikte hem Marksizm'den hem de sosyalizmden kendini ayırdığı gibi benzerlik gösteren bazı değerleri bünyesinde taşıdığı da görülmektedir. Sosyalizmden “devletçiliğe verilen önem” ve “emek mücadelesi”, Marksizm'den ise “emeğe göre adil bölüşümün sağlanması” pratiklerini edinmiştir. Bu değerler özellikle işçi sınıfı ve emek olarak göze çarpmış, zamanla daha demokratik bir bakış açısıyla geliştirilerek farklı değerleri de bünyesine katmıştır. Böylece sosyal demokrasinin sürekli kendisini geliştiren revizyonist bir çizgide olduğu ve bu konuda Kautsky'den ziyade Bernstein'ın katkılarının daha fazla olduğu görülmektedir.

Emeğin korunması ve işçi sınıfının sosyal, ekonomik ve siyasal gelişiminin sağlanmasıyla başlayan bu anlatı, demokrasiden taviz verilmeden çözülebilmesi anlayışıyla günümüzde de varlığını korumaya devam etmektedir. Böylece sosyal demokrasi sınıflar arası sosyal denge, dayanışma, örgütlenme, özgürlük ve eşitlik, sivil toplum gibi değerleri savunmaktadır. Aynı zamanda tüm bu değerlerin toplumsal açıdan yerleşmesi için ekonomide de adil gelir dağılımıyla toplumsal refahın sağlanması, kamu harcamalarının artırılması hedeflenmektedir. Diğer taraftan da sosyal haklar savunularak tüm bu siyasal ve ekonomik gelişmelerin toplumda yer etmesi ve vatandaş eksenli bir anlayışın oluşturulmasını savunmaktadır.

Sosyal demokrasinin içeriğinin bu denli gelişmesinde, ona açılım sağlayan *Üçüncü Yol* yaklaşımının küreselleşmeyle birlikte kendini gösteren gelişmeleri de etkili olmuştur. Bu gelişme sosyal demokrasinin devletçi müdahalesini biraz daha yumuşatmış siyasal açıdan da liberal değerlerin benimsenmesine yol açmıştır. Böylece sosyal demokrat partilerin 1980'lerden itibaren bu açılımı benimsemeleri hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde de neoliberalizmin sınırlarına kayarak sosyal demokrasiye zarar verdiği yönünde eleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye'de sosyal demokrasinin kendine özgü bir çizgi yaratamadığı yönündeki eleştirileri de beraberinde getirdiği söylenebilir. Özellikle hem

bir dönem sosyal demokrasi vurgusu yaparak iktidar sahibi olan CHP, hem de 1980'lerden sonra kurulan diğer sosyal demokrat partiler özgün bir sosyal demokrasi vurgusu yerine kurucu iktidarın tesis ettiği değerler sisteminden kendini ayıramadığı yönünde eleştirildiği söylenebilir. 2000'li yıllarda da Türkiye'de böylesine bir sosyal demokrasi üzerinden gelişen *Üçüncü Yol* yaklaşımlarının başarısız olduğuna yönelik kanaatlerin çoğunlukta olduğu görülebilir. Bu bağlamda Birikim'de de sosyal demokrasi alanına giren temel konular üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu değerlendirmelerin geneli, sosyal demokrasinin günümüzdeki durumu ve uygulamalarının da eleştirisini kapsamaktadır.

Sosyal demokrasi alanına giren bazı temel değerleri kapsamına alan Birikim'in, kendisini sosyal demokrat olarak konumlandırmadığı söylenebilir. Sosyalist kültür dergisi olarak kendisini tanımlayan Birikim, genel olarak Türkiye'deki güncel sorunlara sosyalist perspektiften bakarak tartışmaktadır. Bu tartışmaların ayrıca derginin kurucu isimleri tarafından teorik boyutta da tartışıldığı görülmektedir. Birikim'in kurucularından Ömer Laçiner'in daha çok Marx'tan atıfla sosyalizmin bazı konulara bakışının doğru yorumlanması ve teoriye sadık kalınması amacını güttüğü ileri sürülebilir. Böylece derginin asıl amacının sosyal demokrasi olmadığı, sosyalizmin teorik açıdan yeniden tartışılması ve doğru bir şekilde inşa edilmesi olduğu çıkarılmaktadır. Ömer Laçiner'in bu yöntemini derginin önde gelen diğer isimleri de kullanmaktadır. Hem Ahmet İnsel hem Tanıl Bora da tartıştığı konuları temelden ele alarak kavramları sorgulamaktadırlar. Hem Bora'nın hem de İnsel'in tartışmalarında sosyal demokrasinin temel tezlerine yapılan atıflar, Laçiner'in tartışmalarından daha fazla görünmektedir. Laçiner tarafından sosyal demokrasinin doğuşunun Marx'tan koparak hatalı temellendirmeler üzerinden geliştiği düşünülse de dergide farklı yazarlar tarafından böyle bir teorik çıkarım yapılmadan da sosyal demokrasinin alanına giren konular tartışılmaktadır. Bu da Birikim yazarlarının tek sesliliğinin olmadığı bir yaklaşıma sahip olduğunun göstergesi olabilmektedir.

Birikim, her ne kadar sosyalizmin teorisinin daha sağlam temellere dayanarak kurulmasını misyon edinse de derginin gelişim süreci içerisinde farklı yazarların güncel konulara sol pencereden bakan tartışmaları içermektedir. Böylece Birikim'in ortaya koyduğu hedefin 2000'li yıllarda ele alınan konulara bakıldığında pek sağlanmadığı söylenebilir. Bu hedef genellikle Ömer Laçiner'in ele aldığı konularda gözükse de diğer

yazarlar gündelik sorunlara çözüm mahiyetindeki tartışmaları ele almaktadırlar. Bu noktada yeri geldiğinde yazarların dergide birbirlerini destekledikleri gibi eleştirdikleri noktalar da bulunmaktadır.

Birikim’de sosyal demokrasi, teoride ve pratikte farklı değerlendirilmektedir. Genellikle pratikteki yaklaşımlar Türkiye üzerinden siyasi partiler, görüşler ve farklı oluşumların pratikteki uygulamaları eleştirilmektedir. Sosyal demokrasinin teorideki olumlu yönlerinin pratikte uygulanmadığına dikkat çekilmektedir. Bu yüzden yazarlar sosyal demokrasi alanına giren emek, sınıf, demokrasi, sosyal devlet gibi konularda sosyal demokrasinin temel değerlerine atıfta bulunarak günümüzdeki uygulamaları eleştirmektedirler. Fakat bu atıf yapılırken bizzat sosyal demokrasiden bahsetmedikleri söylenebilir.

2000’li yıllarda ise neoliberalizmin etkileri ve sosyal demokraside de *Üçüncü Yol* politikaları hakim olduğu için Birikim’deki değerlendirmeler ve tartışmalar da çoğunlukla neoliberalizm ve *Üçüncü Yol* politikaları üzerinden yapılmaktadır. Türkiye’de bu alandan etkilenmiş çeşitli oluşumların, partilerin ve fikirlerin ortaya koydukları *Üçüncü Yol* pratikleri değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerin Birikim yazarları tarafından siyasi ve iktisadi olarak farklılık gösterdiği ileri sürülebilir.

Birikim’in sosyal demokrasi alanında yer alan emeğin korunması alanını ilgilendiren dayanışma ve örgütlenme ile sendikalaşma konusuna yaptığı katkılar mevcuttur. Emek-sermaye ilişkisinin sorgulanması, örgütlenme ve dayanışmayla birlikte demokrasi ve çoğulculuğun da emeğin korunmasında gerekli olduğunun vurgulanmasıyla Birikim’in geleneksel sosyalist çizginin dışına çıktığı, sosyal demokrasiyle yakınlaşan önerilerden bahsedildiği söylenebilir. Birikim’de yer alan bu alandaki tartışmalarda demokratik süreçlerin gelişmesine önem atfedildiği savunulabilir.

Sınıf kavramı üzerinden Birikim’de yapılan sosyal demokrat katkılar da sınıfların birbirleri üzerindeki tahakküm ilişkisine karşı, sınıflar arası sosyal denge ve demokratik tutumları gözeten bir konumdadır. 2000’li yıllarda her ne kadar kimlik ve yaşam tarzına dayalı toplumsal hareketler yükselse de sınıf kavramının hala geçerliliğini yitirmediği ifade edilerek sınıf temelli bir yaklaşımı, bireysel kimlik mücadelesinin biraz daha önüne koydukları ileri sürülebilir. Diğer taraftan yeni toplumsal hareketlerin göz ardı edilemeyeceğine yönelik tartışmalar da mevcuttur. Bu alanda Birikim’de tek sesliliğin

hakim olduğu söylenemez. Fakat yine de genel itibariyle *Üçüncü Yol* yerine klasik bir sosyal demokrasi vurgusu biraz daha ön plandadır. Aynı zamanda sermayenin sınıflar arası bir eşitsizlik yaratmasından ötürü iktisadi açıdan da *Üçüncü Yol* yaklaşımı Birikim’de bu alanda tartışan yazarlar tarafından eleştirilmektedir.

Demokrasi konusunda Birikim’de yapılan katkı çok fazladır. Fakat demokrasi üzerine tartışılan yazılara bakıldığında sosyal demokrasinin de ötesine geçen bir kurgudan bahsedilmektedir. Özgürlük ve eşitliğin birbirini dengeleyici bir unsur olarak görüldüğü, sivil toplumun ve yerleşmenin de savunulmasıyla demokrasinin geniş bir tabana yayılacağı, katılımcılık ve çoğulculuğun esas alınmasına da yardımcı olacağı düşünülmektedir. Birikim’deki tartışmalar bu konuda ortak bir kanaat şeklinde gözükmekte bu da onları geleneksel sosyalist düşüncenin kalıplarını kırarak sosyal demokrasiye yakınlaştırmaktadır. Özellikle Birikim’in sivil toplum ve yerleşme konusunda devlet-birey arasındaki sınırların çizilmesine ağırlık vererek daha liberal bir tavır sergiledikleri görülebilir. Böylece 2000’li yıllarda Birikim’de demokrasi alanında *Üçüncü Yol* yaklaşımına yönelik değerlere daha fazla atıfta bulunulduğu söylenebilir.

Sosyal demokrasinin sosyal devlet alanını ilgilendiren kısmında ise Birikim’in katkıları neoliberalizmi ve sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* yaklaşımını eleştirir nitelikte olduğu anlaşılabilir. Sosyal adaletin sağlanamaması, mevcut sermaye düzeninin lehine gelişmelerin olmasına ve devletin de bu politikaları desteklemesine bağlanmakta, adil bölüşümün gerçekleşmesi de temel eşitsizlik probleminin çözülmesinden geçmektedir. Diğer taraftan sosyal politikaların anayasal bir hak olarak uygulanmasına önem verilmekte, vatandaş eksenli bir sosyal politika pratiğine yer verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Birikim yazarları tarafından sosyal hak ve politikalar yönündeki genel kanı bu şekildedir. Yoksulluğun ve dezavantajlı grupların standartların üzerinde bir sosyal hayata erişmesi adına tabandan başlayan, koordineli, hak eksenli, hakkaniyetli bir sosyal politika uygulaması ısrarla vurgulanmaktadır. Diğer taraftan Birikim, Türkiye’deki neoliberal uygulamaları güçlü bir sosyal devlet önünde engel görmektedir. Böylece bu alanda *Üçüncü Yol* modelinden ziyade klasik bir sosyal demokrasi savunuculuğu gözükmektedir. Birikim’de bu alanda ele alınan tartışmalarda, artan neoliberal politikaların eleştirisi ve sermaye destekli hareketler yoğunluktadır. Emegın korunması, toplumsal refahın sağlanması ve adil gelir dağılımı için neoliberal politikaların sermaye destekli hareketleri eleştirilmekte bunun beraberinde *Üçüncü*

Yol'un iktisadi yaklaşımları da savunulmamaktadır. Sosyal devletin gelişmesi için neoliberal uygulamalardan tamamen bir kopuşu öngördükleri açıkça anlaşılmaktadır. Böylece 2000'li yıllar içerisinde *Üçüncü Yol*'un sunduğu iktisadi yaklaşımlar Birikim'de reddedilmektedir. Özellikle Birikim'deki bu tartışmalarda ortaya konan fikirlerde ortak kanıda oldukları söylenebilir.

Bu bağlamda ele alınan tartışmaların 2000'li yıllarda Türkiye'deki mevcut politikaların ve anlayışların üzerinden yapıldığı görülebilir. Sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* ile başka bir alana kaydığı, bu alanın daha çok neoliberal politikaları destekler nitelikte olduğuna dair bir yaklaşım sezilmektedir. Buna karşılık sosyal demokrasinin temel tezlerine atıfta bulunarak mevcut sorunlara ve sosyal demokrasinin günümüzdeki durumuna eleştiriler getirilmektedir. Yazarların farklı alanlar üzerinde özünde bu tartışmaya değindikleri söylenebilir. Emegın korunması, demokrasinin gelişmesi, sınıflar arası sosyal dengenin sağlanması ve sosyal devletin gelişmesi adına verilen mücadelelerin aslında birbirlerinden beslenerek verildiği ve iç içe geçmiş kavramlar olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Her seferinde mevcut sorunların çözümü için bu alanların kökenine inilmesine yönelik değerlendirmelerde buldukları da görülmektedir. Bu değerlendirmeler, genel olarak Birikim'in kendinde misyon edindiği bir davranıştır. Aynı zamanda daha çok sosyal demokrasinin temel tezlerine yakınlık şeklinde ortaya çıkmaktadır. Fakat demokrasi alanındaki özgürlük, eşitlik, sivil toplum ve yerleşme gibi konularda siyasal liberal kuramın izlerini taşıdığı da anlaşılmaktadır. Özellikle her seferinde çoğulculuk, farklılıklara karşı hoşgörölü olma ve katılımcılık vurgusunun yapılması bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Birikim yazarları tarafından bu alan üzerindeki fikirlerde ayrı düşmedikleri söylenebilir. Böylece demokrasi alanında sosyal demokrasinin *Üçüncü Yol* yaklaşımına duyulan yakınlık rastlansa da iktisadi açıdan tamamen klasik sosyal demokrat değerler dile getirilmektedir. Bunun arkasında ise güçlü bir neoliberalizm eleştirisi yattığı ifade edilebilir. Bu açıdan Birikim'de topyekûn bir sosyal demokrasi savunusu veya reddi görülmemektedir. Fakat sosyal demokrasinin ideolojik kökenlerinden yararlandıkları rahatlıkla söylenebilir.

Birikim'de 2000'li yıllarda genel olarak sosyal demokrasinin günümüzdeki koşullarına karşı olumlu ve olumsuz farklı görüşler ileri sürölse de ortak savundukları durum, sosyal demokrasinin özünü oluşturan temel değerlerden sapılmaması gerektiğidir. Açıkça bu durum dile getirilmese de ele alınan tartışmalarda bunun izleri görülmektedir. Fakat yer

yer *Üçüncü Yol*'un iktisadi olmayan yaklaşımları da bazı yazarlar tarafından ele alınıp savunulduğundan bahsedilebilir.

Birikim'in sosyal demokrasi bağlamında tartışmalarını zenginleştirmesi, bizzat bu alan üzerinden mevcut sorunlara bakması veya yazarların sosyal demokrasiyi teori bağlamında tartışması, sosyal demokrasi alanına katkı sağlayacaktır. Bu alandaki tartışmaların Birikim'de eksik kaldığı söylenebilir. Birikim'in, sosyal demokrasinin hem Türkiye'deki durumuna yönelik tartışmaları genişletmesi hem de öneriler sunması, Türkiye'deki sosyal demokrasi alanına katkı sağlayarak bu alanın gelişmesine daha fazla yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18.1, 248–263.
- Adaman, F., A. Buğra ve A. İnsel (2007). Türkiye’de Farklı İşçi Dünyaları ve Sendikaların toplumsal Konumu. *Birikim*, 217, 100–113.
- Ahmad, F. (1998). Cumhuriyet Türkiye’sinde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-1945. D. Quataert ve E. J. Zürcher (Ed.). *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 123-154.
- Akat, A. S. (2004a). *Sosyal Demokrasi Gündemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akat, A. S. (2004b). *İdris Küçükömer’in Mirası: Makaleler 1976-1987*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. <https://akat.bilgi.edu.tr/pdf/idriskucukomer-2.pdf> (08.02.2021).
- Akça, G. (2003). Küreselleşme ve Ulus-Devlet. *Selçuk İletişim*, 1.3, 74–81.
- Akgün, G. ve H. Türkmen. (2009). Kentsel Toplumsal Hareketler ve Emek Muhalefeti. *Birikim*, 247, 94–105.
- Akın, Y. (2012). Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Sınıfı Siyasetinin Dinamikleri: Dil, Kimlik ve Deneyim. T. Atabaki ve G. D. Brocket (Ed.). *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 177-198.
- Akkaya, Y. (2002). 1980’den Günümüze Türkiye’de İşçi Sınıfı. *Birikim*, 152–153, 90–99.
- Akkaya, Y. (2004). “AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı Sosyal Haklar” İse Niye AB? *Birikim*, 187, 37–43.
- Akkoç, D. A. (2014). Orta Sınıfın Kültürel Dünyası: İnceltmiş Kalabalık. *Birikim*, 306, 78–82.
- Akman, C. A. (2004). Merkez- Solun Demokratikleşme Perspektifinin Açmazları: Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve CHP Üzerine Bir Analiz. *Liberal Düşünce*, 36, 71–86.
- Aksoy, B. ve N. Aksoy. (1997). Yirmi İki Yıl Sonra Birikim. *Birikim*, 100: 71–73. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3781/yirmi-iki-yil-sonra-birikim> (17.02.2020).
- Aksu, B. ve M. G. Doğan. (2008). “Yeni” İşçi Sınıfı, “İşsiz İşçiler” ve Dayanışma Bir Umut Deneyimi. *Birikim*, 241, 24–31.
- Aksu, C. ve Ö. Alper. (2011). Karadeniz Örneğinde Bir Tartışma: Sol, Yerellik ve

Demokratik Özerklik. *Birikim*, 268–269: 68–69.
<https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/6642/karadeniz-orneginde-bir-tartisma-sol-yerellik-ve-demokratik-ozerklik#.XbdsQ-gzbiIU>.

Aktaş, Ü. (1997). Kùltürler ve İnançlar Arasındaki Diyalog Çabaları ve Birikim'in Misyonu. *Birikim*, 100: 74–75. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3782/kulturler-ve-inanclar-arasindaki-diyalog-cabalari-ve-birikim-in-misyonu> (17.02.2020).

Alpman, P. S. (2013). Hep “Yeni Bir CHP Yaratmak”. *Birikim*, 287, 31–38.

Arabacı, E. (2015). Metal İşçileri Direnişİ İşçi Sınıfının Yeniden Dirilişİ Hareketi mi? *Birikim*, 314–315, 185–194.

Argın, Ş. (2000). Güncel Bir Soru: Sol Artık Sağ mıdır? *Birikim*, 139: 80–88. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2892/guncel-bir-soru-sol-artik-sag-midir#.XbQeQ-gzbiIU> (26.10.2019).

Argın, Ş. (2007). Bir Sosyalist Düşünce Platformu: Birikim. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 967-988.

Arslan, M. (21 Ocak 2015). “İyi Niyetli Sosyalizm” Birikim Dergisi'nde Sosyalizm Tartışmaları. *Ayrıntı Dergi*. http://ayrintidergi.com.tr/iyi-niyetli-sosyalizm-birikim-dergisinde-sosyalizm-tartismalari/#_ftn9 (20.02.2020).

Atabaki, T. ve G. D. Brockett. (2012). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Emek Tarihine Bir Giriş. T. Atabaki ve G. D. Brockett (Ed.), C. Cem (Çev.). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-20.

Atağenç, İ. Ö. (2019). “Ortanın Solu” Düşüncesinde Kemalizm. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 66.38, 479–499.

Ateş, T. (1976). *Demokrasi: kavram, tarihi süreç, ilkeler*. İstanbul: Der Yayınları.

Ateş, T. (2008). *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Atılğan, G. (2007). Yön-Devrim Hareketi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 597-646

Atılğan, G. (2019). *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*. İstanbul: Yordam Kitap.

Avcuoğlu, Ö. (2008). Belediyeler ve Sosyal Yardımlar Üzerine. *Birikim*, 241, 32–39.

Aydın, M. K. ve E. E. Çakmak. (2017). Sosyal Devletin Temelleri. *Bilgi*, 34, 1–19.

Ayhan, B. (2008). Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye

Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 75-99.

Aytekin, E. A. (2000). Deprem, Toplum, Kamusal ve Bir Mücadele Alanı Olarak Devlet. *Birikim*, 130, 66–71. https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5848/deprem-toplum-kamusal-ve-bir-mucadele-alani-olarak-devlet#.Xe_JbOgzbiU (10.12.2019).

Aytekin, İ. (2013). Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2.1, 123–134.

Ayyıldız, M. (2015). Bir Derginin Serencamı: Halkın Dostları Dergisi. *Mavi Atlas*, 4, 53-75.

Bakan, S. ve H. Özdemir. (2012). Sosyal Politika Açısından CHP ile AKP'nin Karşılaştırılması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1.3, 22–50.

Bali, R. N. (2000). Sivil Toplum Hareketinin İki Zaafı: İşadamları ve Elitizm. *Birikim*, 130, 33–42. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5843/sivil-toplum-hareketinin-iki-zaafi-isadamlari-ve-elitizm#.XbG6OugzbiU> (24.10.2019).

Bayraktar, U. (2019). Müşterekler Siyaseti: Kentte Hemmahal, Hemzemin, Hemhal, Hemdert Olabilmek. *Birikim*, 358–359, 8–18.

Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. K. Özdoğan ve B. Doğan (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Belge, M. (2003). Milliyetçilik ve Sol. *Birikim*, 165, 27–30. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-165-ocak-2003/2353/milliyetcilik-ve-sol/2947> (12.03.2020).

Belge, M. (2007a). Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 19-48.

Belge, M. (2007b). “Özgün Bir Düşünür” Olarak Ömer Laçiner. Ö. Laçiner (Ed.). *Sosyalizmin Bunalımı: Ne Yapmalıydık* içinde. İstanbul: Birikim Yayınları, 7-14.

Belge, M. (2009). Sosyalizm: “Zorunluluk” mu, Etik Seçme mi?. T. Bora (Ed.), *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin* içinde. İstanbul: Birikim Yayınları, 57-72.

Belge, M. ve Ö. Laçiner. (1997). Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı. *Birikim*, 100, 33–44. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4668/sosyalist-eylem-kendi-amacina-icrek-olmalı> (26.02.2020).

Benlisoy, F. ve S. Arı. (2003). Solun Muhtaç Olduğu Kudret. *Birikim*, 168, 78–84.

Berber, E. (2018). Okur mu, müşteri mi, militan mı: sol'un dergileri. *Lacivert*. <http://www.lacivertdergi.com/dosya/2018/01/15/okur-mu-musteri-mi-militan-mi-solun-dergileri> (26.01.2021).

- Bernstein, E. (1991). *Evrimsel Sosyalizm*. B. A. Cerit ve E. Bülaycı (Çev.). İstanbul: Kavram Yayınları.
- Bezci, B. (2010). Siyasetleştirilmiş Toplum ya da Halksız Cumhuriyet: Sosyal Demokrasinin CHP Pratiği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 38–53.
- Bila, H. (1999). *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bilecen, T. (2011). Birikim Dergisi'nde İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. *Çalışma ve Toplum*, 4, 163–174.
- Birikim*. (1975). Çıkarken, 1, 3–6.
- Birikim*. (1976a). Birikim'in 4. Yayın Yılı Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme, 37, 13–40.
- Birikim*. (1976b). Birikim'in İlk Yılı Üzerine, 13, 6–12.
- Bora, T. (2001). Sosyal Demokrasi-Artık Neyin İkâmesi? *Birikim*, 147, 34–40. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2537/sosyal-demokrasi-artik-neyin-ikamesi#.XbQr7egzbIU> (26.10.2019).
- Bora, T. (2008). Sadaka, Sosyal Yardım, Dayanışma, Örgütlenme “Yoksullukla Mücadele” Stratejileri Üzerine. *Birikim*, 241, 19–23.
- Bora, T. (2009). Sınıftan Kaçıs, Sınıfa Kaçış. T. Bora (Ed.), *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin* içinde. İstanbul: Birikim Yayınları, 75-88.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, A. (1997). Türkiye'nin “Birikim“i. *Birikim*, 100, 89–91. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3789/turkiye-nin-birikim-i> (17.02.1019).
- Brugvin, T. (2007). Sivil Toplum Yoluyla Yönetişim: Demokrasinin Özelleştirilmesi mi? *Birikim*, 223, 60–65.
- Buğra, A. (2001). Bir Krize ve Bir Ahlâki Ekonominin Çöküşüne Dair. *Birikim*, 145, 46–59. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-145-mayis-2001/2336/bir-krize-ve-bir-ahlaki-ekonominin-cokusune-dair/6237> (31.03.2019).
- Can, C. (2013). Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Alternatif Bir Temel Arayışı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE.
- Cangızbay, K. (2002). “Sol” Üzerine. *Birikim*, 156, 74–83.
- Canyaş, O. (2015). CHP'nin Sosyal Demokrasi Serüveni. *Alternatif Politika*, 7.1, 6-31.
- Castel, R. (2001). İşçi Sınıfı Partiyi (mücadeleyi) Niçin Kaybetti? *Birikim*, 146, 30–34.

<https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/6253/isci-sinifi-partiyi-mucadeleyi-nicin-kaybetti#.XbQIIOgzbIU> (26.10.2019).

- Cem, İ. (2010). *Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir Ne Değildir?* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Chodos, H. (2007). Marksizm ve Sosyalizm. D. Glaser ve D. M. Walker (Ed.), S. Savran (Çev.). *20. Yüzyılda Marksizm* içinde. İstanbul: Versus Kitap, 249-274.
- Cıngı, A. (4 Kasım 2020). Sosyal Demokrasinin Düşüşü ve Olası Çıkış Yolları. *Sosyal Demokrat Dergi*. <http://www.sosyaldemokratdergi.org/aydin-cingi-sosyal-demokrasinin-dusus-ve-olasi-cikis-yollari/> (10.02.2020).
- Clarke, S. (2009). *Marx'ın Kriz Teorisi*. C. Atay (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Coşar, S. (2002). Liberal-Sosyalist Hal Tarzından Sosyal-Liberal Senteze: Tutunabilecek Bir Merkez Arayışı. *Birikim*, 162, 80–87.
- Coşkun, M. K. (2017). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çelik, A. (2004a). AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar. *Birikim*, 184–185, 72–82. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4761/ab-surecinin-en-uyumsuz-alani-sosyal-haklar#.XbWqsegzBIU> (27.10.2019).
- Çelik, A. (2004b). AB Emeğe Zararlı mı? *Birikim*, 187, 44–54. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4774/ab-emege-zararli-mi#.XbWrPegzBIU> (27.10.2019).
- Çelik, A. (2005). Avrupa Sendikalarının Yükselişi ve Düşüşü Üzerine. *Birikim*, 200, 57–66.
- Çelik, A. (2007). 22 Temmuz Aynasında AKP ve Sol. *Birikim*, 222, 12–19. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5382/22-temmuz-aynasinda-akp-ve-sol#.XbdAf-gzBIU> (28.10.2019).
- Çelik, A. (2010). 2010 Anayasa Değişikliklerinin Sendikal Haklar Açısından Bir Değerlendirilmesi “Muhafazakar Demokrasi”nin Sınırları. *Birikim*, 256–257, 95–104.
- Çelik, A. (2016). Sosyal Sigortalara Bir Taaruz Daha: Zorunlu Bireysel Emeklilik Sistemi. *Birikim*, 330, 85–94.
- Çubuklu, Y. (2004). *Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset*. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Demircan, Ç. (2010). Üçüncü Yol ve Yolun Sonu. *Memleket, Siyaset ve Yönetim*, 5.12, 201–228.
- Dixon, K. (2000). Küreselleşmeye Uyumlu Üçüncü Yol. *Birikim*, 139, 60–61. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2887/kuresellesmeye-uyumlu->

ucuncu-yol#.XbQeOugzbIU (26.10.2019).

- Demir, Ö. ve M. Acar. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Doğan, P., I. Ertör ve B. Kulebi. (2016). Katalunya Kooperatifçilik Tarihinden Güncel Sosyal Ekonomi ve Dayanışma Ekonomisi Pratiklerine: Mücadeleler Arası Köprü Kurmak. *Birikim*, 321, 67–79.
- Draper, H. (1990). *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması Marx'tan Lenin'e*. O. Akınhay (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Durcan, N. (2011). Küreselleşme Temelinde Ulus-Devletin Dönüşümü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1.1, 188–203.
- Durdu, Z. (2009). Sosyal devlet , Modern Devlet , Refah Devleti. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 37–50.
- Efe, E. (2016). Demokrasiye Geçiş Sürecinde Sol Basın (1945-1950). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Ekim, B. (2005). Çocuk Yoksulluğu ve Sosyal Devlet. *Birikim*, 192, 71–73.
- Elbek, O. (2008a). Sağlıkta Dönüşüm ve Sol Siyaset. *Birikim*, 246, 68–78.
- Elbek, O. (2008b). “Yaşamaktan Daha Zor Şey Yok” Yoksulluk ve Sağlık. *Birikim*, 243, 55–59.
- Elbek, O. (2009). Sola Bakmak. *Birikim*, 248, 48–52.
- Eldem, E. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine. *Toplumsal Tarih*, 288, 24-37.
- Emre, Y. (2013). *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emre, Y. (2014). Sosyal Demokrasi Akademik Literatürü Üzerine Bir İnceleme. *Toplum ve Bilim*, 130, 237–257.
- Emre, Y., B. Cop, Ş. Arslantaş ve A. Aladağ. (2017). Küreselleşme Karşısında Sosyal Demokrasi'nin Konumu : CHP Örneği Üzerine Bir Alan Araştırması. *Uluslararası İlişkiler*, 53.14, 111–128.
- Erdoğan, N. (2008). Yoksulların - Ezilenlerin Siyasal Örgütlenmesi Üzerine Tartışma Notları. *Birikim*, 244–245, 84–90.
- Ergüden, I. (2003). Yeni Bin Yılın Başında Sol Üzerine Düşünmek... *Birikim*, 165, 52–58. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2951/yeni-bin-yilin-basinda-sol-uzerine-dusunmek#.XbQ73ugzbIU> (26.10.2019).
- Ergül, T. (2000). *Sosyal Demokrasi'de Ayrışma Yılları*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Eyidiker, U. (2020a). Ortodoks Marxizmi Bağlamında Avrupa Solu. *Journal of Academic*

Value Studies, 6.1, 34-58.

- Eyidiker, U. (2020b). Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg, *International Anatolia Academic Online Journal*, 6.2, 90-113.
- Fincancıoğlu, Y. (2000). Küreselleşme Olgusu, Yeni Evrensel Sermaye ve Üçüncü Yol Politikaları. M. Yalçınan (Ed.). *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde*. İstanbul: Buke Yayınları, 165-202.
- Giddens, A. (2000a). *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*. Birey Yayıncılık M. Özay (Çev.). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2000b). Üçüncü Yol Politikaları. M. Yalçınan (Ed.). *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde*. İstanbul: Buke Yayınları, 13-18.
- Gombert, T. (2010). *Sosyal Demokrasi El Kitabı 1: Sosyal Demokrasinin Temelleri*. R. Hallaç (Çev.). İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung.
- Göze, A. (1977). *Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Göze, A. (2009). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Guerra, A. (1991). Eski ve Yeni Sosyalizm. G. Ö. Sezer (Çev.). *Geleceğin Sosyalizmi 1 içinde*. Ankara: Sosyal Demokrat Yayınları, 41-54.
- Gücenmez, T. ve E. Bedir. (2019). Ekonomik ve Sosyal Politikalara Farklı Bir Bakış. *Kamu-İş*, 314, 63-83.
- Günay, E. (2007). Özgür İnsan Dergisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol içinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 234-251.
- Güler, Z. (2010). *Sosyal Demokrasi ve Türkiye*. İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- Gülhan, S. T. (2014). Orta Sınıfı Anlamaya Dair Bir Metod Önerisi ve Ekonomi Politik Mülahazalar (1): Orta Sınıfı Niçin Öldüremeyiz? *Birikim*, 306, 42-55.
- Gümüş, K. (2000). Demokrasi: Temsilin Sorunsallaştırılması. *Birikim*, 130, 61-65. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5847/demokrasi-temsilin-sorunsallastirilmasi#.XbG-JugzbIU> (24.10.2019).
- Güriz, A. (2011). *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*. Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Gürkaynak, R. S. (2001). Krizimiz Bizimdir! Sahiplenelim. *Birikim*, 145, 71-73. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-145-mayis-2001/2336/krizimiz-bizimdir-sahiplenelim/6240> (08.04.2020).
- Hatipoğlu, A. (2012). *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü: Kemalizmden Sosyal Demokrasiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Heywood, A. (2003). *Siyasal İdeolojiler*. A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın ve B. Kalkan (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2016). *Siyaset*. Y. Başdemir, B. B. Öziperk, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Huberman, L. (2013). *Sosyalizmin Alfabetesi*. A. Bilgi (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Hürriyet*. (26 Mart 2006). Erdoğan: Sosyal demokrat biziz. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-sosyal-demokrat-biziz-4149305> (09.02.2020).
- İleri, Ü. (2014). Emek ve Toplum Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Örgütlenmelerini Hazırlayan Etmenler. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7.3, 32–59.
- İnsel, A. (2000). *Solu Yeniden Tanımlamak*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- İnsel, A. (2001). Malî Sermaye Birikimi Rejimi. *Birikim*, 145: 10–19. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5505/mali-sermaye-birikimi-rejimi#.XbQkcegzbiU> (26.20.2019).
- İnsel, A. (2004a). CHP'nin Genetik Bozukluğu. *Birikim*, 180, 25–30.
- İnsel, A. (2004b). Artan Petrol Fiyatları ve İktisat İdeolojisi. *Birikim*, 182: 3–5. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-182-haziran-2004/2368/artan-petrol-fiyatları-ve-iktisat-ideolojisi/5572> (06.04.2020).
- İnsel, A. (2005). 30 Yıllık Serüven: Dinlenmek veya Özgür Olmak. *Birikim*, 191: 30–35. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3320/30-yillik-seruven-dinlenmek-veya-ozgur-olmak#.XbWu2-gzbiU> (27.10.2019).
- İnsel, A. (2007a). Sürekli Bir Kendini Aşma Çabası. Ö. Laçiner (Ed.). *Sosyalizmde Devrim* içinde. İstanbul: Birikim Yayınları, 7-16.
- İnsel, A. (2007b). Burjuva Demokratik Dönüşüm ve Sol. *Birikim*, 220–221: 50–55. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/6094/burjuva-demokratik-donusum-ve-sol#.XbXIB-gzbiU> (27.10.2019).
- İnsel, A. (2008). 1 Mayıs'ta Kim Kazandı? *Birikim*, 229: 3–7. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3733/1-mayis-ta-kim-kazandi#.XbdHpugzbiU> (28.10.2019).
- İnsel, A. (2019). Hoşgörünün Arka Yüzü: Eşitsizlik. *Birikim*, 362–363, 166–172.
- İnsel, A. ve A. Caille. (2000). Yeni Bir Evrensel Sol İçin Gözlem ve Öneriler. *Birikim*, 139: 30–38. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2884/yeni-bir-evrensel-sol-icin-gozlem-ve-oneriler#.XbQeNugzbiU> (26.10.2019).
- İşeri, H. E. ve Y. Kanbur. (2008). İnsan Hakları ve Özgürlükleri Bağlamında Engelliler ve Örgütlenmesi. *Birikim*, 229: 30–35. <https://www.birikimdergisi.com/birikim->

[yazi/3738/insan-haklari-ve-ozgurlukleri-baglaminda-engelliler-ve-
orgutlenmesi#.XbdH4-gzbiU](#) (28.10.2019).

- Kahraman, H. B. (2000). Üçüncü Yol Politikaları, Küreselleşme ve Türk Sosyal Demokrasisi. M. Yalçınan (Ed.). *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye* içinde İstanbul: Büke Yayınları, 115-132.
- Kahraman, H. B. (2002). *Sosyal Demokrasi Düşüncesi ve Türkiye Pratiği*. İstanbul: SODEV.
- Kamalak, İ. (6 Eylül 2013). Küreselleşme ve Sosyal Demokrasi. *Sosyal Demokrat Dergi*. <http://www.sosyaldemokratdergi.org/ihsan-kamalak-kuresellesme-ve-sosyal-demokrasi/> (18.03.2020).
- Karabulut, U. ve Ö. F. Özkul. (2017). II. Meşrutiyet'in İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri. *Belgi Dergisi*, 14.2, 568–579.
- Karaca, C. ve Y. Çam. (2019). Türkiye'de Sosyal Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 176, 72–97.
- Karahanogulları, Y. ve D. Türk. (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42.3, 403–448.
- Karakaş, E. (2007). Sosyal Demokrasi Arayışları. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 252-261.
- Karakaş, E. (17 Ağustos 2018). 24 Haziran Sonrası ve CHP. *Sosyal Demokrat Dergi*. <http://www.sosyaldemokratdergi.org/ercan-karakas-24-haziran-sonrasi-ve-chp/> (11.02.2020).
- Karakaş, E. (13 Mayıs 2019). Sosyal Demokrasinin Bunalımı ve Çıkış Yolu. *Sosyal Demokrat Dergi*. <http://www.sosyaldemokratdergi.org/ercan-karakas-sosyal-demokrasinin-bunalimi-ve-cikis-yolu/> (18.03.2020).
- Karakaş, Ş. (2005). Yeni Bir Hareket, Yeni Bir Sol: Türkiye'de. *Birikim*, 197, 24–31.
- Kavukçuoğlu, D. (2003). *Sosyal Demokraside Temel Eğilimler*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Keyman, F. (1999). *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Keyman, F. (2008). Türkiye'nin İyi ve Adaletli Yönetimi ve Sosyal Demokrasi. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2.2., 1–14.
- Kışlalı, A. T. (1995). *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Koray, M. (2004). Yeni Bir Söylem ve “Melez” Bir Yaklaşım Üzerine Düşünceler Farklılaşan Dünya: Sorular, Sorunlar ve Arayışlar. *Birikim*, 184–185, 135–158.

- Koray, M. (2008). Avrupa ' da Sosyal Demokrasi ve Günümüzdeki Tartışmalar. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2.2, 15–34.
- Koray, M. (7 Aralık 2014). Neoliberalizm karşısında sesini, politikasını yitiren sosyal demokrasi!. *Birgün*. <https://www.birgun.net/haber/neoliberalizm-karsisinda-sesini-politikasini-yitiren-sosyal-demokrasi-78940> (18.03.2020).
- Koray, M. (5 Eylül 2019). Demokrasi için Kendini Gerçekleştirme Yolu: Sosyal Refah Devleti-I. *Sosyal Demokrat Dergi*. <http://www.sosyaldemokratdergi.org/meryem-koray-demokrasi-icin-kendini-gerceklestirme-yolu-sosyal-refah-devleti-i/> (18.03.2020).
- Kozanoğlu, H. (1998). Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasi İçin Tek Yol mu, Son Yol mu? *Birikim*, 113: 25-32. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-113-eylul-1998/2307/ucuncu-yol-sosyal-demokrasi-icin-tek-yol-mu-son-yol-mu/5243> (23.03.2020).
- Kömürcü, D. (2009a). "Türkiye Merkez Solunda Farklı Bir Deneyim", *Tarabya Çalışmaları 20. Yıl Armağan Kitap*. A. V. Turhan vd. (drl.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları.
- Kömürcü, D. (2009b). Geçmişle Gelecek Arasında Bir Alternatif Arayışı: Sosyal Demokrat Halkçı Parti. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.2, 2-32.
- Kurt, Ü. (2008). Ayşe Buğra ile Söyleşi: Eşitlik, Kapitalizm ve Kriz Üzerine. *Birikim*, 236–237, 99–111.
- Kurtoğlu, A. ve T. Fougner. (2010). Ulusötesi Dayanışma ve Sendikal (yeniden) Canlanma. *Birikim*, 258, 32–38.
- Kutlu, E. (1998). Küreselleşme ve Etkileri. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1.14, 363–386.
- Laclau, E. ve C. Mouffe (2017). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. A. Kardam (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laçiner, Ö. (t.y.). "Türk solu, kurtarıcı söylemini terk etmeli". *Anlayış*. <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=84&makaleid=2761> (10.03.2020).
- Laçiner, Ö. (1997). Bir Yolculuk ve Pusula. *Birikim*, 100: 52–57. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4665/bir-yolculuk-ve-pusula> (26.02.2020).
- Laçiner, Ö. (2000). Eşitlik Üzerine Düşünceler. *Birikim*, 139: 25–29. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2883/esitlik-uzerine-dusunceler#.XbQeZegzbIU> (26.10.2019).
- Laçiner, Ö. (2001). Ekonominin ve Bilhassa Siyasetin Yeniden Dizaynı. *Birikim*, 145: 3–6. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5503/ekonominin-ve-bilhassa->

[siyasetin-yeniden-dizayni#.XbQkbOgzbIU](#) (26.10.2019).

Laçiner, Ö. (2004). Millî Siyasetlerden Piyasa Siyasetine. *Birikim*, 181: 3–8. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-181-mayis-2004/2367/milli-siyasetlerden-piyasa-siyasetine/5560> (06.04.2020).

Laçiner, Ö. (2005). Yol ve Hal. *Birikim*, 191, 21–29.

Laçiner, Ö. (2007a). Kopuş Düşüncesi: 1960'lı Dönem Bir Kop(ama)ma mıdır?. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşüncesi: Sol* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 524-535.

Laçiner, Ö. (2007b). *Sosyalizmde Devrim*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Laçiner, Ö. (2007c). *Sosyalizmin Bunalımı: Ne Yapmalıydık?* İstanbul: Birikim Yayınları.

Laçiner, Ö. (2008). Eşitlik Fikrinin Biçimlenmesi. *Birikim*, 225, 67–70.

Laçiner, Ö. (2011a). Sosyalizmin Siyaseti. *Birikim*, 261, 9–11. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4213/sosyalizmin-siyaseti#.XbdrSugzbIU> (29.10.2019).

Laçiner, Ö. (2011b). Sosyalizmin Siyaseti (2). *Birikim*, 262, 40–46.

Laçiner, Ö. (2013). Özgürlük ve Eşitliğin İç İçeliği (1). *Birikim*, 296, 10–13.

Laçiner, Ö. (2017). Yaşanan ve Çöken Sosyalizm miydi?. *Birikim*, 342–343, 10–15.

Laçiner, Ö. (2018). Kavşakta. *Birikim*, 347, 3–7.

Margulies, R. (2005). Küresel Direniş, Yurtseverlik ve İşçi Sınıfı. *Birikim*, 197, 32–36.

Mert, N. (2001). Piyasa Popülizmi ve Türk-İslam-Piyasa Sentezi. *Birikim*, 145: 60–64. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-145-mayis-2001/2336/piyasa-populizmi-ve-turk-islam-piyasa-sentezi/6238> (08.04.2020).

Mert, N. (2003). Solun Sonu ya da Yolun Sonu Mu? *Birikim*, 166, 13–17.

Milliyet. (9 Eylül 2018). Kılıçdaroğlu: “Bu Ülkeye Sosyal Demokrasi Anlayışını Ve Kültürünü Getiren Kadrolar Da Chp’li Kadrolardır”. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/kilicdaroglu-bu-ulkeye-sosyal-demokrasi-anlayisini-ve-kulturunu-getiren-kadrolar-da-chpli-kadrolardir-13022707> (09.02.2020).

Morgül, T. (2005). Türkiye’de Dramatik Bir Orta Sınıf Hikayesi: Solculuk. *Birikim*, 197, 18–23.

Mouffe, C. (2018). *Sol Popülizm*. A. Yanık (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

New Left Review. (t.y.). <https://newleftreview.org/pages/about> (14.11.2020).

- Önder, İ. (2009). Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 42, 12–25.
- Öner, Ş. ve M. Tan. (2000). Türkiye'de Siyasi Partilerin Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Kavramsal-Kuramsal Yaklaşımları. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1.1, 155-171.
- Özbay, Ö. (2017). Beyaz Yakalı Çalışanların İstanbul'da Ortaya Çıkan Yeni Kolektif Eylem Repertuarı. *Birikim*, 340, 26–36.
- Özdalga, H. (2001). *Sosyal Demokrasinin Kuruluşu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özgüden, D. (2007). Sosyalist Dergi: Ant. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 668-678.
- Özman, A. ve Y. Yıldırım. (2010). Sosyalist Politika, Demokrasi ve Türkiye'de Yeni (bir) Projenin İmkanları Üzerine. *Birikim*, 249, 58–62.
- Pak, Y. (2010). Sendikal Kriz ve Prekarya. *Birikim*, 259, 40–47.
- Petring, A. (2013). *Sosyal Demokrasi El Kitabı 3: Sosyal Devlet ve Sosyal Demokrasi*. R. Hallaç (Çev.). İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung.
- Politik Yol*. (14 Temmuz 2016). Kemal Kılıçdaroğlu: 21. Yüzyılda Sosyal Demokrasi ve Cumhuriyet Halk Partisi. <https://www.politikyol.com/kemal-kilicdaroglu-21-yuzyilda-sosyal-demokrasi-ve-cumhuriyet-halk-partisi/> (09.02.2020).
- Ramadier, P. (1965). *Sosyalizm ve İktidar*. H. Erkmen (Çev.). Ankara: Ağaoğlu Yayınevi.
- Sabancılar Eren, S. (2019). Demokrasinin İki Farklı Yorumu: Liberal ve Sosyal Demokrasinin Kuramsal Temelleri. *Avrasya ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1.6, 396–406.
- Saraçoğlu, C. (2012). Siyaset Bilimi. G. Atılğan ve E. A. Aytekin (Ed.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 333-348.
- Sarıtaş, İ. (2006). *Sosyal Demokrasi Geçmişten Günümüze*. H. Turşucu (Ed.). Ankara: Orion Yayınevi.
- Sayın, Z. B. (1997). Birikim: Neyin Birikimi? *Birikim*, 100: 160–163. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3771/birikim-neyin-birikimi> (17.02.2020).
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. M. E. Göktaş (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Schüler, H. (1999). *Türkiye'de Sosyal Demokrasi Particilik Hemşehrilik Alevilik*. Y. Tonbul (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Selçuk, B. ve İ. B. Aydoğdu. (2014). Anayasal Düzeyde Türkiye’de Sosyal Politikaların Gelişimi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 4.1, 45–51.
- SODEV (Sosyal Demokrasi Vakfı). (2019). Sosyal Demokrat Kuramcı ve Önderler. <http://sodev.org.tr/sosyal-demokrat-kuramci-ve-onderler/> (28.01.2021).
- Sol*. (2 Mayıs 2017). Türkiye'nin en eski marksist dergisi Gelenek'in 30 yıllık arşivi artık internette. <https://haber.sol.org.tr/toplum/turkiyenin-en-eski-marksist-dergisi-gelenekin-30-yillik-arsivi-artik-internette-194959> (27.01.2021).
- SSCB Bilimler Akademisi (2015). Feuerbach'ın Materyalizmi, *Bilim ve Ütopya*, 254: 12-31.
- Standing, G. (2014). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. E. Bulut (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Su, S. (2001). Türkiye Politikasında “Yeni Oluşumlar“. *Birikim*, 149, 61–66. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4223/turkiye-politikasinda-yeni-olusumlar#.XbQwKugzbIU> (26.20.2019).
- Suğur, N. (2019). Yaşlılık ve Sosyal Politika. *Birikim*, 362–363, 62–66.
- Şahin, A. (2004). Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuramsal Sorunları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.
- Şengül, H. T. (2000). Üçüncü Yol, Kent Mekanı ve Yerel Topluluklar. M. Yalçıntan (Ed.). *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde*. İstanbul: Büke Yayınları, 235-256.
- Talas, C. (1987). Demokrasi, Sosyal Demokrasi, Sendikal Haklar ve Özgürlükler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45.1-4, 284–289.
- Tamer Torun, A. (2014). Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkçe Sol Basında İzlenimler: İşçi Hareketleri ve Sorunlarına Dair Notlar. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3.4, 42-64.
- Taşkın, Y. (2008a). Türkiye Solu Yeniden Uykuya Yatarken. *Birikim*, 230–231.
- Taşkın, Y. (2008b). Sol, Demokratikleşme ve AKP. *Birikim*, 232–233: 24–28. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5193/sol-demokratikleşme-ve-akp#.XbdKmegzbIU> (28.10.2019).
- Taşkın, Y. (2013). Merkezîyetçi Saldırı Karşısında Yerinden Yönetim Arayışı ve Sol. *Birikim*, 296, 14–22.
- Teke, F. A. (2010). Ölçek, Grev ve Mücadele. *Birikim*, 258, 39–45.
- Tekeli, İ. ve S. İlkın. (2007). Kadro ve Kadrocuların Öyküsü. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol içinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 600-619.

- Tekin, S. (2000). Sivil Toplumun Devletiyle Bölünmez Bütünlüğü. *Birikim*, 130: 43–46. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5844/sivil-toplumun-devletiyle-bolunmez-butunlugu#.XbG6PegzbIU> (24.20.2019).
- Telek, A. (2018). Sol Popülizme Karşı Sol-Dönüşüm ve Prekarya. *Birikim*, 354, 21–31.
- Temür, H. (2017). Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15.60, 233-276.
- Thornley, A. (2000). Thatcherizmden Üçüncü Yola İngiltere’de Planlama Yaklaşımı. M. Yalçıntan (Ed.), M. Yalçıntan (Çev.). *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde*. İstanbul: Büke Yayınları, 293-302.
- Tınç, F. (29 Haziran 1998). Sosyal Demokrat arayışlar. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/sosyal-demokrat-arayislar-39026395> (08.02.2020).
- Toprak, Z. (1985). 1909 Cemiyetler Kanunu. *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde. C.1. İstanbul: İletişim Yayınları, 205-208.
- Tosun, G. E. (2000). Sivil Toplum Örgütleri İçinde Katılım ve Örgüt İçi Demokrasi. *Birikim*, 130: 52–60. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5846/sivil-toplum-orgutleri-icinde-katilim-ve-orgut-ici-demokrasi#.XbG6bugzbIU> (24.10.2019).
- Tosun, T. (1999). *Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: 2. Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (2013). Hep Bilinen Önermeler Üstünden Emek Tarihi ile Sol Tarihinin İlişkisi. *Birikim*, 288, 57–60.
- Turşucu, H. (2008). Sosyal Demokrat Teori ve Pratiğe Kısa Bir Giriş. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2.2, 75–90.
- Türk, D. (2006). Üçüncü Yolcu Kurgu ve AKP. *Birikim*, 204, 32–39.
- Türk, D. (2008). Üçüncü Yol. F. Başkaya ve A. Ördek (Ed.), *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş* içinde. Ankara: Maki Basın Yayın, 1225-1234.
- Türk, H. B. (2010). Bir Dergiyi Konumlandırmak: *Birikim*. *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 1.7, 127–142.
- Türkeş, A. Ö. (2000). STK’lar ya da Sanal Toplum Kuruluşları. *Birikim*, 130: 47–51. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5845/stk-lar-ya-da-sanal-toplum-kuruluslari#.XbG6jugzbIU> (24.10.2019).

- Türkmen, E. A. (2003). Bizim sol ve İnsan Hakları. *Birikim*, 165: 6–10. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2943/bizim-sol-ve-insan-haklari#.XbQ70OgzBIU> (26.10.2019).
- Türmen, R. (2018). Türkiye Bağlamında Haklara Sahip Olma Hakkı. *Birikim*, 356, 25–28.
- Ünüvar, K. (2010a). Siyasetin Üzerindeki Hayalet: Orta Sınıflar. *Birikim*, 260, 14–24.
- Ünüvar, K. (2010b). Türkiye Solunun Sınıflarla İmtihanı 1: Düzenin yabancılaşması. *Birikim*, 258, 24–30.
- Vaut, S. (2014). *Sosyal Demokrasi El Kitabı 2: Ekonomi ve Sosyal Demokrasi*. R. Hallaç (Çev.). İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung.
- Voyvoda, E. (2010). Uzun İşsizliğe Doğru. *Birikim*, 253, 88–94.
- Werblan, A. (1965). Stalinizm Sonrası. G. Ö. Sezer (Çev.). *Geleceğin Sosyalizmi I* içinde. Ankara: Sosyal Demokrat Yayınları, 193-212.
- Yağcı, O. (2007). 19. Yüzyıldan Günümüze Üçüncü Yolun Serüveni Sosyalizm ve Liberalizm Arasında Çatallanan Yollar. *Memleket, Siyaset ve Yönetim*, 5.2, 71–106.
- Yalçıntan, M. (2000). Üçünü Yol: Küresel Çağın Evrensel İdeolojisi Olabilir Mi? M. Yalçıntan (Ed.), *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye* içinde. İstanbul: Buke Yayınları, 45-80.
- Yanık, C. (2012). Birikim Dergisi Yazarları Ömer Laçiner, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnel'in Yaklaşımlarıyla Küreselleşme Karşısında Türk Toplumunu. *Sosyoloji Konferansları*, 46, 45-63.
- Yay, S. (2014). Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3.9, 147–162.
- Yayla, A. (2003). *Siyaset Teorisine Giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yeğen, M. (2002). Post-Marksizm, Küreselleşme Evrensellik ve Etik. *Birikim*, 158: 28–35. <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4428/post-marksizm-kuresellesme-evrensellik-ve-etik#.XbQ1P-gzBIU> (26.20.2019).
- Yeldan, E. (2000). Küreselleşen Türkiye Ekonomisinde Bölüşüm ve Birikim İlişkileri. *Birikim*, 136: 90–98. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-136-agustos-2000/2328/kuresellesen-turkiye-ekonomisinde-bolusum-ve-birikim-iliskileri/2502> (31.03.2020).
- Yıldırım, E. ve P. S. Alpman. (2018). Çürüyen Eski ve Bir Türü Ortaya Çıkamayan Yeni Arasında Kemalizm, Sol ve Türk Sağı. *Birikim*, 348, 23–33.
- Yıldırım, Y. (2008). Türkiye’de Yerel Düzeyde Demokratikleşme Hareketleri. *Birikim*,

239, 61–66.

- Yılmaz, A. (2000). *Modern Demokrasinin Gelişimi ve Sorunları*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yılmaz, A. (2001). *Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yılmaz, C. (2008). Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV), *Toplum ve Demokrasi*, 2.2, 235-240.
- Yılmaz, M. (2007). Demokrasi İçin Toplumcu Düşün Dergisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 222-233.
- Yol Siyasi Dergi* (t.y.). Hakkımızda. <https://www.yolsiyasidergi.org/hakkimizda> (27.01.2021).
- Yükseker, D. (2003). Hangi Piyasa? . *Birikim*, 170–171: 48–51. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-170-171-haziran-temmuz-2003-170-171-haziran-temmuz-2003/2358/hangi-piyasa/4249> (06.04.2020).
- Zileli, G. (2001). Kapitalizmin Global İflası. *Birikim*, 149: 42–44. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-149-eylul-2001/2340/kapitalizmin-global-iflasi/2915> (07.04.2020).
- Zorlu, M. (2015). Neo- Taylorist Emek Denetiminin Bir Aracı Olarak İşkolu Sendikaları ve İşçi Sınıfı Otonomisi. *Birikim*, 312, 67–74.
- Zuege, A. (2000). Üçüncü Yolun ’Chimera’sı. M. Yalçınan (Ed.), Y. Fincancıoğlu (Çev.), *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde*. İstanbul: Büke Yayınları, 81-114.

ÖZGEÇMİŞ

Enes Malik akır, 1994 İstanbul doğumludur. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden mezun olmuştur. 2018 yılından itibaren Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi tezli yüksek lisans programında öğrenimine devam etmektedir.